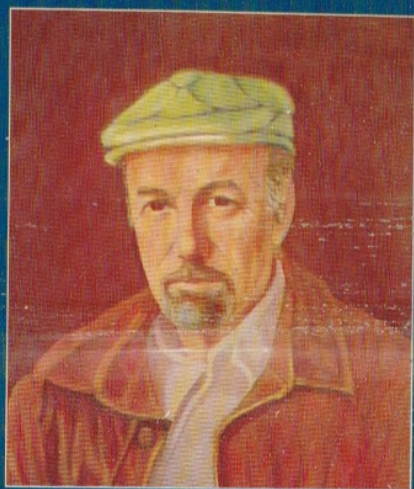

**ИЗБРАНИ СЪЧИНЕНИЯ
В 7 ТОМА**

- © Ивайло Петров, автор
© Петър Добрев, библиотечно оформление, 2006
© Издателство „Захарий Стоянов“, 2006
ISBN 954-739-626-9 (т. 5)
© УИ „Св. Климент Охридски“, 2006
ISBN 954-07-2163-6

ИВАЙЛО ПЕТРОВ
**ОБЪРКАНИ
ЗАПИСКИ**

Издателство
„ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ“
Университетско издателство
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
София, 2006

Издателство
• ЗАХАРИЙ
СТОЯНОВ •

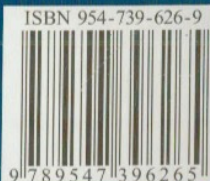
Университетско
издателство
• СВ. КЛИМЕНТ
ОХРИДСКИ •

„Объркани записки“ – объркани като живота ни.

„Нещо като дневниче“, което можеш да продължаваш, докато си жив. Откликва на всичко, което се случва около нас – тъжно и весело, светло и не съвсем.

Искрена книга, която провокира критичното мислене на човека, който сам иска да открие границата между истинското и фантазното, който хем знае, че е така, хем не го вярва.

14 лв.

ИВАЙЛО ПЕТРОВ

ОБЪРКАНИ ЗАПИСКИ

ИВАЙЛО ПЕТРОВ

ИЗБРАНИ
СЪЧИНЕНИЯ
В 7 ТОМА

ТОМ 5

ОБЪРКАНИ ЗАПИСКИ

ОБЪРКАНИ ЗАПИСКИ

ПЪРВА КНИГА

*Този том излиза благодарение на
родолюбивото спомоществование
на г-жа Христина Христова*

Смешно ми е, като си помисля, че толкова много се надявах на този отпуск. Добре че този път излязох по-благоразумен – не взех пишещата машина. Друга година все я мъкна със себе си и страшно се заканвам на белите листа. Определям си дори колко страници ще натракам, как ще ги препиша на чисто у дома и – тѐ ти го шедьовъра. И все забравям да сложа в сметката лова и риболова, тъжното великолепие на есента, която обичам повече от другите сезони, или пък равните добруджански пътища, по които е така приятно да се пътува с кола.

Тези неща отнемат време и разсейват, но едва ли са причина да не мога да напиша две изречения за два дни. Написах първото, украсих го с много драскулки, а второто все още не иска да излезе на бял свят. Думите са мъка и особен вид удоволствие. От година на година стават все по-дефицитна стока и чезнат от пазара, но аз не искам да им повишавам цената. Не съм богат, за да ги купувам на черна борса или с чужда валута. И винаги си мисля, че те са виновни, когато не мога да напиша нещо, както трябва, както беднякът се сърди на парите, че не му достигат да си купи нещо. Някои казват, че който печели с такъв труд думите, имал чувство за красота и отговорност за езика, а аз си мисля, че това е честна, но бедняшка философия. Думите са средства на ума и трябва да идват бързо и точно, щом той ги поиска. Иначе как да си обясним многотомното творчество на класиците? Техните думи стоят на върха на перата им в такова изо-

билие, както мислите в главите им. По-голямата мисъл намира по-лесно своя израз. Малката, ако е изобщо мисъл, също намира лесно своя израз, но това е друга работа. Търсенето на думи е труд, който затормозва полета на мисълта. По същия начин лесното намиране на думите облекчава труда на мисълта. Не, не бива да се извеждат такива правила. Иначе трябва да скрием ножа в ножницата. Нека се утешаваме с другото правило, че в литературния свят има балзаковци, но има и флоберовци. Що се отнася до търсенето на думите, разбира се, тези багри на мисълта.

*5 октомври,
Почивен дом на писателите*

Тази сутрин, като си подреждах нещата на масата, изтеглих едно от чекмеджетата и вътре намерих забравена от някого „Другата Америка“ на Светослав Минков. Отгърнах корицата и по навик прочетох първата страница. „Да разгърнеш географския атлас и да усетиш под пръстите си шарените кожи на петте материка, да надникнеш в пъстрата стъклопис на тоя чуден прозорец, който ще ти открие очертанията на незнайни земи, полушария и морета – ето едно незабравимо удоволствие, което човек изпитва преди отпътуването си в някоя далечна страна...“ Вещите винаги ни напомнят за техния притежател и подаръците затова се правят. Сега, като гледам книгата на Минков, виждам го да седи пред мен, опрял лакти на бюрото. Очилата му са вдигнати на челото, огромното му лице е понаведено, очите разсеяни. Всичките му сетива подобно на слепец са събрани във върха на пръстите, които този път не „усещат шарените кожи на петте материка“, а кожата на Европа. Ще пътува

за Дания. Отваря паспорта и пак го затваря, обръща го на различни страни, пръхти сладострастно като стар кон и това показва, че вече се намира в Копенхаген. „Завиждам ви“ – казвам, за да не бъде мълчалив свидетел на прекомерната му възбуда. „И с право – отговаря той, – пътуването е хубаво нещо!“

През 1957 година направих постъпки да замина за Париж. Три или четири пъти подавах молби за паспорт, но напразно. Работата се проточи година и половина, аз загубих надежда и престанах да подавам молби. И едва ли щях да пътувам, ако Минков не бе се намесил с необузданата си страст на пътешественик. Буквално всеки ден ме питаше какво става с паспорта. Влезе в стаята, окачи си дрехата на закачалката и още неседнал на бюрото си, пита: „Получихте ли разрешение?“ Започнах да изпитвам неудобство, а да си призная и досада. Неговата доброжелателност се превърна в своеобразно мъчение за мен, в нещо като прословутите китайски капки. Влезе ли в стаята, и аз неволно се напрягам, очаквайки студените капки да паднат на тила ми. Тогава все още не знаех, че пътешествието е не само негова страст, но и болест. „Вие не сте... активен! – Неговата деликатност не му позволяваше да каже друга дума. – Щом е за пътуване, трябва да се постоянства!“

Един ден дойде, свали си самото, нещо, което си позволяваше само през най-силните горещини, и ми каза да отида в консулския отдел при консула, който бил негов приятел. Отпосле научих, че сам ходил на няколко места. Звънил по телефоните и давал препоръки за мен. Когато най-после получих паспорта, той поиска да го види. Вдигна очилата на челото си и дълго го разглежда, пръхтя от удоволствие, чете го отзад напред и каза: „Това е вече работа!“

Бяхме работили няколко години заедно, но си ос-

тавахме колеги редактори. Двамата, а отпосле и Спас Кралевски минавахме за най-големите мълчаливци в издателството. Аз не смеех да го заговарям за било и не било, защото бе по-възрастен от мен и най-вече защото бе Светослав Минков, винаги облечен с вкус, вежлив и същевременно хаплив и ироничен, с една дума, човек, който умее или обича да се дистанцира от другите. Учудвах ме и някои негови навици. Много често вадеше нещо от чантата си, увито в специална хартия и пристегнато с две гумички, донесени навярно от чужбина, слагаше го на бюрото и внимателно го разглеждаше. Луканка, салам или някаква халва. А понякога съвсем неочаквано ми казваше: „Ако искате да си купите от този салам, ще го намерите на еди-коя си улица, в еди-кой си магазин, но побързайте, защото ще се свърши!“ А друг път: „Ако имате нужда от хубави ножчета за бръснене, мога да ви дам, по два лева пакетчето.“ Така узнах за страстта му към саламите и другите хранителни продукти от тоя род, както и към дреболиите. Не съм ходил у дома му, но приятели са ми разказвали, че чекмеджетата на писмената му маса приличали на галантерийни магазинчета. Чувам понякога шум от хартия и вдигам очи от ръкописа – той върти между пръстите си копчета за ръкавели, някаква особена запалка, писалка, ножче с прибори за отваряне на бутилки и консерви, шило за пробиване или с друг прибор, който не служи за нищо, но заради който е купил ножчето. Веднъж извади от чантата си някаква ножичка с топчета на края. Запитах го за какво служат тези топчета: „И аз не зная – каза той, – затова съм я купил, за да видя за какво служат.“

Изглежда, че моето поведение му е правило почти същото впечатление, каквото неговото на мен. Покъсно Борис Делчев ми каза, че Минков го питал що

за птица съм, но и с Борис се познавахме отскоро, та нищо не можал да му каже. И Минков пусна в ход един ироничен трик. Веднъж още с влизането си в стаята ми каза съвсем сериозно: „Знаете ли, че моята домашна прислужница чете вашата „Нонкина любов“ с такова увлечение, че просто си изоставя работата!“ Смехът ми трябва да е избухнал така внезапно и спонтанно, че сам Минков почна да пръхти и да се подхилва. Смешно ми бе и за това, че опитът му да провери какво отношение имам към собствените си писания излезе всъщност твърде наивен. И оттогава се сближихме, доколкото бе възможно да се сближат двама души със значителна разлика във възрастта, творческите и личните интереси. За моя приятна изненада Минков се оказа общителен и дори много общителен, но, както ми даде да разбере отпосле, с отделни хора, които му внушават чувство за взаимност. Случваше се да разговаряме с часове и той разказваше за първите си диaboлистични разкази, за рода си (в рода му имало военни), за пътешествията си в Япония, за голямото пиене, което правил на млади години, за трагичната смърт на брат си, за много хора и събития. Веднъж стана дума за пиене, той се оживи, спомняйки си за младите години, когато имал навик да си поръчва наведнъж по десет чаши фернет. „Доста активно пиене беше“ – каза той и се засмя, после взе лист и почна да изчислява какво количество е изпил. Спомням си, че виното излезе на единадесет хиляди литра освен другите видове напитки. „Дали може се побра в тая стая?“ По това време бе престанал да пие и режеше цигарите надве.

Минков внушаваше респект със своята деликатност, с поведението и характера си. В негово присъствие бе неудобно да седиш разпуснато, да разказваш нещо нецензурно или да си разменяш с някого нелю-

безности. Но имаше дни, когато той сам биваше нервен, груб и нецензурен до такава степен, че ми ставаше неудобно да го слушам. Ходеше с тежки стъпки из стаята и ругаеше, че не са му дали хонорара или аванса, защото не успял да си предаде навреме ръкописа. В такива моменти ставаше безразсъден като дете и не признаваше никакви норми в отношенията си с издателствата. „Работя, но върви бавно, не мога да напиша повече от двайсет реда на ден!“ А след това, поуспокоен вече, разказваше как отпреди Девети вземал заеми от различните банки. „Взема от една и като дойде срокът да го върна, вземам от друга и го давам на първата. Дойде ли срокът да го върна там, вземам от трета. Така разигравах заеми от всички банки в София, винаги бях длъжник и винаги имах пари.“ Не го чух да говори за жилища, вили или коли, макар да не притежаваше нито едното, нито другото, но за пари, и то за дребни пари, говореше често. „Аз трябва да имам поне десет лева на ден.“ Той бе нещастно съчетание на бедност и аристократизъм. Трогателно бе да го гледаш как се радва на едно хонорарче за „джоб парасъ“. На другия ден щеше да си купи някоя дреболийка и да я сложи на масата си, както Шилер слагал гнили ябълки в чекмеджето си. И, разбира се, щеше да мечтае за едно ново пътуване, за два куфара с чуждестранни етикети, за палубата на някой презокеански параход, за старинни църкви или пристанищни барчета, за нови и загадъчни светове.

От него имам два спомена: една писалка, която ми подари след завръщането си от Москва, и една рисунка, която му направих, без той да знае, когато разговаряше с някакъв автор.

*6 октомври,
Почивен дом на писателите*

Днес се откри ловът. За да не закъснея за излета, тръгнах за Толбухин в два часа след полунощ и в три бях там. Взех стая в хотела и без да се събличам, седнах на кревата. До пет бях буден, после навлязох в някакво поле, което гъмжеше от зайци и фазани. Вдигнах пушката, но ремъкът се закачи за някакво копче, каквото никога не съм имал по дрехата си. Прицелих се още веднъж – сега пък патронът излезе ялов. Погледнах в патронташа, патроните бяха направени от такава тънка хартия, че сачмите се изливаха на земята. Зайците седят срещу мене и ми се плезят, а аз не мога да стрелям. След това паднах в една дълбока яма. Копях стълбички по стените, падах, ставах, измъкнах се и гледам – един заек тича право срещу мен. Този, рекох си, ще го ритна в муцуната или ще го прасна с цевите. Замахнах да го ударя и прикладът остана в ръката ми. Изобщо коронните ми сънища, тъпи и мъчителни, когато ми предстои да ходя на лов. Кой знае още колко щях да се измъчвам, ако телефонът не бе позвънил в пет и половина. Както се бяхме уговорили, Михо Йорданов ме чакаше долу на входа. Изгълтахме по една баница и потеглихме към Тошево. Ловците се тълпяха пред дружеството и разговаряха възбудено и още отсега опитваха ракията. По гласовете и очите им личеше, че и те не бяха спали.

Мнозина са ми казвали, че ловът е жесток спорт. Аз им отговарям, криво или право, че без жестокост не може и че е по-добре да я проявяваме към животните, отколкото към хората, още повече че и животните не биха ни простили, ако им попаднем в лапите. А и Спиноза казва, че онзи закон, който забранява да се убиват животните, почива повече върху празно

суеверие и женско състрадание, отколкото върху здравия разум. Но животните били беззащитни! Да, но когато умират, не знаят, че умират, и следователно не страдат. Колко пари струва на човека неговата способност да се защитава? Да умира един милион пъти, преди да издъхне. Пък не е и чак толкова защитен. Дивечът може да се скрие някъде, а подгонят ли човека – край. Средствата му за преследване и убиване са гениални. През последните години ловът стана дори мода у някои среди. Атавистичният нагон за изстребление не само че не чезне, а се развива. И ако този нагон е неотменим, нека го удовлетворяваме с лов на животни, а не в лов на човеци. Мисля, че по същите причини и на боговете са правени жертвоприношения, най-вече с животни, и те съвсем не са се сърдили на тази жестокост.

Както и да е, тази сутрин бе неповторима като всички ранни часове на лова. Няма роса, а листата на цвеклото блестят като след дъжд, голямата нива се губи в далечината, където припукват първите пушки. Ние с Йорданов и бай Ташо вървим на половин километър срещу веригата на другите ловци. Из дола изскачат още ненаплашени зайци и се крият в близката царевича. Ето го! Сърцето ми долавя шумоленето на цвеклото преди слуха. Никога не съм търсил дивеча на легло, виждам го, когато бяга. Светлосивото опако на ушите му бързо се отдалечава, полукръговете на цевите го намират за секунда и той изчезва заедно с изстрела. Знам го къде се е проснал, но не бързам да го взема и това е второто голямо удоволствие. Слагам патрон в цевта и ето го още един. В първите минути съм по-нервен и не го оставям да се отдалечи на повече от петнадесет метра. „Много си пишкин – вика бай Ташо, – пусни го малко да побяга, да го не направиш на дроб!“

Взех двата заека, изнесох ги на края на нивата и запалих цигара. Това са приятни минути от лова. Гледам ги и си мисля как мигновено ги напусна животът и колко съм равнодушен към тези две смърти. А после ми минава през ум, че съм един провинциален Хемингуей. Онзи биел лъвове и антилопи, а аз съм дошъл чак от София да гоня тези дребни твари. Но за котарака и мишката е богат лов.

Вчера се бяхме уговорили с една група от телевизията да се срещнем пред хотел „Добруджа“. Искаха да заснемат откриването на първия ловен ден. Тази група бе добре дошла за мен. Покрай нея имах възможност да стрелям наднормено. Към девет напуснахме Тошевското поле, посрещнахме групата и я отведохме в ловната хижа на Пленемир. Там ни чакаше бай Тошо, стар ловец и почетен председател на тошевското дружество. Решихме да бием най-напред фазани. От горичката излетяха два, аз стрелях и ударих женската вместо мъжкия, грешка, която не се прощава на опитен ловец. Но те летяха срещу слънцето, не ги виждах ясно, а и камерата бе зад мен, хората от снимачната група ме наблюдаваха отблизо и това малко ме смущаваше. Отпосле, когато излязохме на другото поле за заек, забравих за камерата. Операторът и режисьорът Пунев се изкривиха от тичане след мен, а на всичко отгоре не бяха и екипирани.

На отиване след традиционния ловджийски моабет бай Тошо ме покани да остана в хижата колкото си искам. Има електричество, вода и всичко необходимо. Хижата е в сърцето на фазанарията, а в самата фазанария – стотици зайци, сърни и яребици. Да остана без надзор сред това море от дивеч, трябва да обладавам фанатичната воля на отец Сергей. Той си отрязва пръста, за да прогони от себе си изкушението към женската плът, но аз няма да окача пушката на

стената. Всеки ловец е потенциален браконьер. И за да не взема грях на душата си, отказах да остана.

*7 октомври,
гр. Толбухин, хотела*

Преди обед минах покрай гимназията, поиска ми се да вляза и да надникна в първата стая отдысно. Помня чина, на който седях – вторият на средната редица. По онова време не всякога ми бе приятно да влизам в тази стая, особено когато имахме часове по математика и физика. И сега един от най-тежките ми сънища е, че не съм решил задачите на класно или на матура. И когато се събудя, о, колко съм щастлив! Госпожица Холевич бе така великодушна към мен, че аз пазя за нея най-хубави чувства на признателност. Много често тя ме предупреждава от предния ден, че ще ме изпита. На матурата ни поставиха в един голям салон на три метра един от друг, наблюдаваха ни петима учители, така че нямаше как да се препише. До третия час бях решил само едната задача. Госпожица Холевич дойде при мен, почна да ми говори нещо шеговито и набързо ми драсна решението на останалите две. Минавах за поет на класа и тя ми казваше, че трябва да се занимавам сериозно с литература, а по математика, ех, няма да останеш с двойка!

За домашните по математика и латински ми помагаша две съученички. Божанка бе „латинката“, а Юла – „сметачката“. Едната седеше пред мен, другата зад мен. Ако се случеше сутрин да закъснея, преписвах домашното по време на молитвата или докато учителят проверява отсъстващите. Бях станал факир в тая работа. Божанка бе височка и крехка, със сини очи и много нежна кожа. В междучасието не ста-

ваше от чина си, все нещо пишеше или четеше. Аз ѝ помагах по български език, когато я изпитваха „от чин“ или в свободните съчинения. Оттогава нито съм я виждал, нито съм я чувал.

С Юла се срещнахме през 1947 година в деня, в който ѝ било съдено да сложи край на живота си. Бях почти свидетел на нейната смърт. Срещнахме се в пет часа следобед пред кино „Благоев“. Не бяхме се виждали повече от пет години, но външно никак не бе променена. Каза ми, че работи в „ей оная книжарница“ на „Алабин“, че се омъжила, имала син и прекрасен съпруг, ама прекрасен. Бе страшно бледа и говореше така възбудено и бързо, че за десет минути успя да ми разкаже много неща, съвсем несвързани и някак чудновати. С едната ръка ме държеше за ревера на самото или за лакътя, а с другата затуляше носа си. През пръстите ѝ аленееше кръв. Искях да я попитам каква е тази кръв, но тя продължаваше да говори и да ме влачи към Съдебната палата. Спряхме за малко зад палатата. Без да сваля ръката си от носа, тя неочаквано издекламира едно стихотворение, наивно ученическо стихоплетство. „Не си ли спомняш? Написа ми го в албума в час по физика.“ Не си спомних, но казах, че много добре си спомням, и тогава я запитах защо тече кръв от носа ѝ. „Изглежда, че ще умра, каза тя, и то много скоро.“ „Що за глупост, казах, да не би да си ударила някъде носа си?“ „Не, не, не! Ах, чакат ме у дома, трябва да вървя!“

Тя се затича надолу по „Цар Борис“, без да се сбогува, и аз дълго я гледах как се отдалечава и как става все по-мъничка. Отишла на гара Надежда, където живееше, и легнала на релсите зад един маневриращ влак.

На другия ден вечерта трябваше да пътувам за Варна, откъдето бях дошъл да си взема някои изпити в Юридическия факултет. Сутринта бях си купил би-

лет за влака и имах само пет лева. Спях при един съученик, който учеше лесовъдство, и на следната вечер той ме придружи до сегашния хотел „Рила“. За влака имаше още час или два, на него не му се идваше чак до гарата, та двамата се разхождахме безцелно из центъра. Минахме и по „Алабин“. На витрината на книжарницата бе залепен некрологът на Юла. Починала вчера скоропостижно...

Цяла нощ мислих за нашата случайна среща и за нейната смърт. Влакът бе претъпкан с народ, половината от пътниците стояха прави, по вагоните нямаше осветление. Аз стоях на един крак до вратата на вагона. На гара Елин Пелин двама селяни влязоха и оставиха вратата отворена. Единият се върна и силно я блъсна. В същото време нещо рязна пръстите на лявата ми ръка. За да намеря опора в тъмното, сложил съм ръката си на ръба на пантите. Трябва да съм извикал от болка, защото пътниците почнаха да се суетят, разкресяха се, поразшаваха се и накрай аз съм посегнал с дясната си ръка, напилах дръжката и отворих вратата. Прилоша ми и за пръв път в живота си припаднах. Чувах и разбирах това, което говорят пътниците, но няхах сили да стоя на крака и седнах на пода. Пътниците с голямо неудоволствие ми сториха място, а един нашенец извика: „Море преструва се, да му дадат место у купето!“

Струва ми се, че има хора, които сме длъжни да обичаме с помощта на волята, ако не ни стига сърце. Простите хора са способни на този подвиг. Те умеят да приучат сърцето си на обич или поне на дълг и уважение. Всички ние или повечето от нас сме деца на подвига на простите и силни хора. Те се пазят инстинктивно от ония драми, които ние често сами си създаваме. Ние сме практичните и свободните, те са щастливите. Както е истина, че незнаещите са пощастливи от знаещите.

И досега изпитвам някаква вина, че не можах да обичам Юла. Може би това не е вина, а някакво чувство за празнина в най-ранната младост, която остава незапълнена поради трагичната невъзвратимост на времето. Бях стеснителен и невеж юноша и нейният странен, необуздан темперамент смущаваше селската ми психика. Тя бе открита, самостоятелна и вътрешно свободна. В междучасията, ако имаше настроение, скачаше на катедрата и танцуваше степ, подражавайки на някакъв американски филмов актьор. Пишеше стихове, много по-умни от моите, и не се стесняваше да ги чете на другите. Бе най-силната ученичка в класа, както наричаха тогава отличничките, еднакво силна по всички предмети, и владееше отлично френски и румънски. Месец след започването на учебната година в един от часовете по математика тя ми „пусна“ хартиено топче. Разгънах го. „Как се чувстваш?“ Госпожица Холевич пишеше на черната дъска някакви формули и аз с усилие се мъчех да ги разгадая. Юла бе пхнала дясната си ръка под лявата мишница и мъничките ѝ изящни пръстенца неспокойно шаваха: чакам отговор! Написах на къс хартия: „Скучно ми е.“ Тя ми пусна още едно топче: „Не зяпай толкова в черната дъска, утре ще ти реша задачите.“ Така между нас се започна кореспонденция с книжни топчета. Юла оставяше чантата си отворена и аз пусках топчетата в нея. А тя откри една пролука в лицевата страна на моя чин и през нея ми предаваше своите „писма“. След време тя подаваше и двата си пръста през пролуката и аз ги държах с часове. От ден на ден „пощата“ ни растеше и в някои дни топчетата се набираха до две шепи. Какво ли бих изпитал сега, ако можех да прочета една от тези бележки?

8 октомври,
гр. Толбухин, хотела

Балчик е най-живописният град по нашето крайбрежие. Ако бях художник, щях да рисувам тези безкрайни вити стълби и тебеширените хълмове, както Ван Гог е рисувал Арл. Всъщност може би е най-рисуваният град на Черно море. За румънските художници той бе като живописна школа и те го изобразяваха с чувство на преклонение. Едва ли има и наш художник, който да не е минал през този град с разбунтуван терен и ерозия. Един от тамошните ми приятели е художникът Иван Чернев. Той има лодка с мотор и двамата често сме излизали за риба. Днес отидох да го видя, да видя и какво е рисувал, но ми казаха, че заминал за Москва. По обед слязох в ресторанта. Там заварих друг мой приятел Тасин. Казах му, че искам да изляза за риба, и той попита няколко души по масите за лодка. Един каза, че след малко някакъв курортист щял да излиза с неговата лодка. Онзи дойде, запалихме мотора и се отправихме към Тузлата. Между Тузлата и Калиакра има „камък“ – плоски скали по дъното, където „лежат“ попчетата. След половин час намерихме „камъка“, закотвихме и пуснахме въдиците. Изкарахме по едно-две и потърсихме по-хубаво място. Но и там същото. Така от мястото на място се озовахме на два километра в морето. Решихме да опитаме на сафрид. И сафридът се обаждаше рядко, но до вечерта направихме по една връзка. Вадохме го на „кладенец“ със стръв от попчета. Аз на единия край на лодката, онзи – на другия. Той бе около петдесетгодишен, добре сложен, с меки и приятни черти на лицето, общителен и както ми се стори, интелигентен. Попита ме какво работя, Казах му, че съм редактор в едно списание. Той не любопит-

ства повече и почна да говори за ласкателството. Колко силно оръжие било то в ръцете на оня, който го държи, и колко смъртоносно за оня, за когото е предназначено. „Аз – каза – ликвидирах трима директори, сега съм се заел с четвъртия. И ще го свърша за не повече от седем, осем месеца.“

Всеки човек се поддава малко или много на ласкателство и ласкатели винаги е имало. Те не всякога са лишени от способности, но обикновено се издигат чрез слабостите на другите. По всичко личеше, че онзи е способен и умен, но не желае да заеме висок пост. Ласкателството било негово хоби, усъвършенствано до последна степен. Било му интересно не да стои горе, а да влиза под кожата на ония от горе, да напипва техните слабости и да ги подхранва с всички средства. Най-сладко и безнаказано било (така се изрази той) да се руши отстрани, както е сладко да хванеш най-голямата риба в забранена вода. Затова се искало търпение и съобразителност, трябвало да се изучат характерът на директора, извънслужебните му занимания и слабите му места, характерът на съпругата му, на децата му и дори на близките му. Най-после „изсмуквал“ въздуха около началството и го поставял в положение на безтегловност. Сладка работа било да гледаш как най-силният човек на предприятието плува в безвъздушно пространство, как се носи като парче вестник ту по гръб, ту с краката нагоре. По същия начин са се носили императори и диктатори, а какво остава за един директор с неотреагирани комплекси по много линии, който тъкмо поради тези причини най-често си въобразява, че е несменяем. Заедно с това трябвало да се инжектира страхът на подчинените, а след страха от само себе си се зараждала и скритата им омраза. Следователно девизът е: винаги шъткай и внушавай страх от началството, и той е ве-

че готов. Колкото повече се боят от него, толкова повече расте самочувствието му, а то неминуемо води до беззаконие...

Онзи продължаваше да говори и аз чувствах, че не се шегува. Познанията и фактите, с които подкрепяше своите идиотски прийоми, показваха, че той действително е помощник на някого си в някакво предприятие. Само едно не можах да разбера: как се осмелява да говори така открито пред непознат човек. Дали бе разбрал, че се занимавам с литературна работа, и искаше да си направи своеобразен опит с мен, или сам бе от ония литератори манияци, които разказват навсякъде и пред всички своите налудничави сюжети.

Все едно, докато говореше как всява страх у другите, аз усетих, че ме обзема безпокойство. Онова безпокойство, което действа като упойка на душата и я държи в едно особено, потискащо състояние. Аз познавам това чувство добре и то е липса на самочувствие. Знам, че не е моя болест, която се изразява в криза, а иде отвън като епидемия. Създават го една категория хора, които прекарват служебното си време с пръст на уста. Все шъткат като оня в лодката, наситат работните места със страх, раболепие и съобразителност, правят политика от всяка шега или намек. Това са зли зайци. Едното им ухо стои винаги изправено, за да лови подозрителните шумове наоколо, и в същото време шушукат по ъглите, заговорничат с всеки жест и негласно предупреждават: внимание, някой ни дебне, нещо ще стане при нас, гледайте къде стъпвате, не се знае къде е заровена мината! Хем са страхливи, хем безстрашно се опитват да рушат устоите на нашата социална система. А може би не са страхливи. Може би страхът не е тяхна същност, а оръжие, с което постигат две цели: внушават страх у другите, за да направят и тях активни рушители и така

да облагодетелстват себе си. Защото да внушаваш страх у другите, значи да си бездарен и да не можеш да се издигнеш със собствените си способности. Те са смешни, тези зли зайци, а странно е, че понякога се поддавам на техните внушения. Много вечери съм си мислил с кого съм се срещал през деня, какво съм говорил, дали не съм казал някоя шега или анекдот, които могат да се изтълкуват превратно. И което е оскърбително за мен, започвам да се съмнявам в приятелите си и да изпитвам болезнено чувство на несигурност. Струва ми се, че не чиня пет пари, не създавам никакви ценности и сам аз не съм никаква ценност, че както си вървя по улицата, всеки може да ми изтегли ухото или да ми стовари юмрук по мутрата. В такива дни злите зайци успяват да влязат в градината ми и да изгризкат зелето и аз съм ошетен, без да мога да ги накажа, напротив, чувствам се виновен за нещо, но не ми е ясно пред кого и за какво.

*9 октомври,
гр. Толбухин, хотела*

Бях се зарекъл да не чета това, което съм надраскал досега, защото се боя, че като го прочета, ще го зарежа. Късам от бележника листата и ги крия в куфара чак под бельото, за да не се съблазнявам. Когато се върна в София, ще ги прегледам и ако става нещо от тях, ще ги дам за печат. Щом не мога да завърша онова, което съм започнал у дома, ще си водя дневник през целия отпуск, ще записвам, каквото ми се случи и каквото ми дойде наум. Където и да се намирам, няма да лягам, преди да изпълня няколко страници от бележника. В края на краищата това е опит и аз съм длъжен да го направя докрай. Речено, сторе-

но и – точка. А ето че преди малко посегнах към куфара. Сутринта ходих да си купя патрони. В ловния магазин един ловец ми каза, че стефановският председател ме кани в неделя на диво прасе. Направих няколко бренокета, обядвах, четох два часа, после скитах из града и така мина денят. Написах в бележника: днес нищо интересно. Но след малко ме заяде любопитство и за да бъда безхарактерен докрай, извадих наслуки от куфара няколко листа и ги прочетох. Това бяха „кореспонденциите“ ми с Юла. Те ми напомниха друг случай, когато пък разговарях с едно момиче чрез рисунки във Виена след капитулацията на Германия. По същото време нашата част се намираще в унгарския град Капошвар. Назначиха ме за помощник на един подполковник. Той трябваше да пренесе трофеи – леки коли и камиони, – които съветското командване отстъпи на нашата армия. На подполковника, офицер от старата армия, навярно нямаха пълно доверие, та и аз трябваше да се навъртам около него. Но стана така, че подполковникът изчезна някъде из Виена и аз свърших цялата работа. Трофеите бяха събрани на някакъв площад във Винернойщат (не съм уверен дали не греша името на града), на петдесетина километра от Виена. Товарехме двадесет камиона с по две леки коли: една на каросерията, друга – на буксир, и ги откарвахме до Капошвар. Направихме около тридесет рейса и това продължи два месеца, ако не и повече. Не си спомням да са ми давали срок за превозването, както не си спомням нищо друго от следвоенна Виена освен един Карлсплац. Ходих там десетина пъти по за ден-два, докато другите товареха трофеите. От старата „пееща“ Виена не бе останало нищо. Хората гладуваха до такава степен, че бяха принудени да изнасят на улицата всичко каквото имат и да го разменят за храна. На Карлс-

плац бяха изнесени дори гардероби. Още в първия ден ми се случи да мина през този странен пазар. Едно седем-осемгодишно момиченце ми подаде мандолина. То седеше на тротоара така хубавичко и сиротно, във вехта рокличка на сини капки, че аз неволно го загледах, а то се спусна към мен и настойчиво ми подаде мандолината. Опитах се да му обясня, че нямам пари. „Цигаретен, цигаретен!“ Отпосле узнах, че цигарите ги давали на селяните срещу хляб и брашно. По това време се учех да пуша и в джоба ми имаше една „Арда“ с деветнадесет цигари. Дадох я на момиченцето и отказах да взема мандолината. За какъв дявол ми бе мандолина, и то на фронта, пък и грозно бе да вземам стока срещу деветнадесет цигари. Момиченцето я остави на тротоара и изчезна. Отминах и аз няколко крачки, но един мъж настойчиво ми заговори нещо, като сочеше мандолината. В същото време много хора внимателно заобикаляха мандолината и я отминаваха. Възрастният мъж се оказа инвалид. Стана от сандъчето, на което седеше, взе мандолината и я тикна в ръцете ми. Говореше ми нещо много възбудено, навярно това, че не е почтено да не взема това, което ми дава едно дете, или че трябва да го взема за доброто, което съм му направил.

След края на войната нашата част остана в Унгария още няколко месеца и аз се научих да свиря на мандолина. Тя още стои у дома, вече остаряла и пропукана, с две бели седефени пеперудки на грифа.

А когато се завръщахме от първия рейс към Капошвар, на пътя до един чифлик ни спряха три деца – две момиченца и едно момченце. Най-голямото бе на тринадесет, а другите две по на девет годинки. Стояха наред шосето и вдигаха ръце тъй, че не можех да не спра колоната. Още щом отворих вратата на колата, те тричките се втурнаха към мен рошави, одрипа-

вели, с бледи личица и живи очички. „Дяденька!“ Кой можеше да очаква руска реч на австрийска земя, и то от тези опърпани дечица! Те говореха едно през друго и сочеха постройките на чифлика. Господарят бил там. Вземете го! Убийте го! „Убейте его, дяденька!“ Никога няма да забравя тези думи. Да се озлобят ангелите, каквито са невръстните дечица, това е най-страшното, което видях на война.

Децата бяха излезли на половин километър от чифлика, за да не ги види господарят. Преди седмица видели „наши, съветски“ военни колони по шосето, чули руска реч и не могли да се обалят, защото господарят ги държал под ключ. И оттогава гледали все към шосето, но съветски не минали. Днес успели да се измъкнат от чифлика и като ни видели да идваме от запад на изток, решили, че не ще да сме немци. Аз бях облечен в униформа на танкист, която много приличаше на немска униформа. Отпърво, като ме видя в тази униформа, най-големичкото, момиченцето, се смути, каза „здравствуйте“ и се оттегли назад. „Здравствуйте, ребята!“ – поздравих ги и аз и момиченцето ме запита какви сме. Казах му, че сме българи и че говорим лошо руски, но сме техни съюзници. Тогава именно малките почнаха да говорят едно през друго и да разказват патилата си. Качили ги една нощ на влака, лашкали ги дълго време и ги докарали в този чифлик. Две години вече живеели тук и работели на господаря...

Нашите се разчувстваха. Няколко души награбиха пушките и решиха да ликвидират чифликчията. Трябваше да употреба много усилия, за да предотвратят тази история. Бях много млад пред тези разгневени запасници и само пагонът ми помогна. Наложих ми се дори да извикам като Остап Бендер: „Парада командвам аз!“ Тъкмо ги усмирих, и малките казаха, че гос-

подарят имал две нови леки коли в гаража. Сега вече не можех да удържа нашите. Затичаха се към чифлика да вземат колите на този звяр. Децата посочиха вратата на гаража. В същото време от къщата излезе мъж в кадифено сако и застана като стълб сред двора. Бе на около петдесет години и приличаше повече на интелigent, усамотил се тук да размишлява, отколкото на едър земевладелец. Децата отидоха при него, разговаряха нещо и се върнаха при мен. Този не бил господарят, а негов близък или познат. Живеел тук от известно време и по цели дни четял книги. Казах им, че господарят излязъл и не се върнал и че ако искаме, можем да проверим навсякъде. Той влезе в постройката и отвори отвътре вратата на гаража. Нашите изтеглиха колите, а той пак застана сред двора. Така и го запомних, със застинало от страх лице. Сега се питам какъв е бил той. Учен, писател или благороден интелigent, дошъл тук да се скрие от ужаса на войната, или общественик и фанатизиран фашист?

Бях решил да откарам децата в Капошвар и да ги предам на съветската комендатура. И тъкмо да потеглим, по шосето се зададе съветска колона. Изтичах напред и вдигнах ръка. В първата кола седеше майор с чисто бели коси. Представих се криво-ляво и му доложих, че вода със себе си три съветски деца. От другите коли любопитно ни наблюдаваха войниците. Майорът скочи от колата и извика: „Къде са?“ В това време големичкото тичаше към нас, а след него и другите две. Новината се разнесе по колоната само за минута и войниците наскочаха от колите. Вземаха децата на ръце, целуваха ги, плачеха, питаха ги дали не са виждали други деца по този край. Между тях имаше бащи, чиито деца бяха също отвлечени от немците...

10 октомври,
гр. Толбухин, хотела

Снощи се отвляхох с други спомени и не успях да запиша срещата си с момичето от Виена.

При второто ми отиване във Виена заваля пороен дъжд. Искях да разгледам града, но не видях нищо друго освен празни улици и запустели къщи. Залутах се в някакъв квартал и като заваля дъждът, реших да се върна в хотела. Повървях десетина минути, разбрах, че не съм минал по същите улици, и се върнах на предишното място. Срещнах двама съветски войници, питах ги за хотел „Гренц“, но и те като мен не познаваха града. След малко се зададе едно момиче с бели ръкавици и чадърче в ръка. На немски знаех да казвам само добър ден и не разбрах нищо от това, което момичето ми обясни. А то се залови да ми обяснява цели пет минути и дъждът плисна като из ведро. Разтвори чадърчето си и отмина, но след минутка се извърна и като видя, че стоя под дъжда като дърво, притича обратно и ми даде знак да вървя с него. Джапахме половин час и най-после стигнахме до вратата на хотела. Едната половина на хотела бе отрязана като с нож от бомба. В другата се бе настанила някаква наша военна комисия от десетина офицери. В едно от приземните помещения бе приспособена кухня и готвач бе някакъв възрастен шоп. Ядене рядко готвеше, поднасяше супа и суха храна. Хляб обаче имаше много, така че тази скромна кухня бе кътче от рай в гладната Виена.

Когато момичето ме отведе до хотела, дъждът се усили, но то понечи да си тръгне. Тогава за пръв път изпитах мъката от незнанието на чужд език. Искях да му благодаря, а не знаех как и ми идеше да се гръмна. Посочих двете канапета във фойето. Момичето

се поколеба, погледна навън, прибра чадърчето си и влезе. Седнахме един срещу друг около масичката и пак ми дойде да се гръмна. То бе хубаво, с прозрачна кожа и бистросини очи. Гледаше ме усмихнато и говореше нещо, а аз вдигах рамене. Шопът мина покрай нас с табла, на която носеше ядене. Нямаше трапезария и готвачът разнасяше яденето по стаите. Лицето на момичето се промени. То проследи шопа и като се обърна към мен, видях как очите му блестят. Ресторант? Не, кухня, казах. Не знаех, че на немски е кюхе и че то ме разбра. Попитах го дали иска да яде. Я! Какъв идиот съм, рекох си, Виена умира от глад, а аз питам дали е гладна. Поръчах на шопа да донесе ядене за двама ни в стаята. След няколко минути гледах как едно фино същество яде нашенска манджа и нагъва залък след залък. Много тъжно бе това ядене. Накрая остана една филия, момичето изяде и нея, облегна се на стола и облекчено въздъхна.

След яденето момичето се почувства задължено да ми каже името си. Ингеборг. Това име и досега ми звучи внушително и красиво. И когато по-късно прочетох „Тонио Крюгер“ на Томас Ман, винаги си представях героинята Ингеборг като това момиче с бели ръкавици. То се опита да ми обясни още нещо, но аз безпомощно кимах с глава. Походната ми чанта висеше на стола, Ингеборг стана, извади от нея хартия и нарисува съвсем по детски, просто и изразително, мъж с мустаци. Мъжът държеше в едната си ръка ютия, в другата ножица. До него – жена с нож и вилица в ръцете. Зад тях – млад мъж във войнишка униформа. Рисунките бяха по-ясни от думи. Бащата шивач, майката домакиня, братът войник. Ингеборг нарисува два плика за писма и постави по един кръст на пликите. Двамата бяха на фронта и от тях нямаше вест. После тя нарисува на двадесет километра из-

Снощи се отвлякох с други спомени и не успях да запиша срещата си с момичето от Виена.

При второто ми отиване във Виена заваля пороен дъжд. Искях да разгледам града, но не видях нищо друго освен празни улици и запустели къщи. Залутах се в някакъв квартал и като заваля дъждът, реших да се върна в хотела. Повървях десетина минути, разбрах, че не съм минал по същите улици, и се върнах на предишното място. Срегнах двама съветски войници, питах ги за хотел „Гренц“, но и те като мен не познаваха града. След малко се зададе едно момиче с бели ръкавици и чадърче в ръка. На немски знаех да казвам само добър ден и не разбрах нищо от това, което момичето ми обясни. А то се залови да ми обяснява цели пет минути и дъждът плисна като из ведро. Разтвори чадърчето си и отмина, но след минутка се извърна и като видя, че стоя под дъжда като дърво, притича обратно и ми даде знак да вървя с него. Джапахме половин час и най-после стигнахме до вратата на хотела. Едната половина на хотела бе отрязана като с нож от бомба. В другата се бе настанила някаква наша военна комисия от десетина офицери. В едно от приземните помещения бе приспособена кухня и готвач бе някакъв възрастен шоп. Ядене рядко готвеше, поднасяше супа и суха храна. Хляб обаче имаше много, така че тази скромна кухня бе кътче от рай в гладната Виена.

Когато момичето ме отведе до хотела, дъждът се усили, но то понечи да си тръгне. Тогава за пръв път изпитах мъката от незнанието на чужд език. Искях да му благодаря, а не знаех как и ми идеше да се гръмна. Посочих двете канапета във фойето. Момичето

се поколеба, погледна навън, прибра чадърчето си и влезе. Седнахме един срещу друг около масичката и пак ми дойде да се гръмна. То бе хубаво, с прозрачна кожа и бистросини очи. Гледаше ме усмихнато и говореше нещо, а аз вдигах рамене. Шопът мина покрай нас с табла, на която носеше ядене. Нямаше трапезария и готвачът разнасяше яденето по стайте. Лицето на момичето се промени. То проследи шопа и като се обърна към мен, видях как очите му блестят. Ресторант? Не, кухня, казах. Не знаех, че на немски е кюхе и че то ме разбра. Попитах го дали иска да яде. Я! Какъв идиот съм, рекох си, Виена умира от глад, а аз питам дали е гладна. Поръчах на шопа да донесе ядене за двама ни в стаята. След няколко минути гледах как едно фино същество яде нашенска манджа и нагъва залък след залък. Много тъжно бе това ядене. Накрая остана една филия, момичето изяде и нея, облегна се на стола и облекчено въздъхна.

След яденето момичето се почувства задължено да ми каже името си. Ингеборг. Това име и досега ми звучи внушително и красиво. И когато по-късно прочетох „Тонио Крюгер“ на Томас Ман, винаги си представях героинята Ингеборг като това момиче с бели ръкавици. То се опита да ми обясни още нещо, но аз безпомощно кимах с глава. Походната ми чанта висеше на стола, Ингеборг стана, извади от нея хартия и нарисува съвсем по детски, просто и изразително, мъж с мустаци. Мъжът държеше в едната си ръка ютия, в другата ножица. До него – жена с нож и вилица в ръцете. Зад тях – млад мъж във войнишка униформа. Рисунките бяха по-ясни от думи. Бащата шивач, майката домакиня, братът войник. Ингеборг нарисува два плика за писма и постави по един кръст на пликовете. Двамата бяха на фронта и от тях нямаше вест. После тя нарисува на двадесет километра из-

вън кръга на Виена една вила с два бора отстрани. Там живееше някакъв човек, близък или роднина, който се грижеше за тяхното стопанство – две прасета, кокошки и едно куче вълча порода. Накрая Ингеборг зачерта и тях.

На свой ред и аз нарисовах мъж с ножица в ръка. И моят баща по това време бе шивач. И ако не се смята разликата между селски абаджия и моден виенски шивач, ние с Ингеборг принадлежахме на едно и също съсловие.

Наближаваше полицейският час и в девет и половина тя си отиде. На другия ден следобед пак дойде. Вечеряхме, направихме цял куп рисунки и тя забрави за полицейския час. Ходих още десетина пъти до Виена и Ингеборг винаги ме очакваше на ъгъла на хотела, трогателно точна и очарователна с белите си ръкавици на фона на развалините. Понякога се разхождахме по пустите и тъжни улици, пеещата Виена бе покрусена и онемяла, но на мен ми бе хубаво с Ингеборг. Забравях за негодите на войната и ми бе тъжно, че трябва да се разделим завинаги с нея. Сега си мисля, че от нашите стотици рисунки, направени с такова увлечение, а може би и с остроумие, би могло да стане мултипликационен филм, и то чудесен филм, какъвто не е правен досега.

Когато си заминавах, Ингеборг седна в колата, изпроводи ме далеч извън града и заплака. Гледаше ме мълчаливо и лицето ѝ се обливаше в сълзи. После свали едната си ръкавица и ми я даде за спомен. Сложих я в походната си чанта. Няколко месеца по-късно, когато преминавахме Дунава с ферибота, изтървах чантата си във водата. И тогава всъщност разбрах, че никога вече няма да видя Ингеборг. Тя идваше при мен навярно за една вечеря, но какво значение имат подбудите за нейните посещения и любовта, която ми да-

де? Нашите срещи бяха красота и радост сред нищетата на един тъжен и погрознял живот.

*11 октомври,
Калиакра*

Когато гледам хоризонта в морето, винаги ме обзема неясно тягостно чувство. Измъчват ме проклетите прастари въпроси, над които хората открай време са си блъскали главите. Какъв смисъл има онова, което е у нас и около нас? Есента, особено сегашната, с тези топли багри ми навява тъга, обърква мислите ми, прави ме сантиментално-съзерцателен. И което е смешно, кара ме да философствам по най-банален начин. Мисля си например колко безразлична е природата към живите същества. Защо е сътворила живота, щом няма отношение към него? За нея животът може да има някакъв смисъл, но от гледна точка на живите той се обезсмисля поради нейното безразличие. Предугаждайки отчаянието на мислещия човек, тя се е почувствала задължена да му даде едно малко „утешение“ – страстите. Те удължават живота. Страстите натури нямат време да мислят за смъртта. На Наполеон и нему подобните сигурно се е струвало, че са живели хиляда години. Творчеството на природата не е ли хаотична, безцелна шега, или низ от шеги? Първата е, че не пита живите дали искат да бъдат създадени, или не. Втората – смъртта. Грозна, мъчителна, а в повечето случаи смешна. И което е най-гадното, не можем нито да ѝ се сърдим, нито да ѝ отмъстим. Бездушна е дори към самата себе си. Иначе хората щяха да ѝ теглят куршума, защото тя е най-големият и безнаказан убиец. Да се борим с природата! – Не е ли това вечното усилие на хората да я превъзмогнат и да се освободят от нейната зависи-

мост? Има една недостоверна теория, според която ние сме живи роботи, програмирани от по-висша култура на друга планета. Само това остава – да служим за опитни зайци на някакви господа от Космоса. Ами че те могат да си играят с нас жолкото си искат и когато решат, че не сме им нужни, да ни програмират една трета световна война, да си удряме плесници от сутрин до вечер или да се самоизяждаме.

Седнах тук, на най-южната скала на Калиакра, да погледам морето, а ето какви шашави мисли ми минават през ума. И за да не изглеждам съвсем смешен в собствените си очи, утешавам се с обстоятелството, че много велики умове от древността до наши дни са си задавали подобни въпроси и не са могли да им отговорят.

12 октомври, Почивен дом на писателите

Днешният лов мина спокойно и затова не бе интересен. На едър лов това често се случва, особено ако има много хора и пусията е дълга с километри. Първия час спазваш правилата, не шаваш, не пушиш и все ти се струва, че чуваш шум от чупене на съчки. На втория те хваща скуката, разменяш по някоя дума със съседите по пусия, после се съберете, седнете и запалите цигарите. Така стана и днес. Лаят на кучетата се чуваше ту много ясно, ту заглъхваше задълго и това показваше, че гонят горе около баира, далече на километри от нас. Двамата местни ловци се заслушаха и едновременно извикаха: „Чакала, при него няма празно!“ Лаеха около шест-седем кучета, но местните ловци различаваха гласа на Чакала и говореха за него като за изключителна личност, както запалянковците по футбо-

ла говорят за Аспарухов. Преди две години ходили за прасета към Тервел и някой от тамошните откраднал Чакала. Всички ловци от Толбухински окръг се дигнали на крак, дигнала се и милицията. Всичко, що носело ловна пушка от Батова до Тошево, търсело Чакала под дърво и камък, тъй че крадецът се изплашил да не го открият и пуснал кучешкия феномен на свобода.

Към обед при нас дойде с мотор един запалянка от селото. В това време лаят на кучетата пак се усили и пак изчезна. Хвана ме нетърпение, поисках да видя какво става горе на баира и помолих зяпача да ме откара дотам. Минахме по околен път и започнахме да се изкачваме направо през гората. Няколко пъти слизахме от мотора и го пренасяхме през гъсталаците. Спряхме на самия връх на баира. Оттук се виждаше цялата гора на Батова, обагрена и притихнала под яркото есенно слънце. Кучетата излаяха съвсем наблизо, аз изтичах на края на поляната и се озовах на ръба на една пропаст. Долу в редките шубраци се мярнаха кучетата, завъртяха се на кръг и спряха. Сред тях на открито бе застанал глиганът. Обърна се на всички страни и клекна на задните си крака. От сто метра изглеждаше много едър, но не и 250 килограма, както се оказа отпосле. Кучетата клечаха около него и лаеха истерично. Тъкмо бях решил да слеза някак по отвесната скала, когато някой притича между шубраците и спря на двадесет метра откъм гърба на глигана. Дигна пушката, но като видя, че е изморен, мина откъм лявата му страна, само на десет метра от него. Дигна отново пушката и дълго се цели в сърцето му. Глиганът изви глава, видя го, но не мръдна; толкова бе изнемощял след четиричасово тичане. Заедно с изстрела се чу и плясъкът на бренокето по кожата на глигана. Той рипна, наведе малко глава и преди да се хвърли напред, оня пак стреля. Този път не

улучи, глиганът скочи, но на двадесет метра пак спря и клекна. Ловецът го настигна, сложи ново бренеке в цевта и стреля за трети път. Глиганът се изправи за секунда и легна на една страна. Ловецът се приближи предпазливо и стреля от упор в главата му.

За да стигнем до убиятия глиган, трябваше да заобиколим целия баир. На отвъдната страна се срещнахме с джипката. Тя се покатери нагоре без път, а ние с мотора след нея. Шофьорът слиза няколко пъти да сече по-тънките дървета. Натоварихме глигана на джипката и слязохме долу при една чешма. След един час там гореше огън, вътрешността на глигана бе изчистена, а дреболиите вряха в големия казан. Джипката донесе от селото бира, вино, ракия и една голяма тава с туршия. Върнах се с десет килограма месо. Не знаех какво да го правя и го оставих в хладилника на дома на журналистите. Утре или в другиден ще отнеса половината на моите близки във Варна, а с останалото ще угощавам приятели или ония, които се случат на масата.

Но ето че тези записки започнаха да ми досаждат. Превърнаха се на задължение, а не на удоволствие, както си мислех отначало.

13 октомври, Почивен дом на писателите

Всичко, което е било преди нас, е смърт.
Сенека

И така, ето ме и мен. Както казва Остап Бендер, този факт не може да се пренебрегне, но и с нищо не може да се оправдае освен с каприза на природата. Иначе светът щеше да възкликне поне като някой

шоп: тѐ го и тоа! А той не възкликна и накърни честолюбието ми завинаги, тъй като отпосле узнах, че след раждането на други личности е ликувал до безумие. Наистина селото единодушно ме приветства с добре дошъл и дори ме обяви за най-хубавото дете, но за едно село ли се родих аз, или за света? Бях достатъчно горд, за да махна с ръка и да се върна в небитието, но може ли човек на едnodневна възраст да си послужи с пистолет или отрова? Ето как светът още от първия ден ме принуди да го приема, без да ме пита дали го харесвам, или не, и това е първата ми отстъпка пред него. Но има време, ще видим, че аз няма да го оправя, но и той мене няма да оправя, така че поне ще бъдем квит.

Някой от класиците уверява, че се помни на осеммесечна възраст. Уверен съм, че тази необикновена памет няма нищо общо с гениалността, и затова никак не се смущавам от обстоятелството, че аз пък се помня отпреди моето раждане. И никак не вярвам на Сенека, който твърди, че всичко, което е било преди нас, е смърт. За съжаление мнозина от читателите ми се уловиха за този брадат афоризъм и проявиха недоверие към историята отпреди моето раждане. Нареккоха я небивалица и – което е най-лошото – кощунство с житейска истина. Един съчинител в наше време може да понесе недоверието на читателя и дори да го приеме като благосклонен съвет, но да понесе последното обвинение, едва ли е по силите му. За мен поне няма по-тежко обвинение. Ето защо отсега нататък моят разказ ще се придържа о неоспоримите факти или по-точно фактите ще го хванат за носа и ще го водят по пътищата на светата житейска истина. И за да не остане ни най-малко съмнение в достоверността на разказа, аз зачерквам осемте дни от моята оскъдна биография, защото през тези дни ме хвана жъл-

теница. На очите ми паднаха жълти пердета, отначало виждах само жълто, а после – нищо. Тази жълта слепота, чиито последствия не мога да преодолея и досега, ми причини ужасна мъка, а като се прибави към нея и неспособността ми да се движа и говоря, страданието на Прометей в сравнение с моето може да се нарече едно леко премерение. Можех само да плача и плачът ми бе единственото средство, за да напомням за себе си. Плачех по най-различни поводи, но най-вече, когато ме нападаха бълхите. Възползвани от превързаните ми крайници, тези слаби твари проявяваха безнаказана жестокост. По-късно в казармата и на война, когато можех да се отбранявам от тяхното кръвопролитие, аз бях придобил навика да ги понасям спокойно и с това благородно равнодушие успях да им отмъстя за цели двадесет години. Така излязох по-силен от могъщия диктатор Сула, който се остави да го изядат едни нищо и никакви въшки.

Плачех, разбира се, и когато бивах гладен, и този навик ми остана и до днес. На деветдневна възраст знаех, че за да утоли глада си, човек трябва да приплаче дори на собствената си майка, и може би аз станах причина да се сътвори народната поговорка, че ако детето не заплаче, майка му не му дава да суче. Иначе майка ми бе щедра и щом кръкнех, тичаше да ме накърми, без да ме пита дали съм заслужил млякото, което ми дава от гръдта си. Изглежда, че само майките и бащите дават храна безплатно или на безсрочен заем. На другите трябва да им работиш, ако не им работиш, да ги наричаш „майчице“ и „бащице“. Щом ги удостоиш с това родителско звание, те се смиляват без оглед на твоите лични способности. Ако пък назовеш някого така, че да се почувства твой благодетел, можеш да се ползваш от благоволенieto му за цял живот.

На деветия ден жълтите пердета паднаха от очите

ми и аз запомних всичко, което видях около себе си. Едно от трите рошльовчета ме държеше на ръце до прозореца, приказваше ми нещо и сочеше към двора. След няколко години то щеше да ми стане леля, а сега бе деветгодишно, омацано и босокрако момиченце. То искаше да ме запознае с външния свят само с няколко думи: прасе, сняг, куче. Навън действително имаше кучета, сняг и едно огромно розово прасе с клюмнали уши. Току-що го бяха изкарали от кочината и то, отвикнало от свобода и движение, едва пристъпваше и затъваше до корем в снега. Около него стояха десетина мъже с голи ножове в ръце, оглеждаха го от всички страни, а прасето гледаше тях, виреше зурлата си и мигаше доверчиво с белите си клепачи. Изведнъж двама от мъжете се хвърлиха отгоре му, хванаха го едновременно за двата крака – предния и задния – и го тръшнаха по гръб. Други двама хванаха другите два крака, прасето се досети каква е работата и нададе писък като локомотив на пътнишки влак, какъвто видях след около петнадесет години и щом чух свирката му, веднага си спомних за прасето. То бе голямо като магаре, четирима не можах да го удържат, та и останалите мъже се нахвърлиха отгоре му. Тогава дядо пристегна зурлата му с въже, за да заглуши пронизителното квичене. Прасето се задуши и липсата на въздух утрои силите му, мъжете изтърваха краката му, после пак ги докопаха и така се бориха с него цели десет минути. Само един дребен кривокрак мъж с дълги маймунски ръце стоеше отстраня. Когато другите притиснаха здраво прасето, той се наведе и без да се колебае нито секунда, заби ножа си в дебелата му гуша. Прасето трепна, изквича още веднъж, но вече сподавено, и от зурлата му бликна гъста и тъмна кръв. Вълк Гайдата, известен с уменията си да коли прасета, бързо и сръчно държеше ножа и ле-

ко напипваше с върха му онова място в гърлото, което трябваше да се пререже. При всяко движение на ножа по тялото на прасето минаваха все по-слаби конвулсии и накрая, при последната, четирите му крака удариха така силно, че мъжете отново ги изтърваха. Въло Гайдата скри ножа в пояса си, а мъжете се оттеглиха настрана, за да дадат възможност на затлъстялата свинска душа да се въздигне към небето.

Вкъщи кипеше голяма шетня. В одаята и собата вряха тенджери, миришеше на кисело зеле и сурови цепеници, след малко донесоха цяла тава от гърдите на прасето, туриха и тях на огъня, та миризмата не можеше вече да се понася. Моя милост се задушаваше, кихаше и кашляше, но жените си гледаха работата и не ми обръщаха внимание. Започнаха да прииждат и съседките. Всяка от тях носеше прясна пита и шише с вино или ракия, оставяха каквото носеха в едното кьоше и се залавяха да помагат на домакините.

На двора димеше голям черен казан с топла вода, с която мъжете щяха да измият вътрешността на прасето. Сега го деряха и бършеха мазните си ръце с кожусите, за да се напоят с тлъстина и да станат по-яки. Около тях се бе събрала най-разнообразна публика: деца, кучета, кокошки, гарги и свраки. Всяко от децата усърдно помагаше с надежда да получи мехура на прасето и да си направи от него балон или футболна топка. Възрастните измисляха всевъзможни препятствия – борба, качване на някое високо дърво или надбягване в дълбокия сняг. Като главен колач Въло Гайдата имаше право да удостои победителя с наградата и да постави още едно деликатно условие – да се целуне задникът на прасето. След няколко години аз редовно се навеждах към задника на прасето и спечелвах наградата. Тази работа не бе твърде приятна, сам Въло Гайдата ми се присмиваше повече

от другите, и аз я вършех със затворени очи. И когато по-късно прочетох „Бай Ганьо“, неговият гениален принцип не ми направи особено впечатление, а само потвърди моя няколкогодишен житейски опит.

Кучетата клечаха отстрани на различно разстояние, така да се каже, според степента на роднинството и заслугите си, както сега хората стоят на различно разстояние от облагите. Нашите клечаха току до закланото прасе, надявайки се на най-голям шанс, и затова най-изкушени, така изкушени, че не изпускаха ни едно движение на мъжете. Когато някой извадеше от търбуха на прасето дроб, далак или друга карантия, те неволно се потътрुзваха напред, облизваха лигите си и скимтяха от нетърпение. Съседските клечаха малко по-надалече, зад тях, накачени по плетища и стобори, стърчаха чуждите и непознати песове. Колкото по-гъста миризма стигаше до обонянието им, толкова по-често езиците им проблясваха като червени мълнии.

След малко един от мъжете измъкна мръсните и димящи черва на прасето и небрежно ги заметна в снега. Нашите се намериха при тях само с един скок, наляпаха ги и ги повлякоха към близкия плет. Съседските това и чакаха, хвърлиха се и те към плячката, а към тях се присъединиха чуждите и непознатите. Нашите наляпаха каквото наляпаха, остатъка трябваше да делят с чуждите, а това не бе приятно, нито справедливо. Всички наостриха козина, оголиха зъби и заръмжаха едно срещу друго с лайнени муцуни, а остатъкът от червата лежеше в краката им. Кое се изхитреше да докопа нещо и да го отмъкне, биваше накълцано на кайма. Така слабите малко по малко се оттеглиха да си ближат раните и да мечтаят за следващата Коледа и на арената останаха най-силните. В края на краищата остана само нашият пес, целият окървавен и

опърпан, налапа остатъка от червата и си легна под хамбара. Кокошките, а между тях и свраките се задоволиха да кълват кървавите петна по снега.

14 октомври

По онова време не бях кой знае колко наблюдателен, но тази езическа картина не можеше да не ми направи впечатление. Тя събуди у мен някакви смътни асоциации за бъдещето и аз си помислих, че няма да бъде приятно, ако предстоящият живот ме принуди да се давя по кучешки за парче мръсно черво. Нерадостното предчувствие обаче ме осени само за миг и изчезна, както се бе появило. Както казах в първата част на моята повест, майка ми бе ме закърмила със здрав народен оптимизъм още преди да ме роди и аз не можех да остана в плен на всевъзможни интелигентски и нездрави настроения. Няма да я бъде тая, рекох си, да ходя да хапя себеподобните си за парче мръсно черво! Ако ще ги хапя, ще ги хапя за прясно и чисто месце. Така си казах, погледнах наоколо и ми стана весело както винаги, когато гледам природата. Матовото коледно небе нежно прихлупваше селото, в градината сиротно стърчаха тънките стебла на акациите и през тях с акварелна чистота се открояваха съседските къщи, а комините им пушеха като огромни лули. Баща ми бе изкарал добитъка за водопой, кравата и двата вола пристъпваха из двора като зрители в кулоара на театър, отегчени от първото действие на пиесата, почесваха на оградата пожълтелите си от пикоч хълбоци и лениво навеждаха рога един към друг, за да се поборят наужким. Наблюдавах ги внимателно, защото ми мина през ум, че може би ще ми се наложи да ги описвам в бъдещите си съ-

чинения. Но защо ли пък трябва да се занимавам с тези животни, рекох си още тогава и реших благосклонно да оставя тази работа на Йовков, който толкова обичаше да говори за ония, които не могат да говорят. Все пак не можех да не забележа, че докато кучетата, кокошките, гаргите и всевъзможните дивни и питомни твари кълвяха или ближеха кървавите петна по снега, воловете ги помирисваха с отвращение и се отдалечаваха, покрусени от червения цвят на кръвта. И отпосле не се учудвах, когато селяните наричаха вол някой хрисим, работен и безсловесен човечец.

Докато размишлявах така, нашите застлаха месали от единия край на собата до другия и наредиха трапеза. За да се държа прилично в присъствието на гостите, рошльовчето ме сложи в люлката и почна да ме люлее. Люлката бе окачена за една кука на тавана и при всяко залюляване аз прелитах над калпациите на мъжете, стигах до средата на трапезата и виждах какво има по нея: грамадни порязаници хляб, туршии, пълни чинии с варено месо, червени глави лук, тасове с вино и тънки зелени шишета с ракия. Всички бяха плувнали в пот и никой не се сещаше да се поразкопчае или поне да свали калпака си, подсмърчаха от горещата чорба и бършеха с ръкави овлажнените си носове. Миризмата на кожусите бе така непоносима за моето крехко обоняние, че скоро загубих съзнание. Когато се събудих, ония долу на пода мляскаха като запорожци, хрупаха цели глави лук, обръщаха тасовете с дъното нагоре и блажено се оригнаха. По едно време някой наду кавал и проточи такава древна и безкрайна мелодия, че другите се умълчаха и заслушаха. Щом спря кавалът, дядо, зачервен вече като стомна, се обърна към майка ми:

– Булка, я изкарай една песен!

– Не мога да пея – каза мама смутена.

– Млада булка си, как тъй не можеш да пееш? – обадиха се жените.

Майка ми действително не можеше да пее за пред хора, но и да откаже бе невъзможно. В дядовото желание имаше не толкова любов към вокалната музика, колкото гордост от снахата, която трябваше да се прояви с още нещо пред гостите. Дядо се гордееше и със „семето“ си, т.е. с моя милост, и от време на време хвърляше влажни погледи към люлката:

– Брей, тъй да е одрало кожата на нацията род, че повече не може да бъде. Опасно семе сме ние!

Тежко ми и горко, мислех си, но дано отпосле превъзможна някак проклетия наследствен закон. Иначе ще остана нисък на ръст, с чувствителна липса на умствени способности, а на всичко отгоре и плешив като тебе. Че как ще се ожения такъв-онакъв?

Сега вече знам, че прекалената суета винаги е наказвала хората. Наследих от дядо всичко онова, от което се боях, и то в двойна доза.

Всички гледаха майка ми нахално в устата. Тя се изчерви, пое дъх и запя. Може би само аз забелязах с какво усилие пее тя, засрамена от нищожния си талант, а това показваше, че не ѝ липсва естетическо чувство, което влагаше в приспивните песнички над моята люлка. Все пак тя спечели аплодисментите на публиката, която следеше не изпълнението на песента, а съдържанието. То бе така драматично, че аз го помня и досега. Стоян попада в плен през Първата световна война и го заточават на остров Трикери, където прекарва цели ми девет години. Жена му го очаква до десетата година и се омъжва за друг. Добре, но Стоян успява да избяга тъкмо по това време и с много прекеждия пристига у дома си. Брадясал, измъчен и отслабнал, почуква една вечер на вратата...

Лелките взеха да подсмърчат, а чичковците да въз-

дишат тежко-тежко и да побутват калпаците си на тила. Всички знаеха песента дума по дума и все пак с нетърпение очакваха да чуят как Стояновата булка ще отвори вратата и ще посрещне първото си венчило. Една съседка запусти устата си с края на забрадката, след нея и другите напълниха очи, почнаха още по-усърдно да подсмърчат и да се секнат в шепите си. Дядовата лирична душица лъсна в очите му, две сълзи потекоха по улеите на грапавата му буза, увиснаха на мустаците му и оттам – на скута. Въло Гайдата, който така изкусно взе душата на прасето само с един великолепен бод, цял се олигави и изхълца като отпушена тапа.

Като свърши песента, майка ми каза „добре сте послушали“, отвърнаха ѝ разплакани „добре си попяла“ и замлъкнаха, докато преглътнат преживяното. Искаха после да я извикат на бис, но аз се възпротивих, защото дилетантството ми бе неприятно още от люлката. Врекнах пронизително, майка ми дойде при мен и така ѝ се размина втората песен. Пяха други жени и мъже, пиха, смяха се до сълзи, мъжете разказаха обичайните си спомени от казарми и войни, пак пяха и плакаха, пак пиха и се смяха, играха, та издъниха пода и си отидоха чак след полунощ.

Гледай какъв народ, мислех си, като ги гледах от висотата на люлката. Ще заколи прасето, без да му мигне окото, а след малко ще заплаче за чуждото нещастие. Мъже и жени ли са това, или деца? Май че едното и другото. Тъй ще е, защото мъжете и жените са създали нашата голяма и тъжна история, а децата – тези песни. Все пак трудно ми бе да ги разбера. Наистина бях човек на девет дни, но и сега, когато съм на хиляди дни, пак ми е трудно да ги разбера. Само едно ми бе ясно, още оттогава и досега, че съм неизгребима част от тях; че съм враг на техните враго-

ве и приятел на техните приятели; че ако понякога им се сърдя и надсмивам, сърдя се всъщност на себе си и на себе си се надсмивам; че дори само тази добродетел да ми бяха дали, пак трябва да стоя пред тях със свалена шапка.

Бях позадрянал, когато отвън се чу силен изстрел. Нашите тревожно се спогледаха. Дядо излезе навън и дълго стоя там. Чу се още един изстрел и той се върна. Вълно гърми с пицова си, каза той и седна да събуе цървулите. Целият ни род се гордееше с чичо Мартин, насаме всички говореха с уважение и страхопочитание за него, но пред хората мълчаха и дори го упрекваша за неговото безразсъдство, защото се бояха да не ги уличат в сътрудничество. Къде ли е сега, жив ли е, или мъртъв, питаха се всички, питах се и аз и страшно ми се искаше да го видя и да се запозная с него.

Благословен Бог наш! Най-после ми се удаде да напиша една глава от повестта, която бях започнал.

*15 октомври,
пътя Владимирово-гр. Толбухин*

Тази сутрин исках да отида до Балчик, но като стигнах кръстовището в Оброчище, съвсем неочаквано отбих към Толбухин. Минах през Батова, където оня ден ловувахме, и след половин час се озовах в града. Не спрях никъде и излязох на шосето за Владимирово. От Владимирово до моето родно село има три километра, но аз ги изминах за половин час, защото шосето е ужасно разбито. Това е може би единственото село в Добруджа, което не е свързано с асфалт. Спрях на някогашния мегдан и запалих цигара. При всяко идване къщите ми се виждат все помънички, а сега съвсем са потънали в земята. Наша-

та къщичка отдавна я няма. На нейно място има друга, и тя мъничка и сиротна. Стана ми тягостно и тъжно, запалих колата и потеглих по обратния път. И пак никого не видях и не срещнах. По това време старците, които са останали на измиране, човъркат из градините или почиват. Бях се зарекъл да не идвам тук, а ето че пак дойдох. Тъжно е да гледаш родното си място, което чезне, имаш чувството, че и детството ти чезне заедно с него. Някога селото имаше около сто и петдесет къщи, милиарди бълхи, прах и кал до колене, две бакалници, всестранка и училище до трети прогимназиален клас. Прогимназията ту я отваряха, ту я затваряха, защото нямаше помещения и трите класа учеха в частни къщи. Когато завърших първи клас, пак затвориха прогимназията... По-ученолюбивите – шест-седем деца – се записахме в прогимназията на Червенци, гагаузко село на седем километра от нашето. За да не теглят разноски за храна и квартира, бащите ни купиха по едно магаре. Всяка сутрин от ранна есен до сняг и от март до юли нашата магарешка кавалкада поемаше към Червенци да шурмува науката. Моето магаре се казваше Хасан. Имаше чудесен раван и аз спокойно си закусвах на самара, а след това си препрочитах уроците. Определиха ни „паркинг“ до училищната сграда. Навързвахме магаретата едно до друго и влизахме в клас. Те иззобваха сеното и скучаеха. Късаха поводите, хапеха се, риташа се и по своя магарешки обичай тъкмо на обед почваха да надуват тръбите с такава сила, че разлайваха кучетата на цялото село. Понякога ревяха малко по-рано от обед, но все едно, след техния сигнал занятията в училище се прекратяваха. Учениците почваха да шумят и да се смеят и учителите затваряха дневниците.

След няколко години ние, магаретарите, се качих-

ме на влак и отидохме по градовете да се учим. След нас тръгнаха и други, така че до Девети септември в селото имаше около десетина студенти и шестдесет гимназисти. През ваканциите селото почерняваше от шинели. Селяните ни наричаха гарвани на шега и ни очакваха с истинска радост. Играехме театро, изнасяхме лекции в читалището или ограмотявахме неграмотните. Моята първа лекция бе по география, а втората – за принадлежната стойност. Как съм я разбирал и как съм я обяснявал на селяните, един Бог знае. От околните села ни наричаха „Съветска република“.

Няколко години след Девети по-малките села почнаха да опустяват за сметка на по-големите или на ония, в които има вода и условия за развитие, както и за сметка на градовете. Нашите се насочиха към корабостроителния завод във Варна. През първите години не приемаха всички за жители, защото индустрията все още нямаше нужда от тях, но те намираха как да е за семействата си по една стая, строиха незаконно в покрайнините на града, а сега вече живеят в нови апартаменти и станаха граждани. Така че сега в селото са останали петдесет старчески семейства, четирите класа учат в една стая, а в първи клас има едно дете.

Отбих се от асфалта тук, на височкото, и записах това, което си мислех по пътя. Какво още да запиша? Представям си какво чувства възрастен актьор, който се гледа на екрана като осемгодишно дете. Навярно ще се усмихва на хлапака от екрана и ще му бъде тъжно и някак трудно ще повярва, че това малко човече е сам той отпреди тридесет или четиридесет години. И сигурно ще си каже, че всичко това е било вчера. Тъкмо така си казвам и аз сега: моето детство бе вчера. Толкова ясно се виждам като дете, виждам селото и хората от онова време, спомням си лицата им, нивите, добитъка, та дори и кучетата им. Просто не

съм вярвал, че толкова много образи, думи, събития и дори отделни багри и звуци са се съхранили чисти и свежи в паметта ми. И може би тъгата по детството е тъга по тези светли възприятия от живота, видян през детските очи неповторимо прост, изящен и съвършен.

На двеста метра оттук имаше румънски пост – бяла сграда с червени керемиди и зелена беседка отпред. Когато тази част от землището бе стърнище, идвахме да пасем конете. Така наречената неутрална зона – една ивица от Черно море до Дунав, широка около петдесет метра, бе обрасла с девствена трева и очите на конете бяха все в нея. Възрастните ни плашеха, че ако добитъкът мине оттатък, румънците ще го отвлекат, и ние винаги бяхме нащрек. Но понякога се заигравахме, някои коне влизаха в неутралната зона и ние тичахме да ги завърнем, като се пазехме да не стъпим в Румънско. Въображаемата линия на границата бе непреодолима загадка и ние мечтаехме да стъпим отвъд нея. Тя терзаше страхливото ни дръзновение така болезнено, че аз много пъти сънувах как я преминавам, как ме хващат румънски войници и ме отвеждат нанякъде. Така границата стана причина да осъществя първото си дръзновение в живота. След години се научих да го обуздавам или да го удовлетворявам с въображението си, защото знаех от опит, че то струва скъпо и понякога решава съдбата на човека. Знаех също така, че дръзновението е добродетел, но при условие че няма да се превърне на своята противоположност. Другарчето ми Георги бе по-възрастен от мен с няколко години, по-силен и по-смел. Той и някои други деца преминаха границата и сега идваше моят ред. Веднъж нашите коне се бяха отдалечили към неутралната зона и аз повиках Георги да ги завърнем. Наближихме границата и аз му казах, че ей сега ще отида в Румъния. Той остана прав на

патрулната пътека да наблюдава, а аз пипнах граничния камък и полазих на четири. Спомням си как се промушвах през храстите и как стebelата на къпините режеха лицето и ръцете ми като триони, как едрозърнестите и ароматни гроздове се търкаха в устата ми и аз не можех да хапна нито зрънце, защото устата ми бе скована от страх и напрежение. Георги от коварство или пренебрежение към моя подвиг напуснал поста си и отишъл при другите деца. Когато се завърнах в „България“ изтощен от напрежение, видях един румънски войник да напъжда конете към нашата страна. В едната си ръка държеше одеяло, навярно е бил свободен от наряд и почивал под близките дръвчета. Стоях на петдесетина метра от него, готов да побягна, а той почна да ми показва как съм пълзял под храстите и да се смее. Стори ми се съвсем различен от нашите хора, лицето му бе неестествено червено, куртката му много зелена, а гласът му не звучеше като гласовете на българите. Дълго време живях с неговия странен образ и никак не можах да си обясня защо не ме отвлеche, не откара и конете, а сам ги завърна в България. Границата бе една от мъчителните загадки на моето ранно детство.

*16 октомври,
гр. Толбухин*

Алкохолът е едно от великите открития на човека. Въздържателите и тям подобните трезвеници могат да се усмихват презрително, това си е тяхна работа. Не желая да се разправам с тях! Изгонете ги от залата! Те не знаят, че човекът е открил алкохола, когато е започнал да изпитва душевни страдания или когато е искал да превърне ежедневието в празник. Пред-

ставям си как древният човек е доловил с обонянието си дъха на някое растение, опиянил се и така е облекчил някое свое страдание. Каква картинка! Стотици и хиляди древни човеци седят или лежат до някакви храсти и вдишват дълбоко, докато се опиянят, после с просветнали лица и блеснали очи почват да пеят, да развяват кожените си одежди и да танцуват. След това откритие древните са се сетили да изстискват соковете на растенията, за да ги имат подръка. Но за това е бил нужен съд, така че алкохолът е станал причина човекът да изобрети първия глинен съд. Никой археолог не е доказал обратното... Главата ми се вие приятно и стаята е приятна, и аз съм приятен на себе си, и животът е приятен, и всички хора по света са приятни и добри. Само почеркът ми не е приятен. Писалката не ме слуша. Но аз ще продължавам да пиша. Приятно ми е да пиша. Аха, ония звънят! Няма да се обадя. Няма ме! Обичам да пия, докато ми е приятно. Няма да превръщаме еликсира в отрова! Колко кафета пих? Три. Ще си направя още едно... Казах, няма ме и не звънете повече. Момичето сигурно е отишло с тях. Чудесни са тези малки фрини, които идват да си допиват с нас! Не знаеш нито имената им, нито професията им, а е приятно да седиш с тях. Свалят си маските на фалшиво благоприличие и стават жени. Бог да им е на помощ, нека да пребъдат във вековете! И те ще пребъдат, защото са си вечни. Хубаво пиене направихме днес. Това е цяло изкуство. Започнахме в ресторанта на обед, после в кафе-сладкарницата, а след това отидохме в дома на Г. Малката танцува сама, един разправяше как се качвал на някакъв комин да лови гарги, един актьор пия, рецитира с насълзени очи и се изповядва в любов на малката. После отидохме в „Горски кът“, извън града, пихме си още по едно, аз излъгах, че искам да взема малко въздух,

качих се в колата и се върнах в хотела... В този град употребих за пръв път алкохол. За абитуриентската вечер бях съчинил традиционната даскалиада – по два шеговити куплета за всички съученици и учители. Половин чаша вино ми бе достатъчна да се окуража и да я прочета на сцената. Не знам защо и Юла, облечена в бяла рокля, излезе на сцената и застана до мен. Аз четях, а тя ми пошепваше: „Ама не се люлей така, стой прав!“ В залата се смееха. Като свърших, Юла ме отведе в една странична стаичка и ме целуна. Аз бях весел, а тя щастлива. После слязохме в залата и аз допих другата половина от чашата. След полунощ целият клас отидохме в градската градина. Насядахме по пейките, пяхме и викахме като диваци, за да възвестим на града, че отсега нататък сме свободни госпожици и господа. Главата ми натежа. Станах от пейката и полегнах на тревата. Юла седна до мен, взе главата ми и я сложи на скута си. Спомням си как ми мина през ум да ѝ кажа, че ще изцапа бялата си рокля със зелено, но не ѝ го казах. Лошо ли ти е, питаше тя всяка минута, а аз мълчах. Всяко движение или отваряне на устата размътваше главата ми. Лежах със слепени клепачи, но знаех, че Юла е свела лице до моето, наблюдава ме и не смее да шавне, за да не ми причини страдание. Усещах дъха на косите ѝ, чувах смеха и виковете на другите, а после съм заспал. Събудих се при изгрев слънце, когато пипнах хладната дръжка на пътната врата. Юла ме въведе в двора и се върна на улицата. Преди да вляза в стаята, погледнах нататък, тя стоеше опряна на пътната врата и за пръв път от две години ми се видя някак странна, не такава, каквато я познавах. Влязох в стаята и погледнах през прозореца. Тя още стоеше на пътната врата, бяло петно в златистия здрач на утрото, тръгна към къщата да дойде при мен, спря, сложи ръка на челото си

и изтича на улицата. Защо не напиша повест за Юла? Наистина, защо не напиша? Не можах да я обичам истински и не знаех защо не можах. Но знаех, че никоя жена не ме е обичала като нея, така просто и всеотдайно. Нека да е юношески сън, но какво значи това? Никога не е късно да отдадем признателност на една истинска любов.

Забележка. Сега, като преписвам тези страници, аз съкращавам някои пасажки, които съм нахвърлил в повишено настроение. Те са смешни и навярно много глупави, но искрени и не са за пред хора.

*17 октомври,
вилата на писателите*

Снощи ме събуди скърцането на балконската врата. Станах да я затворя и видях, че духа силен вятър. Дърветата в градината шумяха и извиваха короните си на юг, към морето. Запалих лампата да видя колко е часът и легнах. Минаваше два. Затворих очи, но знаех, че няма да заспя, и това ме ядосваше. Спи бе, идиот! Имаш още пет часа, пасажът, ако е паднал тази нощ, няма да ти избяга. Това са ругатните, които отправям към себе си, когато ще ходя на лов и не мога да заспя. Цял час си давах уроци по благоразумие, но както винаги, напразно. В три се облякох и домъкнах от колата раницата с патроните. Почнах да ги броя, за да мине време, отделих шестдесет, напълних патронташа и отнесох всичко в колата. Вятърът утихваше и това бе добре. Пасажът няма да продължи на юг, а ще чака нов вятър. В четири запалих колата и потеглих. Минах през Златни пясъци, за да загубя време по серпантините, после излязох по балчишкото шосе. Когато стигнах гората между Обро-

чище и Балчик, бе едва четири и половина. Отбих от асфалта по една горска пътека и реших да прекарам тук, докато разсъмне. Опитвах се да мисля за различни неща. Например за това, как пѣдпѣдците се събират на едно място някъде в Северна Румъния, потеглят и само за една нощ пристигат тук. Времето им подсказва, че трябва да отлетят на юг, но как се събират на определено място, за да отлетят? И откъде набират толкова сила? По това време са толкова тлъсти, че като им стреляш, отлитат на по-малко от сто метра и падат така твърдо, че от тях често потича мазнина. А при прелет преминават за една нощ Черно море. Един моряк ми разказваше как падали на корабите така омаломощени, че моряците ги събирали като ябълки от палубата. Често се набѣквали във витлата на самолети и причинявали катастрофи... И ето че съм заспал. Събуди ме камион с ремарке, който пълзеше със силен рев по нагорнището. На Калиакренското плато пристигнах едва в осем. Оставих колата на шосето, което пресича платото, и отидох да проверя дали има нещо. Миналата есен прекарах двадесет дни в Балчик и двадесет сутрини идвах тук. Направя кръг на стотина метра около колата, ако няма, отивам си. Улучих само два пасажа, и то малки. Тази сутрин бях решил, ако не открия нещо, да отида до Русалка. Там имам приятели рибари, ще излезем за паламуд. Още на десет метра от колата изпърхаха два пѣдпѣдка. Стрелях и по двата – нищо. Докато сложа патрони в цевите, излетя още един. Стрелях и по него – пак нищо. Така хвърлих осем патрона напразно. По дяволите, важното е, че има пасаж, и то голям, голям! Ръцете ми почнаха да треперят, стана ми горещо и никак не можех да се прицеля. Сега спокойствие, Петров, седни, запали си цигарка, поemi си дъх и почвай! Така и направих. Запа-

лих цигара, седнах на един камък и огледах платото. Бях съвсем сам, местните ловци щяха да дойдат чак след работно време, и то ако узнаят, че има пасаж. Почувствах се така щастлив, че ми стана дори съвестно. Едно голямо богатство седи до мен, няма с кого да го делия, само да посегна, ще си взема от него колкото си искам и когато си поискам. Изпуших цигарата и легнах по гръб. Гледах небето и усещах как сърцето ми лека-полека се успокоява. После станах и започнах. Сега вече нито един изстрел не отиваше напразно. Целех се спокойно и само на ония, които излитаха наблизко. Позволявах си дори да не стрелям на някои, а само да ги наблюдавам как падат с натежали задници. След около час на висулката нямаше място. На всяка връвчица висяха по два или три. Преброих ги – двадесет и осем. Е, сега можеш да бъдеш спокоен, рекох си. Качвай се на колата и благославяй Всевишния! Но като ги отнесох в колата, видях, че имам още патрони, и не устоях на изкушението да ги изстрелям. Как се напуска това богатство? То идва веднъж на година или две, пък и ловджийската алчност не се засища така лесно. Понякога съм скитал по цял ден и съм бил доволен от пет парчета, а сега ми се искаше да имам хиляда патрона.

Бях се отдалечил на около двеста метра от колата, когато чух изстрел. Ето че имало и други ловци, помислих, и видях наблизко една жена в ловен костюм. Нейната поява ми се стори много странна и необяснима, защото наоколо бе равно. След малко се сетих, че тя е излязла от близкия дол, който се свързва с едно сухо дърво на другия край на платото. Тя идваше точно срещу мен и, изглежда, не ме забелязваше, защото вдигна пушката и стреля. Пѣдпѣдкът не падна, но сачмите се изсипаха в краката ми. Едва сега тя ме видя, изравни се с мен и вдигна ръка за поздрав:

наслука! Стрелян съм два пъти – веднъж със заешки сачми в главата и веднъж със ситни в глезена, слава Богу, отдалече. Има хора, които не виждат нищо друго освен летящата птица или бягащия дивеч. На ония двамата се скарах да внимават, но на дамата не посмях да направя забележка. Тя не видя, че докато дигаше пушката срещу мен, аз вече успях да се извърна с гръб към нея. Държеше дваисеткалибровата си пушка като опитен ловец и личеше, че ловува отдавна. Зърнах лицето ѝ за секунда и ми се стори, че не е красиво, но одухотворено и симпатично. В ловния костюм изглеждаше стройна и дори кокетна, на висулката ѝ имаше около дваисетина пъдпъдка. Мислех да отида в оная посока, където отиваше тя, но за да не помисли, че я следвам нарочно, тръгнах в обратна посока. Точно в този момент тя вдигна пушката, но веднага я свали. Пъдпъдкът мина покрай мен, аз стрелях и той падна на еднакво разстояние от двамата ни. Отидох да го взема, а жената ме гледаше, после се приближи:

– Знаете ли, че преди малко можех да ви нараня?
– Вие сте третият ловец, който се опитва да ме застреля.

– Моля да ме извините! – каза тя. – Изглежда, че съм изморена. Сачмите не ви засегнаха, нали?

– Не. По този случай бих ви предложил да изпушим по една цигара.

Когато седнахме един срещу друг и запушихме, аз почувствах, че в това има необикновена красота, която с нищо не може да се изрази. Жената бе на около двадесет и шест или седем години, имаше тъмнокафяви, много топли очи и лицето ѝ, не особено красиво, дори малко суховато, но умно, контрастираше някак приятно с топлотата на очите ѝ. Но красотата идеше и от това, че за пръв път срещях млада жена

ловец и че седяхме с нея сред платото, осяно с трънки и бели камъни, които приличаха на черепи и му придаваха вид на някогашно бойно поле. Поговорихме за лова, казахме си, че и двамата имаме голям късмет с пасажа, и млъкнахме. Никога не съм знаел какво да говоря с непозната жена при случайна среща като сегашната. Не страдам от излишно любопитство, а се и боях да не ѝ досаждам с дежурните при такива случаи и винаги банални въпроси. И докато се упреквах, че въпреки това е глупаво да мълча, тя каза, като се усмихваше с топлите си очи:

– По една цигара не стига. Трябва да го полеем.

– Кое?

– Това, че не успях да ви застрелям.

– Чудесна идея – казах. – И което е много важно, ние сме само на километър от най-хубавия ресторант по нашето крайбрежие.

– Не – каза жената. – Бих желала да го направим на място.

Тя стана и се затича в оная посока, в която бе тръгнала преди малко, и аз едва сега забелязах сивия гръб на колата ѝ зад купчина трънки. Тя се върна с едно куфарче – несесер, седна и го отвори. Вътре имаше бутилка уиски, термос, няколко прибора и две чаши. Наля уиски, после вода и ми подаде чашата. Чукнахме се и пак си казахме, че имаме голям късмет с пасажа.

– Никога не бях пил уиски сред ловно поле.

– И аз – каза тя. – Но не е лошо, нали?

– Толкова е хубаво, че не би могло да се измисли.

Седяхме около час, пихме още по половинка уиски, разговаряхме за много и различни неща, така че сега не ми е възможно да ги запиша. Тя говореше шеговито и правеше впечатление на жена със самостоятелен характер, капризна по особен начин и самотна. Странно е, че докато разговаряхме, нито веднъж не

ми мина през ум да я попитам какво работи, откъде е и що е, а и тя нито с един намек не се опита да узнае нещо за мен. И в това, че и двамата не проявихме любовитство един към друг; имаше нещо много красиво. Към единайсет часа станахме да „изхарчим“ патроните, които ни бяха останали. Пъдпъдъците излитаха един след друг, стрелях, стреляше и тя на около триста метра от мен. И така, увлечени от стрелбата, се отдалечихме един от друг. Когато привършвах патроните, чух сигнали на клаксон. Тя бе изкарала колата на шосето и махаше с ръка за сбогом. След малко и аз свърших патроните и в четири и половина си бях тук. Взех душ, направих си кафе и седнах да поработя. Чувствам се бодър, ако не и щастлив, иска ми се да бъда сам и няма да се обадя на Стоян Илиев, нито на Андрей Германов. При нас няма кухня и Андрешко ходи към Варна, а ние със Стоян вечеряме в дома на журналистите. След малко ще отнеса там пъдпъдъците и ще отида да вечерям някъде сам.

*18 октомври,
Почивен дом на писателите*

Времето е хубаво и долу на плажа има хора. Мислех да сляза да поплувам, но се отказах. Повъртях се из района на вилата, набрах бадеми и дълго си играх да ги троша. После взех Марк Аврелий и седнах на балкона. Препрочитам го вече за трети път. Този мъдър стоик и цезар започна да ми досажда със своите съвети да живеем „съобразно природата“, т.е. да бъдем справедливи, да не вършим зло на другите и да се подчиняваме на волята на боговете. Понеже е езичник, той не ни съблазнява или плаши със задгробния свят, а разчита на нашата съвест. Всичко е преходно: слава,

богатство, власт, и всичко ще се превърне на прах. Не само прославените ще се забравят, но и ония, които ги прославят. Така че живеете „съобразно природата“! Ори, мели, яж, обуздавай страстите си и всичко е наред и „съобразно природата“. Този мъдрец е бил или много глупав, или много силна личност, за да се ослабя на природата. Християнските философи ще ни учат пък да живеем съобразно Бога. Но и Бог като природата е безучастен към живите същества. Той е измислен не да оправя, а да утешава света. Как можем да живеем съобразно такава велика Безпомощност?

Материалистите разбират по-добре света и човешката природа. Те се стремят да премахнат на първо време едната половина на злото – материалната нищета. За тях е ясно, че природата е несвършена и няма защо да очакват от нея, а да я принудят да служи на човека. Но другата половина на злото? То не е само убийство, мизерия, отнемане на свобода, насилие. То има толкова много и неуловими прояви, колкото и доброто. Не е ли то антипод на доброто, за да поддържа равновесието на битието? Нравственият смисъл на нашия живот е да нарушаваме това равновесие в ущърб на злото, но то съществува и кой може да каже кога ще изчезне, пък и трябва ли да изчезне? Доброжелателите на човечеството страдат от манията да дават рецепти за съвършенство. Констатираят злото, но знаят ли всъщност какво е то? В една епоха се разстрелва, в друга се вменява като добродетел и се награждава с ордени. Ако е за рецепта, и аз мога да дам една, и то за всички времена – комунизма. Дали ще се осъществи в целия свят, кога и как, това е въпрос на бъдеще, което не мога да предвидя. Но зная, че ако човечеството се окаже недостойно за този най-висш, най-хуманен обществен строй, ще се обрече на неизбежни страдания, както е било досега.

Като мисля за злото, питам се дали съм вършил някому зло, кога и как, съзнателно или не. Вършил съм, но не мога да си спомня кому и защо. Съзнателно съм излъгвал за дребни неща, за да спестя безпокойствието на други. Оскърбявал съм приятели при разни спорове и разговори и поради неумение да се шегувам. Понякога съм завиждал на злите и съм искал да бъда зъл. Злобата, подобно на природна стихия, произвежда енергия. Затова злите са винаги активни и амбициозни, нещо, което на мен често ми липсва. Тяхната страст ги освобождава от излишни скрупули и ги прави деятелни. Но тяхната деятелност е фанатична и не е творчество. Нито един шедьовър не е вдъхновен от злото. Така че злото е творческа немощ. Причинявал ли ми е някой някога зло? Не си спомням освен някои дребни неприятности. Май че аз сам съм си го причинявал, защото не ми е стигала искреност да говоря и общувам с хората открито, както и сега навярно не ми достига, за да си спомня и призная пред себе си много свои грехове и пороци. Но зная със сигурност, че съм мразил само един човек в живота си, и то много отдавна. Той бе кандидат-подофицер. Много нощи ме будеше след полунощ, за да изтръгне сведения за двама мои съученици, които бяха арестувани в казармата. Наказваше ме почти всеки ден под оръжие с шест тухли в раницата, стараше се по всякакъв начин да ме озлобява, та в изблик на злоба да му кажа нещо, за което да се хване. Моето мълчание го изкара от кожата и в края на краищата направи така, че ме изпратиха в друга част. Минаха осем месеца и аз съвсем го забравих. На десети или единадесети септември се върнах в старата рота. Той седеше в дъното на помещението с дебел шал около шията (казаха ми, че имал цирей), отслабнал и примирен сред всеобщата възбуда на войниците. Като ме

видя, сгуши се и се извърна настрана: ето ме в твои ръце! Излязох от помещението, да не го гледам така безпомощен и унизен, на другия ден заминах в отпуск и повече не го срещнах. И оттогава започнах да се питам: трябва ли да се боря със злото и да отвърщам на злото със зло? Може ли да се премахне то и как? По-късно, когато почнах да чета дебели книги, видях, че това е въпрос на въпросите във всички религии и философии. Порази ме християнското примирение на Толстой: който се бори със злото, сам се превръща на зло. И наистина, да мразиш някого и нещо, да му отдаваш чувства, време и енергия, е велико унижение. Когато е изрекъл тази страшна истина, Толстой сигурно е бил обладан от пълно отчаяние или си е позволил удоволствието да не познава човешката природа. Или пък прекалено много се е доверил на нравствената сила на човека. Все едно, по-късно разбрах, че и той е един безпомощен доброжелател на човечеството като мнозина свои предшественици. Историята е пълна със съпротивене на злото и примирението на Толстой си остава една красива, но неизпълнима рецепта за нравствено поведение. Що се отнася до мен, винаги съм се заканвал да ударя злото по мутрата и никога не съм посмял да вдигна ръка, при все че не съм от примиримите. Може би защото не мога да превъзмогна истината, че светът е непоправим. Но когато се анализирам, спокойно виждам, че не съм равнодушен към общественото зло, че у мен има сила за съпротивление и „пасивността“ ми не е примирение, а боязън да не би да разчиствам собствения си път. В наше време мнозина разчистват собствения си път под предлог, че разчистват пътя на обществото, а аз нито искам, нито мога да бъда като тях.

Истината обаче стои извън мен и е по-голяма от всяка личност. Тя ни повелява да вървим напред и да

не оставаме длъжни на злото. Ако животът е нравствен хаос, трябва да го хванем за юздата и да го поведем по пътя на нашите желания. Както казва един съвременен учен, най-голямата от всички победи е възможността на човека да продължи своето съществуване, да знае, че е съществувал; че никакво поражение не може да ни лиши от успеха, който се състои в това, че в продължение на определено време ние сме обитавали този свят.

*19 октомври,
Методиевското поле*

Това пък ако е лов! Започнахме в седем, а в седем и половина ударих заек. Нямам право на друг, пооходих още половин час, отлъчих се от групата и реших да се прибера в града. Минах по черния път край залесителния пояс, за да изляза на шосето, и видях една чешма. Чешма сред полето в моя край! Слязох от колата, измих се, взех термоса и си налях кафе. Не знам как да изразя колко ми е приятно да седя сам сред това есенно спокойствие. Мисля си как преди години много неща изглеждаха непостижими, но аз още тогава вярвах, че са постижими. Да се пусне вода в Добруджа, да текат чешми по улиците на селата и по къщите, това ми се виждаше далечна и неосъществима работа. Ако тогавашният бит може да се изрази с една дума, тя е безводие. Докато отида в гимназията, не бях виждал река и море, не бях виждал по-голямо количество вода от едно блато. То се пълнеше от поройните дъждове и изсъхваше за две седмици. От това блато пиеше всичият добитък, в него се въргалаха биволите и прасетата през големите горещини, в него се къпехме и ние, децата. Вечер се прибирахме

изкаляни като малачета. Косичките, ушите и нослетата ни биваха набъкани с тиня и майките ни хем ни миеха, хем ни биеха. Все пак ние се къпехме, макар и в тинята, но не помня някой от възрастните да се е къпал. Поради невежество и липса на вода поне в моето село понятието баня бе непознато. Съседът ни дядо Ради разказваше не без известна гордост, че се е къпал веднъж, когато преминавали Черна, и паднал в реката. Живеехме по закона на естествения подбор. Кое от децата бе податливо на зарази, умираше навреме, останалите си пробивахме път през болестите, мръсотите и гадините. На пет-шест села имаше един фелдшер и той знаеше само да „удря инжекции“ с една ръждясала игла. По-късно, когато станяхме ученици в гимназията, изнасяхме лекции по хигиена и доказвахме на хората, че ако човек си измие тялото в едно корито, няма да се разболе и умре. Изобщо ние, живите деца, бяхме силна раса и в борбата с разните епидемии винаги излизахме победители. От гадините обаче нямаше отърване. Не става дума за насекомите и мухите, които не изчезваха от стаите ни зиме, ни лете и минаваха за „кротки домашни животни“. Не слагам в сметката дори въшките, тези наистина кротки животинчета, които те хапят така леко и възпитано, че свикваш с тях и не ги усещаш. Най-непоносими бяха бълхите, кръвожадни и едри като дренки. Това е сравнение на Ангел Каралийчев. Не си спомням къде четох един негов репортаж, в който описва пътуването си из нашите села след освобождението на Южна Добруджа. Една вечер попаднал в моето село. Бълхите го посрещнали на няколко километра от селото, наскочали в каруцата и почнали да го хапят.

Липсата на вода се чувстваше най-много след жътва. Трябваше да се правят харманите, а те се поливат с

вода. Изстъргнаха сред градините кръгове с диаметър десетина метра и ги поливаха, докато изчезнат пукнатините. Половината попие, другото се изпари, така че за едно поливане бяха нужни две бъчви вода. Когато станах на пет-шест години, дядо ме вземаше със себе си да стоя пред конете. Ставахме сутрин в три часа, а понякога и в полунощ, за да заемем място на кладенеца. Но и другите стопани ставаха по това време, та цялото село громоляше от празните бъчви и каруците. Трите кладенеца се изчерпваха за половин час, оттам бягаха на Сладкия кладенец извън селото, а оттам – на кладенците в съседните села. Спомням си неясните силуети на хора и коне около кладенеца. Десетина мъже са застанали около тясната каменна гривна и спускат кофите. Останалите чакат ред. На всяка кофа е завързано парче желязо, за да ляга на дъното и да гребва вода. Въжетата се заплитат, мъжете ругаят, а аз зъзна по ризка пред конете, които се възбуждат от дрънченето на кофите и напират към улука на кладенеца. В бъчвите има клонки от бъз, за да не се лиска водата при тръскането на каруцата. Дядо вади по половин кофа бяла като боза вода, внимателно я налива в бъчвата и така до изгрев слънце, а понякога и до обед.

Имаше години, когато през лятото не падаше капка дъжд и тогава правеха молебени. Камбаната събираше народа в черковния двор и попът го повеждаше към полето. Минаваха по изгорелите ниви, падаха на колене, гледаха сухото небе и се кръстеха, а попът пеше с вреклив пиянски глас. По-късно тази процесия от баби и старци ни се виждаше смешна, но като деца тичахме след нея, гледахме и ние безсмислено към небето и се кръстехме. Докато процесията обикаляше нивите, неколцина старци изкопаваха наред селото трапове, запалваха огньове и приготвяха курбана. В жегата се разнасяше съблазнителната миризма на ов-

че месо, което вреше в големи черни казани. Ние подушвахме миризмата от полето и тичахме към мегдана. Облизвахме се около димящите казани и чакахме месото да се свари. Най-последно процесията се завръщаше от полето, бабите донасяха хляб, а дядовците – вино и ракия. Застилаха месали на прашната земя и тогава цялото село се събираше около казаните. Лапаха горещите мръвки, пиеха вино и ракия и накрая почваха да пеят и играят.

В паметта ми се е запазило едно старешко хоро, което ми е направило поразително впечатление, и много пъти съм искал и никога не ми се е удавало да напиша за него. На един молебен за дъжд старците станаха да играят. Трябва да е било през юли, помня, че бяхме обути с цървули, защото земята гореше. Да се играе хоро на молебен, е кошунство с Бога и светиите. Те държат крановете на небесните чешми и като видят весели хора, няма да им повярват, че са жадни. Но дяволът пък държи чеповите на бъчвите с вино и ракия и не само че не е честолюбив като светиите, ами ще дър в бедите на човешките. За да не минават границите на приличието, старците не повикаха свирци и певци, хванаха се за поясите и залюляха бавно право хоро, като си дудукаха тихичко с уста: ду, ду, дууу! Тридесетина старци, наредени по ръст, облечени в черно, с мрачни лица и светнали очи. Удрят с твърди крака горещата земя и си дудукат под сурдинка. Това хоро, черно и страшно, е един от най-ярките ми спомени от детството и аз винаги съм търсил неговия смисъл. Сега си мисля, че то е било една драма на безсилие и надежда, на молба и праисторически гняв към Бога и природата.

Първия си лов направих в землището на това село. Тогава живеях в гр. Толбухин. Ловувах се самостоятелно всеки ден и без всякакви норми. Качих се на влака една сутрин и слязох на първата спирка. От гарата тръгнах към нивите, минах от другата страна на селото и навлязох в един голям блок. Памукът бе обран отдавна, а листата ошмулени от добитъка, тъй че блокът бе равен и гол и аз не се надявах да вдигна заек. Духаше силен северен вятър и цевите на пушката свиреха тъжно като флейта. Наоколо бе пусто и това бе добре, защото исках да съм сам. Като всеки нов ловец бях суетен и не желях да ме види някой, ако ми излезе нещо и не го улуча. Държах пушката с изтръпнали ръце, готов за стрелба, и в същото време си казвах, че е по-добре да не ми излезе нищо, за да не преживея разочарование. По едно време ръцете ми отмахнаха, поспрях и понечих да сложа пушката на рамо. Нещо кафяво се мярна пред мен и се изтърколи напред. Насочих цевите към него и гръмнах, без да се целя. Погледнах напред – нищо. Онова кафявото бе изчезнало. Мина ми през ум, че съм го улучил, и пламнах от възбуда. Направих десетина крачки и гледам – заекът лежи на една страна и задните му крачета ритат в предсмъртна конвулсия. После престана да ритат и се опъна. Дълго го гледах и не вярвах на очите си. Сложих го в раницата. Тялото му още топло, меко и пухкаво, очите изпъкнали, от устата му потекла струйка кръв. Оставих главата му отвън да се вижда, както правят селските ловци, сложих раницата на гръб и се отправих към гарата. На перона имаше десетина цигани и циганчета. Като видяха заека да се пули от раницата, те се наредиха на опашка зад гърба

ми. Давах си вид, че ме отегчават, влизах в чакалната и излизах, въртях се насам-натам по перона, а циганчетата тичаха подире ми и викаха: „Заик, заик!“

По онова време селото имаше турско име Геленджик. Веднъж Юла ме помоли да я придружа до селото, за да предаде нещо на майка си, която бе учителка там. Вървахме през изкласили жита по някакви тесни пътеки. Тя тичаше напред с бяла панамена шапчица на главата, криеше се в житата и когато се изравнявах с нея, съвсем по детски ме плашеше: „Бух!“ Вземаше ръката ми в своята, сочеше върха на кутретото ми и ме гледаше от долу на горе с дяволити очи: „Кажи, обичаш ли ме ей толкоз?“ Казвах да. „Ама ей тоничко?“ – и тя показваше върха на своето малко пръстенце. Целувахме се и аз замижавах опиянен от нейния парфюм, който имаше дъх на акация. И пак вървахме през житата, тя напред, аз след нея. През цялото време предпазливо се обръщах назад, все ми се струваше, че сестричката ѝ Жейна иде след нас и ни дебне. Жейна бе с две години по-малка от нас и винаги вървеше по петите ни. Вечер на стъргалото ни следваше на няколко крачки или ни срещаше „случайно“. Блъскаше се о рамото на Юла и безочливо ѝ намигаше: „Знам, че си имаш приятел, знам!“ Тя ходеше сама и държеше ученическата си чанта отпред на гърдите. Нейните закачки бяха така смели, че аз се смущавах. Юла я ругаеше пред мен, наричаше я шпионка, циганка, котка, а Жейна я гледаше с полупрезрителна усмивка и се плезеше. И макар да бе усмихната, в тъмните ѝ очи гореше някакво чувство, което не бе само детинска задявка. Но онова, което ме караше да се смущавам от нея, бе невероятната ѝ прилика с Юла. Двете така си приличаха, че всички ги вземаха за близначки и ги бъркаха една с друга. Веднъж и аз ги сбърках. Тоя ден Юла не бе дошла на

училище. Привечер я видях на улицата, като се прибирах у дома. Настигнах я и леко я дръпнах за пуловера. Тя се обърна и преди да я запитам защо не е дошла на училище, отскочи настрана и ме изгледа като зверче: „Не съм Юла, не съм Юла!“ – и изчезна по напречната уличка. Всичко дойде от пуловера – сив, плетен на едро, – с който бях свикнал да гледам Юла. Понеже тя била болна, Жейна го облякла и излязла с него.

Юла влезе в училището, а аз останах да я чакам отвън до оградата. След половин час се върна и поехме обратно към града. Тя познаваше околността добре и пожела да минем през южната страна на землището. Там имаше незасети места и изкоренени лозя със стари черешови дървета. Времето на черешите минаваше, но тук-там по дърветата бяха останали червени и жълти плодове. Юла веднага се покатери на едно дърво: „Ама да не ги излапаш, докато слеза!“ Аз събирах черешите в носната си кърпичка, без да хапна нито една. Юла слезе от дървото чак когато откъсна и последната черешка и поиска да събере съчки за огън. Тя обичаше да пали огън и да гледа „причудливите видения на пламъка“. Тези видения я изпълвали с някакъв приятен ужас, възбуждали въображението ѝ, подсказвали ѝ по особен начин смисъла на живота. Мълчаливото преследване на Жейна често ни принуждаваше да излизаме извън града в местността Газибаба и да седим там до тъмно. Юла винаги носеше кибрит, събирахме сухи дървца и палехме огън. Седяхме върху чантите си от двете страни на огъня и разговаряхме с часове. Сега пак седнахме до огъня и почнахме да ядем черешите. Когато ги свършихме, слънцето бе залязло, а огънят бе угаснал. Заровихме с пръст огнището и аз го стъпках с крака, за да не стане пожар. Юла седна под черешовото дърво, хвърли настрана бялата си шапчица и полегна до дънера. Бях свикнал, като изгасим огъня, да си тръгваме за града, а тя легна по гръб на

тревата, сложи ръце под главата си и се засмя някак глупаво, както се смеят по празници пияните селянки. Аз стоях прав до нея, а тя продължаваше да се смее и смехът ѝ се превърна в хихикане. Учудих се, че тя може да се смее като истинска глупачка, и ми стана неловко. Юла се поизправи, взе ръката ми и ме притегли до себе си на земята. Сложи ръце на раменете ми и лягайки, повлече и мен да легна до нея. Зърнах за миг лицето ѝ, много бяло в здрача, изопнато и чуждо, и ми се стори, че лежа до непознато момиче. Тя иска да ми се отдаде, помислих, и усетих дъха на тялото ѝ не такъв, какъвто го познавах от парфюма, тръпчиво-солен, смесен с дъха на блузката ѝ, неприятен и привличащ. И в същото време си казвах, че това нещо съвсем не е така тайнствено и необикновено, но чувствах, че то е най-тайнственото и вълнуващо в моя живот. „Никога ли не си бил с момиче?“ – каза Юла, като ме притискаше към себе си и ме целуваше по лицето, твърдо и покровителствено. „Не, казах, не“ – с надежда, че ще ме освободи от прегръдката си, за да се надсмее над моето признание. „Знам, знам, но ела при мен! – шепнеше тя, като се събличаше с трескави движения на едната си ръка и аз чувствах все по-плътно хладната и влажна голота на бедрата ѝ. – Искам да ме обичаш, чуваш ли? Да ме обичаш! Не си затваряй очите, гледай ме!“ И аз я погледнах – голо тяло от репродукциите на старите художници, нежно и безпомощно с убитата си белота върху тъмната трева, силно и непреодолимо с топлотата си...

Завърнахме се в града късно вечерта. По пътя и на раздяла Юла се държеше просто и непринудено, като че между нас не бе се случило нищо особено. И това бе най-красивото и най-възвишеното, което преживях през оная вечер.

Хазайката стои на прага, хванала здраво рамките на вратата, и вика с писклив глас: „Ма ти срам нямаш ли? Я да се махаш, че като взема машата!“ Аз току-що бях донесъл дръвца от мазето и вратата на стаята ми бе отворена. Видях как хазайката се мъчи да отблъсне някого и в същия миг Юла се измуши изпод ръката ѝ, изправи се и с един скок се озова в стаята. Хазайката се спусна след нея, но Юла затвори вратата под носа ѝ. „Боже, такова чудо не съм видяла! – викаше хазайката отвъд вратата. – Ти къде се намираш ма, хей, хубостнице? Посред бял ден да мърсуваш в къщата ми!“ Юла се плезеше и едва се сдържаше да не избухне в смях, после отвори и лицето ѝ мигновено доби дяволски тъжно и покорно изражение. „Ах, госпожа, толкова си добричка, пък викаш така страшно! Ами искам да му помогна да си реши задачите. Ако искаш, ела и седни при нас. Ти си толкова добричка, че наистина ми е съвестно!“ Докато говореше така, Юла се търкаше о нея като котенце и лицето на добродушната дебелана омекна. „Боже, каква е хитрана, как лиже и маже!“ – викаше тя високо и звучно, но в гласа ѝ не се долавяше нито нотка на укор. След малко отиде да си гледа работата, а Юла се изплези и изкриви така очите си, че лицето ѝ придоби идиотско изражение. Обиколи стаята на един крак и седна. С хазайката се познаваха, защото идваше често у дома, но винаги в присъствието на съквартиранта ми. От няколко дни той си бе заминал на село и хазайката смяташе, че за една ученичка не е прилично да посещава само момче. Но Юла притежаваше удивителна способност да се измъква от всяко положение, и то винаги в своя полза. Тя умееше да се прет-

ворява така бързо и убедително, че всички ѝ вярваха. В нейното претворяване нямаше пошлост или лукавство, а нещо артистично, от което другите не се оскъбяха. Веднъж господин А. влезе в класната стая, видя Юла на катедрата и се закова на място. Той бе най-големият „сухар“ от учителите и ако имаше известно реноме, то се дължеше на мълчаливата му злоба към света. Постъпката на Юла бе най-малкото кощунство с характера на господин А. И което бе още по-лошо, тя не слезе веднага от катедрата, а се обърна към него и направи лек реверанс. „Добър ден, господин А.! Извинете ме!“ Тя го гледаше така невинно, че за всеобщо удивление господин А. не издържа погледа ѝ, пристъпи към катедрата и остави дневника. Тогава Юла скочи на пода с котешка сръчност, избърса катедрата най-напред с гъбата, а после с носната си кърпичка. „Аз съм болна, господин А. – каза тя тихо и тъжно. – Лекарят ми препоръча да изпробвам равновесието си нависоко, щом усетя криза. Терапия на малкия мозък...“ „Идете си у дома! – каза господин А., кисело усмихнат и за да остане верен на себе си, добави: – Тук не е цирк!“ Юла припна към чина си и още седнала-неседнала, провря пръстенцата си през отвърстието и ми подаде бележка: „Вчера не можах да се подготвя, мама се разболя!“

В стаята бе студено и аз сложих няколко дръвца в печката, а две отгоре, да съхнат. Печката бе цилиндрична и кой знае защо, посипана с пясък. Седнахме от двете страни и опряхме лакти на дръвцата. Няколко минути седяхме така лице до лице. „Аз дойдох да ти разкажа нещо за себе си – каза по едно време Юла. – Вече половин година се каня да ти разкажа моята история, но все не намирам сгоден случай и това започва да ми тежи. Много ми тежи“ – добави тя и устните ѝ станаха бледи и сухи. Тя дошла от варненската гим-

назия и щяла да завърши там, ако не бил я отвлякъл един мъж преди година, когато била в шести клас. Преследвал я всеки ден, сутрин я изпровождал до училище, а вечер – до квартирата. Стараела се да го избягва, плашела се от него, но той бил настойчив, странен и загадъчен с търпеливото си преследване и един ден тя се спряла на тротоара, изчакала го и сама се запознала с него, за да се освободи от кошмара на това мълчаливо преследване. Той бил на около двадесет и осем години, симпатичен на вид, скромно облечен и току-що се бил дипломирал за инженер. Когато го заговорила, той се изчервил като ученик и така се смутил, че започнал да заеква. След няколко дни пак се срещнали, той пак се смущавал много и това му придавало голямо очарование. Така започнали техните разходки по улиците и в Морската градина. Тя изпитвала желание да го вижда всеки ден, да го разгадава и да се радва „на властта си над този зрял, неопитен и стеснителен мъж“. Срещите им продължили цял месец и тя започнала да се измъчва от неговото поведение, което изглеждало още по-загадъчно, след като бил проявил толкова постоянство и кураж да я дебне неотлъчно дни и месеци наред. Веднъж, като спрели до някакъв паметник в градината, тя „увиснала на раменете му“ и го целунала по лицето. Той се опитал да ѝ върне целувката несръчно и казал, че е „трагично влюбен в нея“ и още някои неясни неща, а тя прихнала да се смее „като загубена“ и докато се прибере, все се смяла, а той вървял мълчаливо до нея и не знаел какво да прави. Въпреки всичко той бил забавен и тя си го наричала Мишле, защото бил плах като мишле, но неусетно станал за нея нещо като необходимост или навик и имало дни, когато сама отивала да го чака пред квартирата му или да го кани на срещи с писъмца. „Не го обичах, не ми

беше дори и симпатичен, а пошурявах, когато не ме чакаше на улицата, не можех да уча и да спя. Чувствах се унижена, когато трябваше да му искам срещи с писъмца, и ужасно го ненавиждах, макар че той много рядко не можеше да дойде на среща и винаги се извиняваше за това. Каза ми, че е от Провадия, имали там къща и голям двор, баща му бил някакъв данъчен чиновник. Една събота ми дойде идеята да отидем до родния му град. Не, не точно там, просто да се повозим на влака до Разделна и да се върнем. Той много се учуди и дори се изплаши, а аз започнах да му се надсмивам, че го е страх да ме заведе в родния си град. „Добре“, каза той най-после и аз не можах да се откажа. Искях да видя дали ще има кураж да тръгне с мен, дали ще стигнем до Провадия, или ще се върнем от средата на пътя.“

Качили се на влака, на Разделна тя пожелала да се върнат назад, но той категорично решил да продължат, пушел и мълчал. Стигнали в Провадия, слезли от влака, той я хванал за ръка и я отвел право у дома си. Майка му и баща му не очаквали такава гостенка, изненадали се и на нея ѝ било приятно да ги гледа как се суетят и вайкат, че ги сварили „ей така“. Още с влизането си у дома Мишлето се променил по магически начин, като че навлякъл кожата на друг човек – жив, хитър, агресивен, брутален. Привечер, когато дошло време за влака, я въвел в една стая, заключил вратата и казал, че тя е вече негова съпруга и остава тук. Родителите му се притаили, ни глас, ни шум, късно през нощта майка му подала малко ядене и изчезнала. На четвъртия ден Мишлето излязъл някъде по работа и я заключил отвън. На петия тя решила да избяга. „Стаята бе на втория етаж, прозорецът гледаше към градината. Отворих го, погледнах

надолу и ми се поиска да скоча. Мисълта, че може би ще се убия, ми доставяше някаква особена, мъчителна наслада, виждах се да лежа мъртва на земята сред разни храсти и боклуци, непозната мъртва на целия този град. Но повече ми се искаше да не се нараня, да изтичам до гарата и да се кача на влака. Вечерта той се завърна късно и легна при мен. Неговата любовна бруталност, пословичното му лицемерие и клопката, в която ме хвана така неочаквано, ме отвращаваха и същевременно възбуждаха любопитството и чувствеността ми, отслабваха волята ми да избягам. Така минаха няколко дни. На осмия отворих прозореца и скочих. Паднах жива и здрава на крака, скрих се в един храст до оградата на двора и се спотаих. Мина обед, онзи се върна, влезе в стаята и надникна през прозореца. Огледа градината и по лицето му не се появи нито учудване, нито тревога, като че не бе забелязал моето бягство или пък знаеше, че се крия в градината. Показа се и майка му, избърса стъклото на прозореца и го повика да се хранят. До вечерта никой не ме потърси, ходеха си из двора, вършеха си работата и дори не споменаваха за моето бягство. Когато се стъмни, излязох от скривалището си, минах през двора и почуках на вратата. „Че ти къде беше?“, попита майката, а онзи ме погледна и се засмя. Казах, че не съм затворница и че съм излязла през прозореца да се поразходя. Сега и тримата се засмяха и ме поканиха на масата. На сутринта не ме заключиха, казах им, че излизам да си купя нещо, отидох на гарата и се прибрах у дома.“

22 октомври,
дом на журналистите

Драги Кольо,

Ако писмото ти бе закъсняло с един ден, нямаше да ме намери. Тази сутрин се преместих в дома на журналистите, защото при нас отдавна няма кухня, а останалите и съвсем сам. Тук все още има чужденци, но е спокойно и тихо. Моята стая е на осмия етаж и като изляза на балкона, имам чувството, че стоя на мачтата на някой кораб, тъй като хотелът е на самия бряг. Ще се видим след седмица (толкова ми остава от отпуска), освен ако не ме съблазнят южните брегове за някой и друг ден. Крайбрежието вече опустява и едва ли има нещо по-тъжно от плажовете по това време. Безброй следи по пясъка – отпечатъци на безброй празници, на разочарование и съблазни, на очаквани запознанства и неочаквани разлъки, на мимолетни флиртове и страдания. Хиляди, а може би и милиони умрели страсти. В една пустиня навярно не е така тъжно, защото няма човешки следи по пясъците. Но аз намирам в това особено очарование, което не може да се изрази по никакъв начин. Кажи го сладка есенна тъга.

Какво съчинявам? Нещо като нищо. Бях решил да завърша или поне да продължа една малка повест, която започнах у дома, ама не потръгна. Успях да навърля само една глава и толкоз. И за да не седя съвсем айляк, реших да си водя някакви записки, ей тъй, каквото дойде на перото. Да речеш, че ми струва кой знае колко усилия – не, защото не ми отнемат повече от два-три часа на денонощие. Лошото е, че взеха страшно да ми досаждат. Истинска ангария, но никой не ми е виновен, защото сам си я наложих. Сега виждам колко бедничък е моя милост откъм мисли

и преживявания. Така че твоето писмо ме зарадва най-вече затова, че ми спести една „записка“.

Всъщност аз се чувствам безработен, а както казва Уайлд, да не се прави нищо, това е много тежък труд. Шляя се насам-натам, а безделието, освен че е тежък труд, поражда духовно безсилие и кара човека да се отдава на безполезни мисли. Някога в казармата не ни оставяха един час с празни ръце. Ако нямаше какво да правим, караха ни да местим камъни от единия край на плаца до другия, за да не се отдаваме на „вредни“ мисли за живота извън казармата. Иди кажи, че фелдфебелите не са умни хора. Но сега не съм войник, няма камъни за пренасяне и поради безделие се отдавам на разни, така да се каже, извънказармени размишления. Често се опитвам например да правя равносметка на живота си като гражданин и литератор и все ми се струва, че и в двете поприща не съм постигнал нищо или нещо особено. Не бързай да казваш, че скромнича, защото работата не е до излишна скромност или суета, а до личната и най-вече до общонационалната мярка, а тя трябва да бъде много висока. Човек или трябва добре да прави нещо, или да не го прави, за да бъде полезен и за себе си, и за народа си. Това е валидно за всички времена, а за сегашното – особено много. Нашата епоха не е епоха на суеверие и религиозна мистика, на култ към рицарството или романтизма, на плачливите романи и блестящата риторика, а на ясната и категорична мисъл. Днес никой не вярва на фразите, а на делата, па кой знае дали не е било винаги така. Бог е създаден не да оправи, а да утешава света и имаше епохи, когато човечеството се задоволяваше с това „утешение“. Сега то не се задоволява с подобно обещание, а чука твърдо на вратата на Бога и го пита ще оправи ли наистина света, или не и ако не – да върви по дяволите. Как-

то виждаш, и от Бога се иска да се включи в производството, за да произвежда правда и щастие, искат се от него конкретни дела, а какво остава за нас?

Какви са нашите дела? Свикнал съм да ги подлагам на голямо съмнение и ако невинаги, то много често си мисля, че нямам талант да правя истинско изкуство, нямам и необходимата вътрешна свобода. Дали по този начин не прикривам собственото си безсилие, дали не съм станал безхарактерен? Но аз все пак зная кога съм подъл към себе си и кога – искрен. Зная също така, че съмнението не е нито скептицизъм, нито опустошение на духа, а опит да се гледа реално на света. Всички ние сме минали или минаваме през ембрионалното си състояние на мислещи същества въпреки наличието на толкова много философи и мислители, чието призвание е да ни изясняват света. Ние ги четем и им благодарим за помощта, но накрай, глупаво или умно, все пак си задаваме свои собствени въпроси. Що се отнася до мен, никой не ми е отговорил на последния и най-съществен въпрос и той си остава за мен. Но има ли такъв въпрос, или аз си го измислям? – Смисълът на всичко в мен и около мен. Това е въпрос с библейска брада и никой не го е разрешил докрай или по-точно всеки го е разрешил за себе си. И аз съм го разрешил за себе си – да се мъча да го разрешавам.

Виж как се „разфилософствах“, работа, дето хич не е лъжица за моята уста. Камъни, камъни за нас, интелигентстващите, дето не знаят да лаят, та сами си вкарват вълци в кошарата! Обичайте живота, а не неговия смисъл, казва Достоевски, и аз просто не мога да повярвам, че човек като него може да го каже, па макар и само веднъж. А аз често съм си мислил, че светът е в по-изгодно положение от мен – аз не му тежа, но той ми тежи. Понякога пък обратното – аз

тежа, а той не ми тежи. Имало е време или период от време, когато пък идеалът ми е бил никой с нищо да не може да ме засегне. Голям кеф, а? Искал съм да убия всички „обществени“ чувства у себе си, за да не страдам от недостатъците на обществото. Ако това не е егоизъм, здраве му кажи. Нещо повече – мания, че съм лишен от недостатъците на обществото. А на практика се вълнувам от обществените проблеми, та дори ме е яд на себе си. В твоята глава не са ли влизали такива мухи? А бе каквото помислиш за човека, все е вярно. Малко страшно, а? Не, не е страшно. Може би тъкмо в това е очарованието на човека. Да създава несъвършенството си и да се стреми към съвършенство. Това, струва ми се, е и „предметът“ на нашето изкуство, защото той не е нищо друго освен отношение към света. Колкото и да се стараят някои автори или теоретици да го лишат от ангажимент, то си остава ангажирано към живота. Да нямаш отношение към нищо или никого, това е пак отношение. Авторите на такова изкуство са отчаяни личности. Те не вярват, че светът е поправим, и може би са прави за себе си, но аз не мога да се съглася с тях, защото не съм безучастен към живота. Нека да го приемаме с всичките му кусури, без да се примиряваме с тях.

И накрай – дежурният въпрос: какво ново на литературния фронт? Питам се, защо сме се набъкали в тази пуста София? Не ти ли се струва, че сме придобили еснафска, да не кажа, стадна психика? Заедно работим, заедно се храним, заедно ходим на почивка, остава и заедно да спим, с извинение. Нашата култура трябва да започне вече да се децентрализира, за да слезе по-близо до народа. Не искам да кажа, че трябва да станем народници или пък да ходим при народа, за да си търсим прототиповете. Лично аз никога не съм си служил със записна книжка и не обичам да

тичам по чужди следи с молив в ръка. Но за художника са нужни много въздух и движение. Дори само за това трябва да „посещаваме“ по-често и по-дълго собствената си страна. А тя заслужава това във всяко отношение, нещо повече, понякога си мисля, че ние не я заслужаваме. Нашата нация е по-жизнена от много други и странно е, че ние се стремим към затворен живот, навираме се из душните редакции и се натискаме за службици. Не зная как е с теб, но поради тази затвореност аз се чувствам като аматьор в занаята. Никак не съм уверен дали ако ми отнемат литературната работа вместо службата, ще мога да кажа като Балканджи Йово, както той за сестра си: глава си давам, нея не давам! Тё ти и един хубав урок, писателю!

Както и да е, до скоро виждане! След малко ще сляза да поплувам за последно. Пустотата на плажа ми внушава безпокойство от морето. Лятно време то е ласкаво, зове ни за игра и удоволствия, а сега е една мрачна и сурова стихия. Ще плувам на гръб, за да не гледам дълбините. Студените багри на дълбините крият неизвестността на един приказно-страшен свят, който ми действа донейде като класическата музика: тежко, сладостно и безизходно. Привет!

23 октомври,
дом на журналистите

На обед, докато чаках ред на бензиностанцията, един гражданин дойде до колата и почука на прозорчето: „Здравей, ти май че не можа да ме познаеш, а?“ Подаде ръка, здрависахме се и тогава го познах – съученик от гимназията. Искях да му кажа, че съм забравил името му, но си помислих, че ще го оскърбя, още повече че той започна да ми говори така, като че

не бяхме се виждали само една седмица. Каза, че бил при майка си, която се лекува тук, на Дружба, и че бързал да вземе влака, та затова дошъл на бензино-станцията да пита дали някой няма да го отведе до града. Докато пътувахме до града, разказа цялата си биография. Бил агроном в едно шуменско село, имал две деца, жена му била учителка и т.н. Слушах го и през цялото време налягах мисълта си да си спомня името му. Изброих стотици имена по азбучен ред и нито едно не прилегна на образа му. И той не ме назоваваше по име, защото и той навярно го бе забравил, но като го слушах да ми разказва за себе си така доверчиво, започнах да изпитвам някаква вина към него. Същата вина съм изпитвал и към други познати, които не съм виждал от години. Колко глупаво ще бъде, мислех си, ако се наложи да го назова по име и му лепна някое чуждо, след като узнах хиляди неща от личния му живот! Стигнахме на гарата и един дявол знае защо не се сбогувах, а отидох да го изпратя до влака. И не само че го изпратих дотам, ами го почаках да се настани в купето и да се покаже на прозореца. Той погледна часовника си и каза, че влакът ще потегли след четвърт час, и пак захвана да разказва за личните си работи. Дъщеричката му щяла да завърши гимназия идната година и мислела да кандидатства по химия. Добре, но жена му не била съгласна за химия, а за френски език, че било по-модерно. „А бе да взема да се преселя в София, а? Ти какво ще кажеш?“ „Ако имаш квартира и добра работа, пресели се“, казах. „За работа е по-трудно, но за квартира ще му се намери лесното. Имам в Шумен цял етаж, дал съм го под наем. Ей сега да река, ще му взема парата и с нея ще купя тристаен в София. Но за жената мъчно ще се намери служба...“ Той навлезе в семейните спорове, после в покупко-продажбите на

жилища в техния град, а аз се питах защо стоя като глупак и се държа така, като че изпращам най-близък човек. Той все по-подробно разказваше за своите бъдещи планове, а аз все по-ожесточено се опитвах да си спомня името му. В паметта ми се мярна някакво далечно сходство между чертите на лицето му с лицето на едно дребно момченце, което седеше на третата редица до прозореца, но веднага разбрах, че между него и момчето няма нищо общо. Онова бе светлорусо и чипоносо, а този бе чернокос и гърбавонос. По едно време ме заболя глава, стана ми скучно, почувствах се ужасно дребнав и тъп. И всичко това, мислех си, поради излишна суета и неумение да разговарям с хората просто и открито. Ако бях го запитал в самото начало кой е и какъв е, сега нямаше да изпадна в глупавото положение да не знам с кого имам работа. Но още по-глупаво бе, че продължавах да стоя и да го слушам. „Брей, каза той, от бързване забравих да хапна, а сега няма време да сляза, ама нищо, ще видя да взема нещо на някоя гара.“ „Момент, казах му, ще видя какво има в бюфета!“ „А, няма нужда, няма!“ – извика той, но аз вече тичах към чакалнята, взех две баници от бюфета и му ги подадох. И в това време влакът потегли. Той се наведе през прозореца:

– Мой човек, благодаря за баниците и за изпращането!

След няколко минути излязох на аутобана за Дружба и включих на четвърта скорост. „Мой човек, благодаря за баниците!“ Прост човек, не му достигна артистичност и накрая се издаде, помислих и ми стана смешно. Оставаше да му купя бутилка вино за из пътя, подаръци за семейството и да го поканя на гости у дома. И като си представих всичко това, напуши ме такъв смях, че стомахът ме заболя, а колата започна да прави зигзаги. Реших да спра, докато ми мине сме-

хът, и тъкмо спрях, една кола ме подмина и даде сигнал. Погледнах – дежурната кола на КАТ. На аутобана е забранено да се спира. Въображението ми бе приятно възбудено, съчинявах си комични последици от срещата с моя „съученик“ и отново започнах да се смея. Отбих към Дружба и като слязох до новия мост, се сетих, че преди час бях налял бензин, и завих наляво, за да изляза на аутобана. На завоя имаше „стоп“, но наоколо бе чисто и аз минах, без да спирам. Горе на кръстовището имаше двама милиционери. Сега остава и катовци да ме глобят или да ми продупчат талона, помислих си и сякаш дяволът ме чу. Единият вдигна ръка и настоятелно ми посочи къде да спра. „Долу има ли стоп?“ „Има.“ „Видя ли го?“ „Не“ – и като казах тази глупост, почувствах как смехът отново се надига към гърлото и разтяга устата ми до ушите. „Много си весел бе! – каза милиционерът, като ме гледаше с убийствено презрение. – Документите за правоуправление!“ Дадох му ги. Разтвори книжката, прелисти я няколко пъти и за да провери дали физиономията ми има прилика с тая на снимката, почна да бели белтъци насам-натат. Понеже бе застанал малко наведен към прозорчето и извърещаше очите си към мен, аз си спомних израза на софийските тарикати: „Мильо кибичи в буркано и бели белтъци.“ Човекът си гледаше службата, но аз нали бях развинтен, никак не можех да сдържа смеха си. Задушавах се от спазми и по едно време дори изхълцах. „Другарю старшина! – извика милиционерът. Старшината се приближи. – Този е натряскан! Хили се като побъркан.“ „Много рано“ – каза старшината, а милиционерът пхна глава през прозорчето и почна да души. „Я излез!“ Излязох и минах на другата страна при тях. „Какво си пил?“ „Нищо.“ „Тогава защо се смееш?“ „Ами смее ми се, казах, весело ми е. Правилникът за движение-

то забранява ли на гражданите шофьори да се смеят?“ „Ти остави правилника – каза старшината. – Ние знаем много добре кога на гражданите им е весело и се смеят. Смеят се, когато са употребили алкохол, а иначе са сериозни, а някои са и намръщени. Всеки ден имам работа с такива.“ „А бе – каза милиционерът – в делничен ден видиш ли човек да се смее, значи е пил или е откачен. Тебе като те гледам, не ми мязаш на такъв. Дай книжката на колата!“ Дадох му и нея и пак прихнах да се смея. „Ще надуваш балона, значи – каза старшината и отвори чантата си. – Щом не си признаваш честно, ще надуваш.“

Налапах балона и поех въздух, но като опитах да надувам, прихнах така идиотски, че едва не го изтървах на тротоара. „Слушай!“ – каза намръщен старшината, но като съобрази, че от пиян човек друго не може да се очаква, още веднъж ме помоли да надуя балона. Затворих очи, представих си, че ми режат ръката, и събрах десет кубика въздух в гръдния си кош. Подадох балона на старшината – нищо. „Не може да бъде, ти шмекеруваш – каза той. – Я още веднъж!“ Надувах още два пъти, но балонът си остана чист. Старшината го прибра в чантата си и погледна милиционера: какво да го правим? „Бе пускай го – каза онзи. – Щом не е пил, значи не е в ред, нека си чупи главата. – Старшината ми подаде документите. – Карай, ама кротко и никакъв смях! Ясно ли е? Иначе ставаш опасен за движението.“

Потеглих и погледнах в огледалото за обратно виждане. Дватама ме наблюдаваха много внимателно и навярно си говореха, че трябва да съобщят за мен в софийския КАТ. Забравиха обаче да ми продупчат талона за нарушението или да ме глобят.

24 октомври,
дом на журналистите

Снощи сънувах някакви кошмари. Събудих се и почувствах болки в сърцето. Пулсираше силно и неравномерно. Сравнявах го с кон, който прескача препятствия с ями. Една малка грешка в ритъма, и – хайде в ямата. По едно време престана да тупти, сложих ръка на гърдите си – нищо. Имах чувството, че продължавам да живея без сърце. А може би вече не живея? Никой смъртен не е оживял, за да ни каже какво е чувствал, когато умира. Много често мисля за смъртта. Любопитно ми е не кога, а как и от какво ще умра. Представям си стотици варианти на моята смърт и нито един не ми изглежда убедителен. Смъртта е любопитна като живота. Криминалните романи, филмите и всички художествени произведения, в които има смърт, потвърждават това. Хората се боят от смъртта, но обичат да гледат как се умира. Това се дължи на вродената склонност към хазарта. Защото смъртта на всеки човек е хазарт: кога и как. Разминавал съм се не по-малко от десет пъти с явна смърт. Не съм изпитвал страх, защото не съм знаел, че само едно мигновение ме еделяло от нея. Ужасявал съм се отпосле, и то не толкова от самата смърт, колкото от лекомислието на природата, която предоставя човешкия живот на произвола на случая.

Казват, че човек е безсмъртен чрез поколенията. Това е продължение на живота, но не и безсмъртие, а наивно утешение пред страха за вечното изчезване. То показва колко човек е безпомощен пред смъртта и колко му се иска да бъде безсмъртен.

Смъртта е безнравственост. Тя кара човеците да се чувстват като гости на света, да се отдават безогледно на страстите си и да бързат да живеят.

Безсмъртието е съвършенство и човекът никога няма да го постигне. Но дали в краткостта на живота не се крие неговото очарование и смисъл? Смъртта е може би величие на човешката природа, защото слага край на човешките страсти и страдания, лъжи и измами. Нали смъртта ни дава възможност да оценяваме най-добре личността на мъртвите и пресича лошите ни чувства към тях?

Не, смъртта е безнравственост.

25 октомври,
дом на журналистите

Днес извърших беззаконие. Не с чиста съвест наистина, но имаше моменти, когато си казвах, че това си е в реда на нещата. Сутринта отидох в гр. Толбухин да си купя патрони. На излизане от магазина срещнах К. Д., запален ловец и добър приятел. „Слушай – казва, – я да отидем на лов!“ „Ами нали не е ловен ден, ще ни хванат, после ще има да се разправяме с разни надзиратели.“ „Какви ти надзиратели, каза Д., щом си с мене, не бой се.“

Седнахме в сладкарницата, пихме по малък коняк и през това време той успя да ме убеди, че надзирателят, в чийто район ще ловуваме, е негов най-добър приятел и че не за първи път му прави такава услуга. „Няма защо да се колебаеш – каза Д. – Ако имам превозно средство, щях да отида сам, но да отида сам, няма смисъл, защото не мога да взема повече от три заека. С колата ще бием колкото си искаме. Понеже съм от друг район, тамошните ловци не ме познават и ако питат кой съм, що съм, приятелят казва, че бия за научна цел и т.н., така че няма страшно.“

Всичко това бе чиста измислица, както узнах от-

после, но и да бе истина, нямах законно право да се възползвам от нея. Малко ми трябваше да се изкуша и прехвърлих цялата отговорност на добрия надзирател. Наближаваше обед, когато пристигнахме на ловното място между селата П. и М. Оставихме колата до залесителния пояс и нагазихме в една голяма стара угар. Отляво имаше царевичен блок и там бе пълно с народ, по черния път непрекъснато сновяха камиони и каруци. Отначало се стеснявах: мисълта, че върша явно нарушение, ме караше да вървя далече зад Д. и да държа пушката си на рамо, като че съм попаднал тук случайно или по принуждение. Д. стреля, заекът падна мигновено и в същото време изпод краката ми скочи друг и лениво побягна към пояса. Вдигнах пушката, поколебах се за секунда и стрелях. Оставих го в багажника на колата и като се връщах, забелязах, че в угарта няма следи от ловци, и това обясняваше глупавата непредпазливост на зайците. След час вече не ги брояхме, мъкнехме ги до колата и пак се връщахме с удвоена алчност да ги изтребим до крак.

От царевичите, където работеше някаква бригада, излезе един мъж и дойде при мен. „Наслука“ – каза той и аз веднага познах, че е ловец. Очите му горяха от възбуда, а ръцете „го сърбяха“. „Хубаво ги намерихте – каза, – угарта не е стреляна, оставили сме я за края на сезона.“ „Ловец си, значи“, казах аз. „Уха! А вие откъде сте?“ „От София“ – рекох. „Трябва да сте от министерството?“ „Я – казах му вместо отговор – си стрелни веднъж-дваж, щом си ловец!“ Той се огледа на всички страни. „Бе то за нас май забранено... така... в делничен ден! Пък съм и на работа, ама...“ Пое пушката, запита само как се отваря и почна да шари почти тичешком из угарта. Ако бях го оставил, нямаше да се върне до вечерта на работа, но след втория заек си поисках пушката. Взе зайците и

ги отмъкна към царевичата. След малко дойде млад момък, и той ловец. Дадох и на него да си стрелне веднъж и така въвлякох още двама души в рая на беззаконието. После останахме сами с Д.

Завърнахме се в града с пълен багажник. По пътя Д. запали цигара и каза: „Туй се казва лов! Онзи деншното, нормираното, какво беше? Нищо. Удариш един и край. Всяка година си правя като сегашния лов по един или два на сезон. Избирам си едно богато ловно поле, отивам и почвам, докато свърша патроните. Гледам да е делничен ден, когато ловът е забранен, и наоколо да има много хора. Всички ме вземат за важна птица и пасуват.“ „Ако те пипне някой надзирател по лова?“ „Да не чуе дяволът – каза Д. – И да ме пипне, какво – без риск нищо не става. Пък и курназ човек не бива да пици.“

Народът казва, че законът е врата в полето, комуто са тесни пътищата, да мине през нея. Човекът винаги се възмущава от беззаконието, защото така го възпитават от ранна възраст, но у него живее склонността да нарушава закона или поне установените норми. Законът е най-искреното признание на човека, че е несъвършен. На беззаконието помага не само личното дръзновение, но и психозата на хората. Всички ние се поддаваме на лъжливото внушение, че лошите дела или престъпленията се извършват при спуснатата завеса. А много често те стават под носа ни, дразнят ноздрите ни, ние кихаме и си казваме, че ни е хванала хрема. В скритото беззаконие има известен морал поне в този смисъл, че позволява да бъде преследвано, установено и наказано и така дава възможност да се упражнява обществена справедливост. Най-страшното е онова беззаконие, което се извършва по законен път и в него участват общества и народи.

ТРЕТА ГЛАВА

Цяла любов има у жената,
която минава по улицата.

Жиралди

Първата хубава жена, която видях и срещнах в живота си, бе хубавата Аница. Бях на дванадесет дни, когато тя дойде у дома да ме поздрави с появата ми на бял свят. Както винаги, когато видя хубава жена, аз ужасно се смутих, пък и положението, в което ме заварих, бе твърде конфузно. Майка ми току-що ме бе разповила върху пелените на пода и бършеше, ако мога така да се изразя, нагледния резултат на моята безпомощност. Бяхме само двама възрастни и хубавата Аница се промъкна през двора като невестулка, без да я усетят кучетата. Когато тя отвори вратата и застана на прага, в прихлупената и душна стая стана така светло и приятно, сякаш някой бе вдигнал тавана с изкорубените греди, а на негово място бе поставил стъкло и аз си помислих, че женската хубост излъчва блясък и преобразява всичко наоколо. Ако бях чел Толстой, щях да си кажа още, че красивата жена дори когато е глупава, каквото и да бръщолеви, излиза все умно или поне мъжете намират, че е умно.

Но Аница бе красива и умна, на което Толстой с основание би се учудил. Наведе се над мен, целуна ме по челото и каза, че не е виждала по-хубаво дете и че ако роди един ден, ще роди дете тъкмо като мен. Почнах бясно да ритам и да се смея с голи венци, без да си давам сметка, че такава суета у един мъж на дванадесетдневна възраст е прекомерно, дори свръхестест-

вено явление и че за в бъдеще ще има да си патя от нея. Но това бе първият ми флирт и може да се каже, че имах успех, защото Аница ме взе на ръце и ме целуна три пъти по челото. Срещата с тази хубава жена ми достави голямо удоволствие и ме научи да приемам и да връщам комплиментите на жените. Научи ме обаче и на простата истина, че очарованието и разочарованието вървят ръка за ръка.

Майка ми нагости Аница с кървавица от коледното прасе и я почерпи с чаша вино. Докато си похапваше от кървавицата, Аница не преставаше да ми се възхищава и по едно време току изтърси, че съм бил същински чичо Мартин. Все шавам, все гугукам и се усмихвам като него. Майка ми при всичката си интелигентност не се и досети накъде бие Аница и почна да я уверява, че приличам само на нейния род, спор, който води с баща ми до самата си смърт. Аз обаче веднага разбрах, че Аница ме бе използвала само като повод да се добере до нашето семейство и да се осведоми за чичо Мартин. Тя бе уверена, че на майка ми е заповядано да си затваря устата, и за да изкопчи нещо от нея, продължаваше упорито да ме сравнява с чичо Мартин и да ме ласкае, но аз вече знаех коварната ѝ цел и почнах да я презирам. Ритах, пицях, тръсках се като заклан, майка ми, разтревожена, се наведе над мен, а Аница стана да си ходи. Когато хлопна вратата зад себе си, почернелият от мухите таван отново висна над главата ми, в стаята стана мрачно и тогава ми се поиска да рипна и да я помоля да се върне при нас. Нека да е коварна, мислех си, нека да ме обсипва с лъжливи ласки, но да стои тук и да огрява стаята със своето очарование. С една дума, още от люлката започнах да се унизявам пред хубавите жени и това ми стана съдба. След години много хубави жени като Аница идваха при мен, но не за самия

мен, а за нещо друго, опитвах се да ги презирам за фалшивите им ласки, но никога не можах да преодо-
лея тяхното обаяние и никога не можах да им се раз-
сърдя от сърце.

И Татара, свекърът на Аница, разбра тази проста
работа, но за разлика от мен, едва на петдесет и две
годишна възраст. В сватбената вечер, когато ловиха
с жена си гълъби в тъмното, за да потулят позора на
снахата, той презря Аница и скрои десет плана да я
откъсне от сина си или поне да им построи отделна
къща и да я махне от себе си. И Татарката я намрази,
както старата и повяхваща жена може да намрази
младата, хубавата и безгрижната. Може би тъкмо без-
грижието на Аница нақара свекъра и свекървата да
си глътнат езиците от ненавист. Ако Аница бе им по-
казала, че се срамува от своя позор, те щяха да имат
една сигурна мишена и щяха да я улучат, без да се
целят в нея. Но Аница се оказа мрежа, плетена така
на едро, че куршумите им минаваха през дупките. Още
на сутринта след позорната си брачна нощ тя се из-
мъкна рано-рано от леглото, облече булчинската си
рокля, сложи булото на главата си и цъфна при ста-
рите с най-невинната си усмивка:

– Добро утро, мамо и тате!

В този момент именно свекърът и свекървата си
глътнаха езиците и не можаха да отвърнат на позд-
рава ѝ. Ако пък Аница бе влязла при тях с една педя
минижуп и цигара в уста като сегашните снахи, ин-
фарктът и на двамата бе вързан в кърпа. Аница не
шеташе, а хвърчеше като пеперуда из стаята. Докато
моруците лежаха под чергата, тя сложи тенджерата с
вода на печката, забръсна пода, грабна менците и
отърча към чешмата. Вещите сами се лепяха на ръ-
цете ѝ, като че бе живяла в този дом не един ден и
една нощ, а десет години. Когато раздрънка менците

на двора, свекърът и свекървата отново се превърна-
ха от камъни на живи хора и свекървата се прекръс-
ти на иконата:

– Божичко, не съм знаела, че сме майка и баща на
една курва!

А за Аница бе истинско удоволствие да ги нарича
мамо и татко, и то с такава благоговейна усмивка, с
такъв сладък гласец, че във въздуха се разнасяше ми-
рис на пресен пчелен медец. Разбираше ги от един пог-
лед или жест, пазеше ги да не се простудят, а на соф-
рата им угаждаше с усърдието на сегашните келнер-
ки от софийските ресторанти. И всичко това Аница
вършеше с най-очарователната си усмивка, на която
не можаха да устоят дори двамата мурджовци. Вър-
зани на тел на двата края на двора, подивели като
хиени, те не пропускаха човек да мине по улицата,
без да оголят зъби, а щом Аница отиде при тях сут-
ринта да ги нахрани, подвиха опашки като истински
подлеци и почнаха да ѝ се умилкват. Татарката, коя-
то наблюдаваше тази сцена от прозореца, извърна ли-
це към иконата и още веднъж се прекръсти. „Тази ги
е турила на гърба си – каза тя – и рано или късно ще
ни извади душата, ако не я махнем навреме.“

Аница действително бе „турила очите си на гърба“
и живееше като в турски гробища сред мълчание и
камъни. Бе решила да съживи тези камъни или поне
да не им позволи да се стоварят върху нея и като вся-
ка умна жена бе избрала за целта си оръжие, по-ефи-
касно дори от ядреното – ласкателството. Татара и Та-
тарката скоро угадиха тънката ѝ политика и решиха
да ѝ отрежат опашката, но като посегнаха да я отре-
жат, с ужас разбраха, че устата им са онемели, а ръце-
те – вързани. Аница на бърза ръка ги бе омотала в
златните вериги на своите ласки и те, безпомощни и
озлобени, примигваха пред нейните медени усмивки.

Така минаха няколко месеца, докато Бенко отиде войник. Той бе нулата на семейството и като нула го изпратиха в казармата. Бутнаха му в ръцете един денк с долни дрехи, туриха му китка здравец на ухото и го натовариха на каруцата омекнал като печен праз. Аница го изпроводи до гарата заедно със старите и като гледаше олигавеното му лице, реши да превзъмне отвращението си със сълзи и заплака по метода на Станиславски така убедително, че затрогна стотиците изпращачи на перона. А когато настъпи мигът на раздялата и тя протегна ръце към мъжа си и извика: „Бенко, Бенко, на кого ме оставяш, ах, сиротата аз, няма да те дочакам жива!“, изпращачите и особено младите невести се засрамираха, че не са способни да изпитат една стотна от скръбта на тази хубава жена. Татарата и Татарката стиснаха зъби от презрение и завист, че снахата публично ги засенчи в скръбта им от раздялата със сина, но Аница си изпълни номера така блестящо, че и този път копче не можаха да ѝ кажат.

Бенко плака цяла нощ във влака, докато другарите му пиха и пяха, плака и в казармата – и наяве, и насън. Ако можеше да заспи вечер, сънуваше топлинните бедра на Аница, денем набиваше твърдия плац с бавен ход, командваше си сам: „Боец, кръгом; боец, ходом марш!“, объркваше непрекъснато левия с десния крак, та на подофицерите се налагаше да го изтупват като брашнен чувал почти всеки ден. На всичко отгоре и кодошите на ротата му вадеха душата с такива убедителни разкази за изневерите на войничките жени, че Бенко си завиваше главата с одеялото, да не ги слуша. Но в мрака на одеялото се появяваше образът на чичо Мартин, същият, какъвто го бе запомнил през май, когато му поднесе Аница на тепсия. Миришеше на майска ръж и на любов, чичо Мар-

тин току-що бе носил Аница на ръце, но като истински мъж бе коварно спокоен и това спокойствие уплаши Бенко за цял живот. Малкото му чисто сърце изнемогваше от ревност и страх да не би, ако покаже ревността си, Аница да се оскърби и да намери повод да го остави. Озлоби се към чичо Мартин и го намрази до смърт, а като намразим някого, трябва и да го убием. Под одеялото не можеше да го убие, защото лежеше с голи ръце, та реши да свърши тази работа на стрелбището извън града, където ги водеха на стрелба. Чичо Мартин стоеше пред него на сто крачки спокоен, без оръжие и дори без шапка. Бенко се прицели право в сърцето му, отбелязано с червено кръгче, гръмна пет пъти и като погледна нататък, видя една ръка да развява бяло знаменце. Три дни се цели в своя противник, изпрати тридесет куршума в сърцето му, не го улучи нито веднъж и така го обяви за най-слабия стрелец в ротата.

27 октомври,

Почивен дом на журналистите

В това време родителите му търсеха повод под дърво и камък да прогонят Аница от дома си. След като се увериха, че ризите ѝ, слава Богу, все още са нечисти, двамата се преквалифицираха в разузнавачи и почнаха да я дебнат на всяка стъпка. Най-сигурна надежда им вдъхваше чичо Мартин. Съмняваха се, че нощем прескача оградата, копаха му вълчи ями, слагаха му примки и капани и страшно се разочароваха, като научиха, че се е запилял някъде из Добруджа. Но в селото имаше още много вълчета, все рошави и хищни, така че Татаровите не губеха надежда. Поне едно от тях щеше да подири снахата и да падне в ямата.

Аница не намираще нито един от мъжете достоен за нея, всички бяха сополанковци с калпаци и тя нямаше да бъде хубавата Аница, ако не ги караше да се изпотяват под езика. София Лорен сигурно щеше да има още толкова обожатели, ако можеше да се поучи от нейната походка, и то на село, където по онова време нямаше дори калдъръм, и то с най-груби кундури на краката. Понякога пък си мисля, че „Раковски“ щеше да бъде най-очарователната улица в Европа, ако Аница можеше да се появи по чудодееен начин в София и да минава поне веднъж на ден от „Граф Игнатиев“ до кафе „Славянка“ и обратно, и тогава щеше да се види, че сегашните млади жени не вървят, а разнасят последните си моди. Аница вървеше така, че всички прелести, с които Бог я бе надарил, макар и потулени под разни фусты и елечи, се полюляваха като плодове на фиданка, съвсем видими за мъжките очи, готови всеки миг да паднат в нечий ръце при най-слабия полъх на вятъра, и много ръце се протягаха към тях, и много недвусмислени кашлици се изкашляха, и много мустаци се изпозасукаха, но, както и трябваше да се очаква, съвсем напразно. Аница знаеше по-добре от всяка друга жена, че за да се издигне на пиедестал в мъжките сърца, не е достатъчно да бъде само хубава, но и недостъпна.

Ето нещо, което нашенските мъже оцениха с усета на истински джентълмени. Отначало презираха Аница и както в поговорката, казваха, че гроздето е кисело, но отпосле разбраха, че съвсем не е кисело, а стои твърде височко, и започнаха не само да я уважават, но и да я обожават. И когато тя шестваше сред тях като господарка сред плебеи, блестяща, болезнено привлекателна и непостижима, те виждаха как изпод кундурите ѝ оставаше златен пращец, как всеки предмет, който докосне, става по-хубав и как най-после един поз-

драв от нейните уста звучи като песен. И колкото и да е странно, отсега нататък сами щяха да бранят достойнството ѝ от хорското злоезичие, да се гордеят с нейната хубост и да ѝ прощават всякакви волности.

След като се осигури от външните врагове, Аница се зае с вътрешните. Татара бе по-опасен от жена си, защото не я изпускаше из очи вкъщи и навън, но Аница знаеше, че един петдесет и две годишен мъж, дори ако е неин свекър, не може да я следи само за едната семейна чест. Още щом Бенко отиде в казармата, тя се зае със свекъра и за няколко седмици успя да му извади душицата, която се оказа увита отвън със строгост, студенина и жестокост, а отвътре – нежна като памучец, плаха и податлива.

Извади я и не я върна на мястото ѝ, нито я взе в ръце, а само я държеше настрана и от време на време я галеше с малките си и хищни пръстенца. Така се сбъднаха думите на библейския пророк, че който вади нож, от нож умира, понеже в библейските времена хората не са знаели да копаят вълчи ями и са се убивали с ножове. Татара падна във вълчата яма, която бе копал за други, острието на кола промуши ребрата му и нито да се измъкне, нито да умре, нито в рая, нито в ада. „Тате, тате, колко ми е мъчно за Бенко! – казваше Аница, когато биваха насаме. – Защо не избяга от тази пуста казарма и да си дойде поне за един ден. Да бях се омъжила за някой старец, ама да си е все при мене!...“

Тя отиваше в другата стая, слагаше око на дупката на мандалото и гледаше как коварните ѝ двусмислици караха свекъра да се пули и примигва, как глупаво се изтомява от надеждата, че голямото и недопустимо чудо може да се случи. Една вечер Татарката бе отишла да преспи при болната си сестра. Аница и свекърът вечеряха и си легнаха. По едно време тя го

чу да кашля, стана, както си бе по риза, влезе при него и го попита дали да му свари нещо за загревка. Татара видя как ризата ѝ се бялна в синкавия здрач, косматите му ноздри уловиха сладкия дъх на побеснялата ѝ плът, вкочани се и по лицето му изби пот. Аница стисна ръката му за китката и попита:

– Тате, да не си настинал, ръката ти е като кочан?

Татара замижа от страх и извика:

– А, не! Нищо ми няма.

– Ах, тате, аз пък помислих, че си болен! – засмя се кръшно Аница, пипна челото му с горещата си длан и си влезе в стаята.

На Татара му стана горещо, отиде в кухнята, изля една кофа студена вода на главата си и не можа да заспи до зори. Когато пропя първият петел, той се обърна към стената, изпъшка: „Втасахме я!“ – и като герой на древногръцка трагедия се остави в ръцете на съдбата. А съдбата още щом го пое в лапите си, почна да го мачка, сякаш не бе кмет и заповедник на цяло едно село, а тесто, от което бе решила да омеси хляб или пита. Сега оставаше да намрази жена си и да се пита как е можал да живее с такава повлекана, без да се досети, че жените не стареят красиво. Аница често чуваше зад стената боботенето на гласа му, тъпи удари с юмруци или издайнически звекащи плясъци на машината. Татарката стискаше зъби от гордост, но бесните пристъпи на омразата я караха да си троши коленете на пода и да се кръсти на иконата. Молеше Бога да изпрати по една болест за всяка част от тялото на снахата и по-специално за ония, дето караха мъжете да се побъркват по нея. Татара шурееше още повече от тези клетви и още по-здрово я налагаше.

И така Аница успя да спечели на своя страна единия от вътрешните си врагове и да го противопостави на другия, за да може да разчисти пътя си към чи-

чо Мартин, без да подозира, че има една опасна съперница, която полага не по-малко усилия да разчисти и тя пътя си към чичо Мартин. Същата оная Емилия Медникарова, дъщерята на околийския началник, която преди няколко години бе готова да зареже гимназията и да тръгне след чичо Мартин. Но господин околийският началник...

*28 октомври,
дом на журналистите*

Каква беда избягнах днес, ама каква беда! На лявото платно лежеше нещо пъстро и като го наближих, видях, че е голям и съвсем свеж букет от различни цветя. Изпитах болезнено чувство при мисълта, че мога да го прегазя, каквото навярно изпитват всички хора. Реших да го избиколя отляво, но съобразих, че има достатъчно място и между него и момчето, което яздеше колело. Стори ми се обаче, че лявото колело ще засегне букета, и дадох малко надясно, а момчето се изплаши, даде и то плътно вдясно и педалът му се удари в бордюра. Вместо да спре, то започна да прави зигзаги и ако не бях спрял навреме, щеше да се набути в колата. Когато го подминах, погледнах назад и видях как един тежък камион профуча с голяма скорост през букета и го направи на нищо.

Букетът, който ми даде Юла, бе също такъв голям, пъстър и свеж. Бях дошъл предния ден да си получа диплома и не можех да остана повече. Полската работа бе в разгара си, имаше да се копае, след няколко дни започваше жътвата и аз трябваше да се завърна на село. С Юла се срещнахме вечерта на „движението“. Научила от една съученичка, че съм дошъл, търсила ме в старата квартира и като не ме намерила,

тръгнала да ме търси по главната улица. Поразходихме се час, два. Юла бе весела и както винаги, дяволски закачлива. Ядохме пасти в една сладкарница и не говорихме нищо сериозно освен за това, че тя решила да учи естествена история. Никога не бе проявявала интерес към естествените науки, а сега непрекъснато повтаряше, че единствената ѝ мечта била да се посвети на тези науки. Казах ѝ, че съм изненадан от нейния избор, а тя започна да ме уверява, че решила това точно преди четиридесет и осем часа. Както си седяла в градинката пред дома, изведнъж някакъв „дух“ ѝ подсказал, че трябва да учи естествена история, и това е, бъдещето ѝ е решено веднъж завинаги. Тогава тя говореше шеговито и аз го взех за една от нейните странности, с които напоследък много често ме изненадваше, но след години, когато не знаех нищо за нея, научих от наши съученици, че следвала естествена история. А нея вечер се сбогувахме много просто, с едно ръкостискане, като че се разделяхме за ден или два. Едва когато бях отминал, тя извика след мен да ѝ пиша поне веднъж на седмицата. „Ще ти пиша“ – казах, но така се случи, че не ѝ писах нито веднъж. След три дни получих писмо от нея. Два карирани листа за заявление, изписани нервно и небрежно, наситени с много комични епизоди, над които се смях, и с много топлина и любов. „Аз съм до теб или зад теб, накъдето и да се обърнеш, наляво, надясно или назад, непременно ще ме видиш!“ Всъщност от цялото ѝ писмо запомних само тази фраза, която ми прозвуча като заклинание. Поиска ми се да ѝ отговоря, но и досега не зная защо не ѝ отговорих. Въпреки веселото си съдържание писмото ѝ навяваше необяснима тъга или нещо неясно, което ме гнетеше. Вечер се завръщах от полето смъртно уморен, сутрин ставах с кокошките и така от ден на ден отлагах отговора си. През септемв-

ри отидох в казармата. Единичните подготовки, трамбовките по плаца и безбройните идиотщини на подофицери и фелдфебели ме погълнаха изцяло. Получих първото писмо от баща ми. Съобщаваше ми новини от село: кой умрял, кой за кого се оженил, кой с кого се скарал. Почеркът на баща ми и сега няма нищо общо с краснописа и правописа, но по онова време писмата му бяха отчайващо неграмотни. Пишеше, както се говори, запетай не употребяваше, но точки и главни букви слагаше в изобилие и накрая завършваше: „баща Ти (точка) петар“. Собствените имена пишеше с малки букви, а местоимения и други думи – с главни. „Ти хич ни ни пишиш пък Ний мислим за Тебе и са тривожим кък я каръш Службата Ти.“ В писмото му имаше такива словосъчетания, над които съм се смял и с часове съм се мъчил да ги разгадая. И в това писмо имаше едно: „в Сср живеи и ни умира хич.“ През нощта в най-сладкия сън след полунощ някой ме хвана за крака и го раздруса. Отворих очи – ротният капитан Паяков, когото по-късно много пъти виждах из улиците на София с голяма чанта в ръка. „Писмото, което получи днес!“ Бръкнах в шкафчето и му го подадох. „Без да се обличаш, с мен в канцеларията!“ Започна объркан разпит повече от час. Няколко седмици почти всяка нощ ме събуждаха по същия начин и най-после ме оставиха на мира. По това време един войник от моето село си отиваше в отпуск. Поръчах му да каже на нашите да ми пишат ясно и четливо и на никого да не дават адреса ми в казармата. Когато си отидох в домашен отпуск, заварих цял куп писма от Юла. Почти във всяко писмо имаше снимка, и то не само нейна, а и на сестра ѝ. Двете прегърнати и усмихнати, двете до едно дърво, двете седнали на стълбите пред дома си... В някои писма имаше послеслов: „Поздрави и от мене, Жейна.“

Юла пишеше, че отложила следването си в университета за една година, защото родителите ѝ се намерили в затруднение, пишеше още за много други неща. И неизменното заклане: „Обърни се, и ще ме видиш до себе си!“ Но най-трогателното в тези писма бе постоянството; с което ги бе писала, без да е получила нито един отговор от мен и без да ме упреква за това. Тя сама бе измислила и моите отговори, съгласяваше се или спореше с мен по различни въпроси и аз имах странно чувство, че бях ѝ написал по някакъв необикновен начин, насън или в моменти на транс, десетки писма. Толкова „мои“ бяха тези въображаеми отговори. По-късно си обясних всичко това с нейната наблюдателност и болезнена способност да прониква в чуждата душевност, а когато четях писмата ѝ, бях така поразен от този феномен, че през целия отпуск не можех да се освободя от внушението, че наистина бях ѝ писал всяка седмица по две писма.

Макар че вечерта се бяхме сбогували, на другия ден Юла дойде на гарата да ме изпрати. Влакът тръгваше към два, бе душно и горещо и аз заставах на сянка до вратата на перона. По едно време забелязах, че пътниците, повечето селяни и селянки с бохчи и торби в ръце, любопитно се зазяха в някого или в нещо по перона. Погледнах натам, накъдето гледаха те; и видях Юла, облечена в бялата си абитуриентска рокля, странно, а може би и смешно контрастираща с тълпата от торби, груби фусти и бохчи. Държеше с две ръце огромен букет от различни цветя и почти тичайки, се провираше сред тълпата. Мина ми през ум, че хората я гледат като току-що излязла от черквата невеста, която е изгубила съпруга си или още по-лошо – сега го търси, за да го заведе там да се венчаят. Липсваше ѝ венец на главата и було на лицето. Поиска ми се да не съм на перона или да изчезна, но не бе

Юла, която няма да те забележи. Стрелна се към мен и тикна букета в ръцете ми. Народът ни гледаше и само дето не се стълпи около нас. Юла се държеше тъй, като че бяхме само двама сред полето, говореше колко е бързала да не закъснее и как набрала букета от тяхната и съседските градинки. Наистина цветята бяха различни и личеше, че са накъсани крадешком и без избор. Тя продължаваше да говори, а аз се потях от притеснение и не знаех какво да ѝ кажа. След няколко минути пристигна влакът и тя влезе с мен в купето. Оставих букета на седалката и се върнах до вратата да я изпратя. Сбогувахме се както снощи, тя застана на перона, гледаше ме с неподвижни пламнали очи и когато влакът потегли, не помръдна от мястото си, нито вдигна ръка за сбогом.

Във вагона нямаше много хора, аз седнах до букета и се загледах към позлатеното поле, където се мяркаха тук-там жътвари. На следващата гара се качиха цял взвод войници и изпълниха вагона с тропот, смях и псувни, с миризма на нафталин и вакса за ботуши. Нахълтаха и в моето купе и с груба безцеремонност започнаха да настаняват амуницията си по седалките, горе по мрежите и по пода. Един ме удари с лакът по рамото, друг ме халоса по главата с някакво оръжие или прибор в зелен калъф. Зърнах едно местенце на другия край на вагона и седнах там. Мислех си за Юла и за нейната ексцентричност, която винаги ме смущаваше, за предстоящата казарма и Бог знае за колко още неща. Войниците запяха някаква просташка песен и докато пееха, шишетата с ракия минаваха от купе на купе. И в тази смесена миризма на алкохол, ботуши и амуниция изведнъж се разнесе и тъжният дъх на хризантеми. Сетих се за букета, който бях забравил на седалката в другото купе, и погледнах нататък. Цветята лежаха на пътеката накъсани и омър-

сени, един войник бе стъпил върху тях и надигаше шишето, а друг посягаше да му го отнеме, така че двамата се сборичкаха върху букета и го накълцаха с подковите на ботушите си.

*29 октомври,
дом на журналистите*

Късно следобед се позвъни на външната врата. Хазайката бе отишла някъде, а съквартирантът ми Германов – в университета. Току-що бях седнал да съчинявам някаква история, не ми се искаше да прекъсвам и не станах да отворя. След половин минута се позвъни още веднъж и аз пак не станах. След третото позвъняване припах разгневен към вратата и рязко я отворих – моля, зает съм и нямам време за излишни разговори или справки! На стълбата стоеше Юла. В първия миг се изплаших, после ми мина през ум, че нейният некролог, който видях преди пет или шест години, е някаква измама. Тя стоеше срещу мен и се усмихваше, сякаш искаше да ми каже: ето какви недоразумения стават понякога. И аз се поддадох на тази измама. „Юла! Здравей, влез!“ „Не съм Юла – казва тя и се засмя, както ми се стори, малко ехидно и нечисто. – Аз съм Жейна!“

Не помня какво ѝ отговорих и я въведох бързо в стаята си. Помолих я да ме извини за момент и изтичах в банята. Подложих ръцете си на студената струя и ги държах така, докато изтръпнат и престанат да треперят. Когато се върнах в стаята, тя стоеше права до масата. „Седни, Юла! Как ме намери, кой ти даде адреса ми?“ „Намерих го – каза тя и седна. – Но аз не съм Юла, моля ти се! Юла почина отдавна. Самоуби се. Знаеш ли това?“ Разказах ѝ как се срещнахме слу-

чайно с Юла няколко часа преди нейната смърт. В очите ѝ блеснаха сълзи, но лицето ѝ не изглеждаше скръбно. Сълзите ѝ бяха една необходимост при спомена за покойната сестра и, струва ми се, тя съзнаваше това. Ако е открита и непресторена като Юла, мислех си, няма да симулира излишна скръб. И наистина, след минута по лицето ѝ нямаше сянка от тъга и цялата тя се превърна отново на Юла. Присвиваше окото си като нея, повдигаше едното си рамо като нея и се усмихваше като нея, докато разказваше как няколко години след смъртта на сестра ѝ (никога не назова Юла с името ѝ) някой слагал всеки ден пресни цветя на гроба ѝ. По това време съпругът ѝ бил на работа в провинцията, кой друг е могъл да слага цветята на гроба ѝ? Някой почитател, казах, а Жейна се засмя: „Тогавата ти живееше във Варна, знаех това, но понякога си мислех, че ти си слагал тези цветя. Аз и сега дойдох да се уверя, че не си бил ти, макар да го зная много добре. Глупаво би било дори да се помисли, още повече че ти не обичаше сестра ми. Не я обичаше!“ „Обичах я, казах аз, обичах я“, а Жейна се замисли за миг, после ме погледна с усмихнати очи: „Глупости, никога не си я обичал! Знам всичко, моля ти се, всичко.“

Тя замълча и почна да се забавлява с дреболиите по масата, а аз не можах да се освободя от чувството, че Юла е дошла при мен да ми каже с фатална увереност, че не съм я обичал, когато е била жива. Страшно е да не си обичал някого приживе и сега да ти искат признание за това пред неговата памет. Не зная дали съм изпитвал някога по-нелепо чувство. Но аз не лъжех, като казах, че обичам Юла, защото в момента наистина обичах спомена за нея, а Жейна искаше да ме лиши от този спомен. Защо? Тя продължаваше да си играе с вещите по масата, местеше ги

от едно място на друго и дори се усмихваше, а аз се питах как да я отпратя, но така, че да не я оскърбя. „Ето че узна това, за което си дошла – казах, – само че не разбирам защо ти е било толкова необходимо да го знаеш.“ „Просто така“ – каза тя и се натъжи. И тя като Юла умееше да променя израза на лицето си с удивителна лекота, но при Юла това бе израз на искрено душевно състояние, освен когато играеше някаква роля. При тази имаше нещо преднамерено или пък бях предубеден към поведението ѝ поради обстоятелствата на нашата среща. След един час стана да си ходи. Изпратих я до прага на външната врата и се върнах с голямо облекчение, каквото човек изпитва, след като е прекъснал една неприятна връзка. Но след два дни пак дойде. Влезе в стаята съвсем свободно и седна, но не стоя повече от четвърт час и си отиде. Минала така, пътьом. След четири или пет дни я срещнах на нашата улица: „Ще ме изпратиш ли до трамвая?“ „Да – казах, – ще те изпратя.“ Отидохме до спирката. На петдесетина метра в парка имаше пейки. „Хайде да поседнем малко, а?“ – каза тя и се отправи към най-близката пейка. Тя седна по средата на пейката, аз на половин метър от нея. Настъпи мълчание и за да го запълня с нещо, запалих цигара, облегнах се назад и запуших. Преди да допуша цигарата си, усетих дъха на косата ѝ, а след това и главата ѝ на рамото си. Не бях много изненадан, но и никак не го очаквах. И още веднъж изпитах онова нелепо чувство, както при първата ни среща, и сега то не бе само нелепо, а нещо повече – кошунство с паметта на оная, която не можах приживе да обичам. Спомних си как ни преследваше с Юла преди години, как ни гледаше с детска заядливост и си помислих, че иска да ми върне чрез себе си образа на Юла. Възможно ли бе това и как да се обясни подобна жертва в

името на една мъртва сестра? Това е литература, мислех си, истината е, че тя иска да се сближи с мен поради някакъв неотреагиран комплекс от ученическите години, когато в душата ѝ се е загнездила някаква особена завист към сестрата или някакво странно любопитство да узнае рано или късно с какъв човек е имала връзки сестра ѝ. Така мислех и по-късно, когато тя идваше при мен и никога не споменаваше за сестра си, и много се оскърбяваше, ако обърквах и я наричах Юла. В тези връзки имаше нещо много тягостно, неясно и може би пошло, но и нещо интересно, което с нищо не може да се обясни – навярно това, че разговарях и общувах с „оживялата“ Юла. Всеки път се заричах да я отпратя веднъж завинаги, защото и нея не можех да обичам, но тя не предявяваше никакви права върху мен, нито пък проявяваше чувствата си. Идваше като при отдавна познат и близък човек, държеше се просто и биваше винаги така весела, игрива и шеговита, че ми бе невъзможно да я връщам от вратата. Много пъти, разбира се, я лъжех, че съм зает, и избягвах срещите с нея. Тя често ме засичаше по улиците и знаеше, че я лъжа, но не се сърдеше, а ми говореше весели нелепости.

Веднъж ме срещна с приятели и ме помоли да се спра за мъничко при нея. Тогава ѝ казах, че повече не бива да се срещаме, защото връзките ми с нея ми тежат ужасно много, и тя не възрази. Помълча минута, две и си отиде. Като познавах характера ѝ, предполагам, че отново ще ме потърси, и дълго време бях нащрек, но тя не дойде.

Срещнах я след години на улицата, понапълняла до оная степен, която отнема на жените моминската свежест, но им придава отпечатъка на делничност, на улегналост и може би на известна глупост, що се отнася поне до ония жени, които са лишени от духов-

ни интереси. Като ме видя, тя сякаш се изплаши или засрами, огледа се плахо на всички страни, измънка нещо и се смеси с тълпата от минувачи.

*30 октомври,
дом на журналистите*

Истинската страст мисли само за себе си.
Стендал

Господин околийският началник Медникаров бе истински околийски началник, а може би и нещо повече. Имаше си дебеличка и предана госпожа, двуетажна къща с голям двор, движим и недвижим имотец, за да брани по-добре интересите на държавата, бе точно толкова глупав и точно толкова умен, колкото се полага на човек в неговото положение, властта, с която бе облечен, стоеше на раменете му леко, удобно и приятно като добре ушита дреха, презираше твърде деликатно културата и така наречените духовни интереси, както се полага на истински околийски началник, имаше мустаци, черни и завити нагоре, на всичко отгоре бе едва на четиридесет и девет години, не страдаше от никакви болести и ето, струва ми се, неговия портрет. Ако бях класически реалист, щях да отбележа още някои незначителни особености на характера му като тая например, че играеше карти, спеше, пиеше и ядеше умерено, че изобщо бе умерен или, както казва Тацит, среден подлец, т.е. най-удобен за властта подлец, но понеже не съм такъв реалист и имам доверие във въображението на съвременния читател, уверен съм, че макар да не е виждал такъв среден подлец, непременно ще може да си представи един истински околийски началник от онова време.

Голямата грижа на нашия околийски началник бе неговата дъщеря Емилия, по-точно не самата Емилия, а нейното бъдеще. След като завърши гимназия, като всяка благородна девойка трябваше да се омъжи за най-блестящата партия или за по-блестяща, или поне за партия, която сам околийският началник можеше да направи най-блестяща, но Емилия отхвърли всички предложения. Впрочем предложенията не бяха толкова много, защото най-блестящите кандидати помнеха как чичо Мартин бе прекарал цели две денонощия в спалнята ѝ, по-блестящите се опитваха да потиснат дребнобуржоазните си предразсъдъци, и то с недвусмислени намеци, само най-малко блестящите се оказаха най-модерни в своите възгледи за брака и семейството, плюха на предразсъдъците и почнаха да обсаждат дома на околийския началник. Съпротивата на Емилия можеше да се обясни само с дяволите, които чичо Мартин бе вселил в душата ѝ, но градът нито ги виждаше, нито знаеше за тях и следеше със затаен дъх напразните усилия на околийския началник да омъжи дъщеря си. По това време се разнесоха и слухове за подвизите на чичо Мартин. Околийският началник се засрами, че изкушителят на дъщеря му е жив разбойник, но и възтържествува. Имаше възможност и законно право да го улови и веднага се зае с пълна пара да открие следите му. Но когато Емилия отказа да се омъжи дори след като чичо Мартин бе обявен за разбойник, баща ѝ падна на колене пред нея:

– Ти ще ме умориш!

– И мене! – добави майка ѝ.

Ако една коронована глава падне на колене пред жена, това в най-лошия случай няма да струва короната му. С един околийски началник обаче не е така. Да падне на колене пред една жена, па дори пред соб-

ствената си дъщеря, не бе унижение, а истинска смърт. И наистина какъв околийски началник и въобще какъв началник може да бъде човек, ако не стои прав при всички обстоятелства, ако не е съдник на другите, ако не им раздава благосклонно морал, ако не се грижи бащински за поведението на техните синове и дъщери, ако, с една дума, не стои по-горе във всяко отношение от своите подчинени? Ние сме свикнали да мислим, че хората стават началници, за да имат пари, власт и почести, но подобно схващане е съвсем погрешно и – тъй да се каже – досадно наследство от миналото. Началниците стават началници преди всичко за да служат, да се раздават без остатък на другите и главно да бдят за тяхната нравственост. А как господин Медникаров можеше да се отдаде на своето съкровено призвание, щом собствената му дъщеря живееше и искаше да живее безнравствено!? По-добре да захвърли синия мундир, сребърните пагони, лачените ботуши, пелерината и всичко, което го прави околийски началник, и да отиде да си копае лозето.

Емилия знаеше какво означава да паднеш в нечий крак, защото сама бе падала в краката на чичо Мартин, и поиска срок да размисли. След няколко дни заяви на родителите си, че е избрала за годеник Иван Кутиев.

– Кутиятката! – възкликнаха те, а Емилия тържествено потвърди:

– Той е на сърцето ми!

Родителите поискаха на свой ред срок да размислят и мислиха три дни и три нощи, мериха го със сто аршина, теглиха го на сто кантара и като го погледнаха – пак Иванчо Кутиятката, нищо и никакво даскалче, отраканичко, олизаничко, но вехтичко, та за да го приемеш в дома на околийския началник, трябва да го направиш най-блестяща партия. Така и ре-

шиха, а околийският началник като никога даде воля на въображението си и видя бъдещия си зет доктор или адвокат, завърнал се с диплом от Швейцария, с много клиента, с голяма кантора или дори със собствена клиника. Емилия не се въодушеви особено много от идеята да живее с бъдещия си съпруг в Швейцария, нещо, за което една съвременна жена би я презряла до дъното на душата си. Тя каза, че предпочита да си направи семейство тук, в България, и пожела годежът да стане след няколко месеца, за да свикне с мисълта за него, и то не официално, а в семейна среда. Щастливите родители се съгласиха и на това, само и само да я видят омъжена, без да подозират, че дъщерята им слага по една инжекция за успокояване на болката. Емилия се осланяше на ума и сетивата си и успя за кратко време да опознае Иванчо Кутиятката по-добре от баща си. Той често канеше даскалчето у дома на карти или на табла, за да се радва на спечелената игра, и не забелязваше, че даскалчето се палеше в играта и накрая се оставяше да бъде победено. Емилия имаше възможност да го наблюдава само няколко минути, докато поднасяше кафето, но те бяха достатъчни да разбере, че Кутиятката съвсем не е вехто даскалче, а човек с остър комбинативен ум, фанатик на неосъществените си амбиции и че не му липсва дори полицейски талант. След няколко месеца тя щеше да му възложи една задача, за която той всъщност дълго бе се подготвял и щеше блестящо да я изпълни.

Годежът стана тихичко, но и градът затова си имаше хиляди очи и уши, за да види и чуе и най-скритите събития. Всички съсловия, от най-тежките търговци и собственици на мелници до семкаджиите и метачите, застанаха нащрек и си наточиха езиците като ножчета за бръснене. Ще го бъде ли, или няма да го

бъде – така перифразирана, дилемата на Хамлет висеше със страшна сила над града и не му даваше да си гледа работата спокойно. Всъщност тъкмо тогава в нашия град се роди и първият вариант на сегашното тото. Хората започнаха да залагат „за“ и „против“. Ония, които бяха или се смятаха за висше съсловие, казваха „не“, защото не допускаха, че околийският началник ще вземе за зет едно даскалче, ония от нисшето казваха „да“, защото се радваха, че „наше, сиромашко“ ще има достъп до властта и рано или късно ще се погрижи и за нас. Залаганията не бяха равностойни като самите съсловия, но затова пък твърди и сигурни. Някои търговци от чаршията заложиха по един топ плат, други – по кат готови дрехи, собственикът на мелница Кольо Топуза – два чувала нула номер брашно, а кръчмарят Кито – две бъчви отлежал мискет. Синът му бе кандидат на Емилия и кръчмарят си каза, че ако не го огрее, малко му е да влезе в загуба с две бъчви вино. Но най-интересният облог стана между Желязков и бай Малчо грънчаря. Жеко Желязков бе най-големият бонвиван сред чифликчиите, а бай Малчо – сред грънчарите. Единият пиеше като чифликчия, другият – като грънчар. При едно голямо пиене в кръчмата на Кито, където обикновено се водеха споровете за годеща на Емилия, бай Малчо се заяде с Жеко Желязков и обеща да му даде цяла каруца грънци, а Жеко Желязков – една от курвите, които си изписваше от Варна и винаги имаше на склад в градската си къща.

И другите бедняци залагаха каквото можеха. Мико Фогата се нае да изпие два литра ракия за един час без мезе, Дочо хамалинът – да си изяде каскета на градския площад само като го поръси с малко сол, Симо семкаджията обеща една кошница печени фъс-тъци и т.н. Висшето съсловие бе така уверено в успе-

ха си, че залагаше кон за кокошка, но, както винаги, нисшето излезе по-прозорливо и по-умно и спечели.

*31 октомври,
дом на журналистите*

Един ден, когато чаршията бе най-оживена, по нея минаха Емилия и Иванчо Кутийката. Нямаше нужда от никакви доказателства за станалия годеж. Кутийката, както забелязаха всички, бе основно ремонтиран. Околийският началник бе почнал да го прави най-блестящата партия и той вече блестеше от глава до пети. Като всеки бедняк той за пръв път минаваше щастлив през чаршията и пак като бедняк несполучливо се опитваше да си дава вид, че в живота му не е настъпила никаква промяна. Неговата престо-рена скромност най-много подразни висшето съсловие и то прехапа език от завист, макар че самò бе тикнало Иванчо в ръцете на Емилия. Когато стигнаха до края на чаршията и тя хвана Кутийката под ръка, градското беднячество удари шапката в земята и обяви началото на празника.

Кито освети кръчмата с три петромаксови лампи, изнесе бъчвите от мазето и ги сложи наред кръчмата. Нямаше как, богатите трябваше да изпълнят облога си и почнаха да трупат на тезгяха, каквото бяха обещали. Мико Фогата пак си изпи каквото трябваше, само че с мезе, а отгоре на това получи и два чувала нула номер брашно. Симо семкаджията получи два панталона и понеже бе инвалид, трябваше да реже по един крачол от всеки панталон. Най-после и бай Малчо получи своята печалба. В разгара на веселбата, когато виното се лееше като всяко безплатно вино и гайдата пицеше до спукване, от вътрешната врата на

кръчмата влезе Жеко Желязков, хвана пияния грънчар за яката и го повлече към страничната стаичка. „Щом залагаш грънци за жена – каза той, – ела да си я вземеш!“ Бай Малчо веднага отрезня, надникна в стаичката и понечи да избяга, но Жеко го хвърли като чувал вътре и дръпна мандалото. Бай Малчо заудря вратата, а Жеко Желязков седна на масата, изпи половин кана на един дъх и му извика:

– На жена залагаш, нà ти жена! Давам ти я, а ти, ако щеш, на кучетата я хвърли.

– Не ме срами пред хората, ей! Седемдесетгодишен човек съм! – пищеше грънчарят.

– Ако си мъж, и на седемдесет ще можеш! – каза Жеко и пак надигна каната.

Народът издъни кръчмата от смях, а грънчарят продължаваше да пици и да кърти вратата. Най-после Жеко свали мандалото. Грънчарят се засили навън, но Жеко пак го спря, извади банкнота от сто лева и я залепи на челото му.

– Щом не я щеш, купувам си я! – викна той и отиде да доведе жената.

Тя бе на двадесет години, но изглеждаше още помлада, с блестящи черни очи, тънка от кръста нагоре и закръглена надолу, нацапана безвкусно с белило и още по-безвкусно облечена, но в очите на пияните мъже изглеждаше изящна и красива като богиня. Жеко я сложи коляно до коляно до себе си, напълни ѝ чашата и двамата пиха до дъно. После Софчето, така се казваше тя, запали цигара и сложи крак върху крак, за да се наслади на съблазънта и очарованието, което събуждаше у тези почтени провинциалисти, и да ги накара да признаят, че проститутката, колкото и да я презираме и хулим, както и да я слагаме на най-ниското обществено стъпало, под една или друга форма тя е вечна спътница на обществото, изважда на показ негови-

те страсти и чудесно ги прикрива. Впрочем Софчето бе първата „бамбина“ в нашата околия, която си извоюва еманципация само за няколко часа с такъв успех, че след няколко седмици дамите от хайлайфа почнаха да посещават заведенията. Сега в нашия град има много питейни заведения, но кафе-сладкарница „Софчето“ е най-модерна и най-посещавана. Преди известно време се заинтересувах между другото защо носи това име. Оказа се, че в нашия град има мъже на почтена възраст, които знаят и тачат неговата славна история. Те именно се бяха погрижили да увековечат името на Софчето, още повече че сегашната сладкарница е построена на мястото на Китовата кръчма. Младите жени прекарват там от сутрин до полунощ пред чаша коняк и едва ли подозират, че като си пият коняка и се дават в тютюневия дим, отдават вечна признателност на онова Софче, което преди няколко десетилетия скромно бе разчистило пътя им към прогреса.

Както и да е, въпреки желанието на околийския началник градът отпразнува годежа по свой начин по-шумно и по-весело от всеки друг годеж и си отдъхна, за да набере сили за сватбата. Годениците се появяваха из града елегантно облечени и недостъпни в своето щастие. Нямаше на света годеници, които да се разбират така добре и да са тъй очаровани един от друг. Иванчо Кутийката бе усъвършенствал поведението си към Емилия до такава степен, че тя бе поразена от неговия ум и способност да печели симпатии-те на обществото. Градът ги наблюдаваше с възхищение, а околийският началник и госпожа Недка често изпитваха угризения, че са си позволявали да смятат Иванчо недостоеен за свой зет. И колкото по-лоши слухове се разнасяха за чичо Мартин, толкова по-щастлив се чувстваше околийският началник. Неговите агенти тичаха вече по следите на разбойника.

Току-що се разделихме с Нанко. От години минавал покрай дома на журналистите и едва тази вечер му дошло нагода да го види. Срегнахме се под навеса на ресторанта. Двамата му приятели седнаха на една маса, а той дойде при мен. Не бяхме се виждали отдавна и както бива при среща на съселяни връстници, припомнихме си сума неща от детските години. На раздяла Нанко ме покани на гости и ми даде адреса си в новия квартал Рупи. Няма я, каза, оная съборетина, дето си идвал, сега имам двустаен с хол на третия етаж. Тошко станал вече лейтенант, дъщеричката се омъжила миналата година, а той бил сменен майстор при корабите. „Наредих децата, взех си и едно местенце да го чопля на стари години, какво повече?“

Нанкови бяха четирима братя. Най-големият почина рано, а вторият отиде заврян зет, „на къща“. Нанко се ожени още преди да отиде войник, а като се върна от служба, почнаха да се делят. Къщата остана на най-малкия брат, а от другия имот нямаше кой знае какво да се дели. Нанко взе пая си от къщата, два вола и десетина декара земя. И булката му донесе още някой декар и четири-пет овце, та Нанко се залови да си гради свой дом и свое стопанство. Разчисти място в горния край на градината и почна да трупа там камъни, тухли, греди и пясък. Много пъти съм ги виждал с булката му да правят кирпич на гьола, омацани с кал до ушите. Няколко години мъкнаха като мравки разни материали оттук, оттам и сложиха основите на новата къща. През това време стана революцията и както се казва, светът се обърна с краката нагоре, а Нанко си гледаше работата, като че нищо около него не бе се променило или не искаше да му обръща вни-

мание. Едва когато дойде време да се кооперира земята, той се стресна като от дълбок сън, огледа се на всички страни и извика: „А, че как тъй ще си дам земята!“ Повече от половината селяни влязоха в стопанството, а останалите се опънаха и те бяха болната част на селото, останаха навън да си „помислят“ и да се мятат като риби на сухо. Утешаваха се с надеждата, че като отлагат, всичко ще им се размине, и тъкмо липсата на политическа прозорливост бе тяхната тежка болест. Имаше хора, които не виждаха нищо пред себе си, приеха събитията като фатум и си умряха със скръстени ръце. Един от съседното село, иначе здрав и читав, не излезе седем дни и седем нощи от дома си, стопи се като свещ и на осмия ден „се килна, та умря“. По селата имаше и други такива случаи. Мнозина пък, вече кооператори, години наред живяха като сомнамбули, макар привидно да изглеждаха спокойни и уравновесени, земята се клатеше под краката им и те вървяха като по въжен мост над дълбока пропаст и не знаеха как ще стигнат до отсрещния бряг. След време, когато ги срещаш по села и градове, едва ги разпознавах. Бяха придобили други очи за света, други вкусове и навици, разказваха за някогашната си „трагедия“ с присъщата на българина самоирония и хумор. „Какви въртоглави шилета бяхме, майка му стара!“ И Нанко ми разправяше същото тази вечер, а когато го питах дали е ходил скоро на село, той заклати едрата си изпечена глава и се ухили като човек, измъкнал се едва ли не от някакъв капан: „Кво ша правя в таз дивотия! Ходих преди седем-осем години и да ти кажа, хвана ме съклет, та едвам изтраях един ден и една нощ. Мани го туй пусто село!“

А по онова време всеки ден идваше при мен с бледо лице и пламнали скули, ту натарален и готов да къса живо месо, ту омекнал като печен праз. „Ком-

шу, казвай, сега накъде?“ „Право в текезесето“ – казвам му. „Учен човек си, дошъл съм при тебе за ум и разум, а ти ме хвърляш на вълка в устата!“ „Няма друг път, където и да ходиш, каквото и да правиш, пак там ще стигнеш.“ „Лесно ви е на вас, учените, очите ви в градищата, оттам ще си вадите хляба, а ние да си дадем земята и да легнем да умрем!“

Дядовото, чичовото, вуйчовото, какиното, лелиното, на вънкашните не им вярваме, ти си наше, с нас си лягало и ставало по нивите, кажи ни, туй за вечно ли ще е, или ще мине като вихрушка? Никога в живота си не съм говорил толкова много и така търпеливо, както през ония дни и нощи. Завръщах се у дома със замаяна глава и пресъхнало гърло, изчерпал до капка всичките си знания и доводи за революцията. Една нощ, някъде към малките часове, „ченето“ ми буквално се откачи, почувствах болки в челюстите, пих няколко пъти вода от една стомна и гласът ми изчезна. Така че и аз, агитаторът, боледувах като ония, които агитирах. Всъщност аз бях техен „враг“ и те бяха прави посвоему, като казваха, че на нас, учените, ни е лесно. Но ние, „учените“, се бяхме понащрапали от книжките и ако не знаехме всичко за революцията, знаехме със сигурност, че тя е неотменна. Как можех да го обясня на хората, които нямаха и понятие от наука и политическа предвидливост? Слушах веднъж един селянин агитатор, който удряше шапката си в земята, мачкаше я истерично с крака и викаше на събранието: „Бе, историята ѝ трудна, иска, начи, да роди через вази правдата, а вие си стискате кълките, мамка ви мръсна и кулашка!“ А ония от събранието му отговаряха: „Нека роди тебе, че да имате още едно теле в новата си кравеферма!“

Сега си мисля, че нашата литература остана длъжна на тази велика епоха. Честолюбieto не ни позво-

ли да изобразим с необходимата сила най-великия момент в историята на човечеството – премахването на частната собственост. Побояхме се да не би усилията, с които се осъществи революцията, да изглеждат в произведенията на изкуството като насилие. Но коя революция се е осъществила без насилие? Зависи до каква степен, над кого и защо се упражнява това насилие. Нашата революция не бе метеж или „народно движение“, а исторически необходима социална реформа на двадесети век. Нейните мащаби далече надхвърлят тия на християнството, на Възраждането, на Великата френска революция и на всички социални реформи в историята на обществата, затова и нейните противоречия бяха големи. По онова време имаше хиляди хамлетовци, дребни и невежи хамлетовци, които лягаха и ставаха със съдбоносния въпрос: да или не. Питам се дали страстта, с която ги убеждавах да приемат революцията, бе насилие? Безпокоях ги, държах ги по цели нощи без сън и мисля, че това не бе насилие, а борба с невежеството и вековния консерватизъм. За ония, които бяха безучастни и особено за ония, които бяха против революцията, нейните закони изглеждаха антихуманни и жестоки, защото виждаха само „разплащането на класовите сметки“ или проявите на отделни личности, без които всъщност не минава никоя революция през първите дни, виждаха тинята, а не пияната на вълната. Революцията бе драма на едно раждане и ние, литераторите, не успяхме да се издигнем до нейното величие, изкупление на пороците на старото време и апотеоз на новото. Възможно е да гледам на оная епоха егоистично, т.е. от чисто литературна гледна точка, като на благодатен материал за претворяване, и навярно е така, но истината си е истина, нашата литература само се докосна до голямата тема и я отмина. Изкуството търси ви-

наги и навсякъде конфликта, за да се осъществи чрез него, и ако не го намери, трябва да го измисли. Облечено в удобните дрехи на „спокойствието и благоприличието“, то прави приятно впечатление на обществото, обслужва го добре, но не му служи.

*1 ноември,
дом на журналистите*

Както и да е, моят приятел започна да се крие с неколцина селяни. Прекарваха в гората дни и седмици и от скука плетяха кошници от къпина. Завърнаха се в село в късна есен, когато акцията за кооперирането бе отминала, и селяните ги нарекоха кошничари. Но през пролетта акцията отново се разгоря, в гората бе голо и студено и кошничарите почнаха да се крият като нелегални по мазета и тавани. Шипара от околийския комитет пак дойде, вече накупил, и то към сиромасите като Нанко. По това време бях си отишъл на село за десетина дни, но моят приятел още играеше на камилска птица и не се виждаше никъде. „Ба, ще му обърна дебелия край – каза Шипара. – Ще му опра пищова до челото, та каквото ще да става! Хайде ония там имат по малко земица, дето ще рече, има и за какво да се опъват, на тях ще им четем евангелие до амин, ами този бе, този голишар, дето гладен ходи по нужда, защо се опъва? Наше, пролетарско куче да те лае, от туй по-лошо има ли? Ти му сочиш пътя, а то бяга в гората, на кулаците подлога да става!“

Шипара бе от ония мъже, които се създават в революцията, за да я осъществят без компромиси. Апостолски отдаден на делото и фанатик на социалната справедливост. Говореше с часове, „докарваше вода от девет реки“, увещаваше, молеше, обясняваше с не-

вероятно търпение, но понякога нервите му не издържаха, ставаше сприхав и рязък, не търпеше никакви възражения и тогава кошничарите бягаха от него като от дявол и се криеха в миши дупки. „Лежете в дупките си, а ние няма да спим, няма да ядем и ще ви чакаме да си покажете муцуните на бял свят, ще ви чакаме, такъв е нашият дълг на комунисти! Няма да се уморим да ви чакаме, но и вие няма да препикаете историята! – говореше с яростна, вълча усмивка Шипара. – Да бяха ми казвали по-рано, че има хора, дето бягат от доброто и правдата като зайци от копой, нямаше да повярвам и щях да си заложа главата на бас.“

И той имаше своята драма и тя бе в това, че за пръв път се сблъскваше със сложните обществени отношения, с невежеството и хилядолетния консерватизъм, с многообразието на човешката душевност. И ако ми е позволено да перифразирам израза на Достоевски, бих казал, че у него като на жива арена си даваха сражения всички противоречия по онова време.

Един ден раздрънканата му кола прекоси мегдана и влезе в Нанковия двор. На пруста бе застанала булката му, а до нея – майка му, седемдесет и пет годишна, суха като върлина, но все още държелива и здрава. Наричаха я Инат Балканджийката, защото бе слязла от Балкана и се различаваше много по нрав и характер от нашенските жени. Мъжът ѝ бе починал отдавна, но тя не повтори и сама изглежда четирима синове. Без да чака да я питат, тя каза, че Нанко го няма вкъщи, и мушна ръце под престилката си. Съседите вече надничаха зад оградите, гледах и аз как Шипара пристъпва на място и се колебае какво да предприеме. Сегашният лейтенант бе шест-седемгодишно сополанче, виждаше за пръв път лека кола, не отлепяше очи от нея и страшно му се искаше да я пипне. Шипара го погали по главата, може би от любов към

децата, а може би искаше да демонстрира миролюбивостта си пред двете жени. „Искаш ли да станеш шофьор, като пораснеш, а?“ – каза той и намести Тошето на седалката пред волана. И тогава шофьорът на колата, някак между другото, запита малкия за баща му. „Ей го там! – каза малкият, разтопен от благоволеността на чичкото. – Мушна се във фурната, а мама я запуши с вършина.“ Шипара погледна нататък и носът му, без това гърбав и остър, побеля и изскочи напред като клон. Бутна каскетата си на тила и на мен ми се стори, че от главата му дими пара. Пипна по навик кръста си там, където висеше пистолетът му, и пристъпи към фурната. Тя бе голяма, събираше десетина самуна и като всички селски фурни бе измазана с жълта пръст. „Излез! – извика Шипара и с гласа му изкрещяха хиляди бесове. – Излез и погледни революцията в очите! Дошъл съм да разговарям с тебе, а не да се карам!“ Извика му още няколко пъти, но Нанко мълчеше. Тогава Шипара повика с ръка шофьора, извади от джоба му кибрит, запали клечка и я поднесе към вършината. Сухите листа изпукаха и почнаха да се топят в пламъка. Балканджийката слезе от пруста, забучи се като вършина до фурната и пак сложи ръце под престилката си, а булката на Нанко закри лицето си със забрадката и се свлече до оградата. Съседите се гърчеха и гледаха в земята. Шипара стоеше полуизвърнат към фурната с такава гримаса на лицето, като че му режеха пръста на ръката. Вършината се разгоря и пламъкът затули устата на фурната. Двама от съседите не издържах, прескочиха оградата и извикаха: „Той е инат балканджия, ще изгори жив, но няма да излезе!“ В това време се разнесоха врекливите звуци на клаксона. Тошето бе открило копчето на клаксона, натискаше го и при всеки звук се усмихваше като диваче. Всичко това изглеждаше нагласе-

но като в театър: клаксонът се обади, за да сгъсти напрежението и да подсказва развръзката. Една от съседките изпищя, изтича през двора и се скри зад оградата. Тогава Балканджийката каза с равен и спокоен глас: „Когато бях момиче, един ден дойдоха турци, вързаха баща ми и го закараха под ореха да го бесят. А пък той ми рече: „Марийке, виж в раклата на майка си, извади ми чиста риза и дай ми да я облека!“ Дадох му риза, облече я, турците сложиха въжето на шията му, а пък аз се качих на къошка и се прекръстих!“

Шипара падна като подкосен на колене и почна да гаси огъня с голи ръце. Никой не се сещаше да му помогне, а и той, обзет от някаква истерия, не се сещаше да вземе ръжена, който лежеше до устата на фурната. Вдигна се гъста пушилка и Шипара сякаш потъна в нея. Когато след минута или две се изправи, крачиолите, ръкавите и ръцете му бяха обгорени, а лицето му набъкано с пепел. Без да се бави, отърси димящите си дрехи и влезе в колата. Шофьорът запали и излезе из двора на заден ход. Едва тогава Балканджийката извади ръце изпод престилката и се наведе над фурната.

Не мина и седмица, и Нанко стана доброволно кооператор. Помня, че бе делник, а той излезе от дома си пременен с нови дрехи, тръгна по средата на улицата като Шибил и отиде право в съвета. Поискал заявление и го подписал. Върна се след десет минути и вървеше пак по средата на улицата. Видях го отдалече и го пресрещнах до вратника. „Хайде, честито – рекох му. – Ама как си се пременил, сякаш на сватба си ходил!“ „На доктор се ходи с нови и чисти дрехи“ – каза Нанко и отмина. След около час го видях да стои на сред двора с ръце на кръста, чорлав, с побеляло лице, с изцъклени очи. От домашните му не се виждаше никой, къщата изглеждаше пуста и тъжна като след погребение. „Комшууу! – извика по едно време Нанко. – Край!“

Край! Край!“ „Какъв край, тя сега започва“ – казах му, но той не ме чуваше, а ходеше из двора с ръце на кръста и продължаваше да вика: „Край!“ Година или две след тази история Нанко продаде каквото можа, остави на стопанството земята и се пресели във Варна. Живееше със семейството си в една стая в покрайнините на града. И Балканджийката бе дошла с него да му гледа децата. По това време и аз живеях във Варна и веднъж ми се случи да мина по някаква работа из техния квартал. Балканджийката седеше на столче пред къщата, обадих ѝ се и тя ме покани на гости. „Сине – каза тя, като ме въведе в стаята, – нямам ширине. Очите ми вече къорави, пък ширине искат. Пуст да опустее този град. Ни добитък, ни кокошчица – да ти плъпне из двора, ни градинка – да си скубнеш чесънчец или чубрица. Викам на Нанко, барем като умра, да ме заркат на село, ама къде ти, то пари струва!“

По-късно, когато се срещнахме с Нанко, той ми каза, че старата починала, както си седяла във на двора. Заварили я да лежи с лице на земята.

2 ноември

От няколко дни си мисля за оная жена, която виждам на обед и на вечеря долу в ресторанта. Бих могъл да я запитам дали не е от Тула, но се боя да не изнася някак случайността. Ако е същата, ще бъде интересно, както при първото ни запознанство, но ако се окаже друга, ще бъде досадно и глупаво. Не допускам да е станала журналистка, но кой знае, може пък да е станала, неведоми са човешките съдби. Запознахме се преди седем-осем години във влака от Киев за Минск. Четиримата в купето представлявахме един малък интернационал: българин, евреин, унгарка и

украинка. Четвърт час след тръгването на влака започна взаимното ни опознаване. Кондукторката почука на вратата и показа чипоносата си мутричка: „Чай?“ Когато поднесе чая, ние трябваше да се посместим около масичката. Украинката взе късче захар, отгризна си и пийна. „А вие?“ – обърна се мъжът към мене. Искях да му отговоря, че ще пия, когато захарта се стопи в чая, но реших да оставя на мира ръцете си, бях ги използвал прекомерно на съветска територия. Нагласих фразата и я изрекох „съвсем“ по руски. Моят спътник веднага ме запита от каква националност съм. „Много ми е приятно – каза той. – Аз съм евреин, по професия инженер. Фамилия Стомахин. Надявам се, че и нашите спътнички ще се представят. Момичета, извинете за любопитството!“

Момичетата – едното на четиридесет, а другото на четиридесет и пет може би – се представиха. По-възрастната бе украинка, отивала да се явява на някакви изпити за чертожничка. Тя бе мълчалива и неспокойна, през цялото време се опитваше да чете и да си взима бележки. По-младата бе унгарка, възпитана, спокойна и приказлива. Омъжила се за руснак след войната. Той служел в Капошвар. Запознали се една вечер, влюбили се и няколко месеца след края на войната бъдещият съпруг я отвел в Съветския съюз. По онова време осъществяването на един брак по официален път било трудно и дори невъзможно, та войникът я отвел в родината си „нелегално“. Пътували с товарни коли, влакове, селски каруци, а веднъж дори и с малък военен самолет. Имали двама синове, по-големият издържал с отличие конкурс по пиано, бил музикален като баща си. По-малкият се разболял. Преди няколко дни съпругът ѝ съобщил за това, предпазливо, разбира се, но тя знаела какво значи „неразположение“ „Вие, майките, винаги предполагате най-

лошото – каза инженер Стомахин, – и моята жена е такава.“ „Сашик е слаб, има слаби гърди, нежен е“ – каза като на себе си жената. Една минута всички мълчахме, а после аз казах:

– А вие може би се казвате Ирма?

– Да.

– И може би сте била съседка на Ференц Бела в Капошвар?

– Да, Боже мой! – почти извика жената, като ме гледаше напрегнато. – А откъде знаете това?

Нейната тревога се предаде и на останалите в купето. И те ме гледаха с тревожно любопитство, очакваха навярно, че между мен и тази жена ще се развърже някаква отдавнашна история. Имаше наистина една малка история, за която някога исках да напиша разказ, но се отказах, защото ми се стори неинтересна. Дълги години тя лежеше в паметта ми „законсервирана“ и когато се ровех в спомените си от войната, винаги я отминавах като много други епизоди, за които не си струва да пишеш. Но сега в купето от Киев за Минск, след като чух разказа на жената, аз си припомних една тревожна и хубава вечер с ония подробности, които човешката памет съхранява за дълги години и ни ги връща с невероятна бързина. Впрочем в купето се носеше тихата мелодия на „Дъждовни капки“. Също както в оная вечер. Тогава аз се върнах в квартирата си по залез слънце и заварих хазаите си много разтревожени. Преди един час минал на проверка съветски патрул и намерил в чекмеджето на масата моя пистолет. Това бе един грамаден „Стар“, тежък като ютия. Да го носиш на корема си цял ден според тогавашната заповед, бе истинска ангария. Понякога се изхитрявах да го оставям в чекмеджето на масата със знанието на хазаите, разбира се, и носех само кобура. Съветските войници взели пистолета и

арестували сина на хазаите Ференц, предполагайки, че има връзки с някоя от националистическите групи, които се бяха появили тук-там из Унгария. Отидох в съветското комендантство и комендантът се засмя малко иронично, като че искаше да каже: „Други път такива работи да не се случват“, и веднага ми върна пистолета. След пет минути ние с Ференц си бяхме у дома. Вечерта, когато си бях легнал, той влезе при мен и почти ме измъкна от леглото. Тази вечер у тях щяло да има малко тържество, на което и аз съм поканен. Хазаите ми бяха преселници от Словения и говореха отлично сръбски. Облякох се, като не забравих да препаша на корема си „ютията“, и влязох в приемната. Освен хазаите там заварих един възрастен слаб мъж с голяма оплешивяла глава, една девойка с черни коси и светлозелени очи и един момък. Както узнах веднага, той бе виновникът на тържеството. Преди няколко дни успял да дезертира от унгарската армия, която се биеше срещу нас, и да се завърне с много премеждия у дома си. Пихме за негово здраве и старият мъж седна до пианото. Той бе повижан да свири на тържеството, а тържеството ставаше у хазаите, защото имаха пиано. Минаваше десет часът. Запомних много добре това, защото този час бе „полицейски“. Едва прозвучаха първите акорди на „Дъждовни капки“, и на външната врата силно се почука. Ференц излезе да отвори. В коридора се чува стъпки на войнишки ботуши и в стаята влезе съветски войник с провесен на шията автомат. Той бе от източните републики, нисък и мургав, тесните му очи блестяха остро и сурово. След него влезе млад сержант, руснак, с продълговато изразително лице и сиви очи. Мургавият показа часовника си и запита:

– Кой влезе в тази къща преди няколко минути?

3 ноември

Оказа се, че пианистът бе нарушил строгата военна наредба, макар и с няколко минути. Той стана, поклонил се угоднически и сложи ръка на сърцето си. Оня с тесните очи му посочи вратата и каза, че ще го арестува. Аз станах и обясних причината за нашето тържество. Настъпи неловко мълчание. Всички стояха прави и обезпокоени. Тогава сержантът каза на пианиста:

– Вие изпълнявахте преди малко Шопен. Продължете, ако обичате!

Той поиска разрешение да поседне и обеща, че след като чуе Шопен, веднага ще си отиде. Но сега ние не искаме да го пуснем. Този сержант слушаше музиката с някакво потресение, което ни караше неволно да го наблюдаваме. (Когато Ирма каза, че нейният Сашик е слаб и има слаби гърди, аз си спомних позата и лицето на сержанта. Седеше неподвижен, едната му ръка лежеше върху автомата на коленете, а другата – на масата, с тясна китка и дълги чувствителни пръсти, които потрепваха. Той бе слаб и нежен, с одухотворено лице, и аз си помислих, че се занимава с изкуство, и не се излъгах. След няколко дни станахме приятели, той ми каза, че учи пиано в консерваторията.)

Старият музикант изпълни още много песни и пиеси от различни композитори, но лайтмотивът на неговата програма бе Шопен. Разотидохме се късно след полунощ. Сержантът отпрати оня с тесните очи и сам отведе до дома им момъка дезертър и девойката (те били брат и сестра). Оттогава започнахме да се срещаме често със сержанта и той не пропускаше случай да ми заговори за момичето с черните коси и светлозелените очи. Той сякаш се учудваше, че тя съществува сред ужаса на войната, както се учудваше, че във въздуха могат да се носят едновременно изстрелите

на оръдията и вълшебните звуци на Шопеновата музика, куршумите и „Дъждовните капки“. Обичаше я, както се обича красотата – тихо, нежно и беззаветно. Но аз никак не можех да повярвам на заканите му, че „ще отвлече момичето в своята родина дори ако трябва да заплати с живота си за тая дързост“. И ако бях написал разказ за тези влюбени, героите ми щяха да се разделят и никога да не се срещнат.

Два месеца по-късно бях изпратен в австрийския град Винернойшат. Със сержанта се сбогувахме като на шега, но тъй се случи, че повече не се видяхме. Оная вечер във влака Ирма ми напомни името му, което за съжаление бях забравил – Сергей Яковлевич Перцов. Тя ме покани да им гостувам в Тула. Твърде невероятно ми се видя тогава да попадна в Тула, а и досега не съм ходил там. Но кой знае, може и това да се случи.

В Минск пристигнах в четири часа сутринта. Инженер Стомахин и Ирма станаха да ме изпратят. Украинката спеше непробудно, както спят осъдените на смърт. На следния ден трябваше да се яви на изпит и навярно сънуваше страшните професори.

5 ноември

Има само една сила – дързостта,
и една слабост – слабостта.

Мороа

Чичо Мартин отиваше към чифлика на някой си Маврик Николаев с любимата си карабина на рамо. Вървеше бързо и уверено като човек, когото чакат с отворени обятия. Преди два месеца бе изпратил кратко и любезно писъмце на същия този Маврик Николаев, с което го молеше да остави „в корубата на го-

лемия бряст“ някакви си три хиляди лева. Определяше му не само мястото и деня, но дори и часа, само че молбата му не бе удовлетворена. Маврик Николаев не бе разбрал тази странна молба или не обичаше да прави дребни подаръци на непознати хора. Все едно, чичо Мартин не се поддаде на оскърблението, което би могло да се очаква от човек с неговия характер, и прояви необходимото търпение. Навърташе се при един свой приятел в някакво село и ако не се смятат кокошкарските експроприации, впрочем оскърбителни за него, които бе принуден да предприеме за лични нужди, той бездействаше, т.е. обмисляше своята програма и тактика на действие. Въпреки вроденото си безстрашие той се колеба няколко месеца, преди да предприеме своя набег към чифлика. Трябваше да предвиди всички обстоятелства, които можеха да се окажат съдбоносни. Чичо Мартин не бе помислял нито за миг да се отдава на безогледно грабителство за лична изгода, защото не изпитваше особена страст към парите и богатството. Неговата мечта, а както той си мислеше, и призвание бе да експроприира капиталата на богатите и да го раздава на бедните.

Не биваше и да се съмнява, че след получаването на любезното писъмце Маврик Николаев е взел строги мерки за охрана на чифлика и кесията си. Трябваше да се предполага, че е алармирал полицията, защото чичо Мартин се бе постарал чрез съмишленици дълго време да разпространява мълвата, че в този край действа силна организация, която трябваше да се превърне на страшна и тайнствена в съзнанието на хората.

Не бе изключено чифликчията да реши да се отбранява с оръжие, впрочем с пълно право, и тогава чичо Мартин нямаше да получи нищо друго освен куршум в главата. Но поради характера си, буен и безразсъден, той не бе склонен да очаква чак толкова

сериозни последици, пък и никога не бе помислял, че някой ще реши да отнеме живота му с лека ръка. Това би било нелепо за неговите двадесет и пет години.

Разбира се, чичо Мартин имаше на своя страна един сигурен съюзник в предстоящото си стълкновение с чифликчията и този съюзник бе страхът. Покъсно, когато му се случваше да нагазва в дебрите на философските размишления, той говореше, че на този свят всичко се крепи на страха – държавата, обществото, семейството, та дори и отделната личност. И добродетелите не са плод на човешкото доброжелателство, а на страха. Ако някой прави добро, прави го не да облекчи душата си от злото, а за да не попадне под ударите на закона, да се предпази от укорите на околните и в последна сметка – да си осигури топло местенце горе на небето. Иначе добрият и всеопрощаващ дядо Господ веднага ще му вземе мярката и или ще го накара да лови зайци с тъпан по небесните ливади, или ще го напъха до ушите в катрана. Дядо Господ знае много добре какво представляват неговите подобни, знае, че дори раят не ги съблазнява достатъчно, и за да ги принуди да повярват в добродетелите, първата му работа е била да им внуши страх. Тъй че и вярващите в нещо си, а може би най-вече те, вярват само от страх. Страхът причинява на хората най-голямото зло и убива тяхното щастие. Няма страхлив и щастлив човек, щастливи са само дръзновените и само те постигат своите идеали...

Трудно е да се каже откъде бе усвоил тази философия чичо Мартин, от някоя прочетена книжка в гимназията или от някой полуинтелигент като него, но във всеки случай животът, чувствата и делата му се покриваха с тази философия така естествено, че, изглежда, всичко си идваше отвътре, от самата му природа.

Преди да влезе в чифлика, чичо Мартин окачи карбината си на едно дръвче и почука на портата. Бе към девет часа и много от прозорците на голямата къща светеха. Зад портата залая куче и по лая му личеше, че е огромно и свирепо, след това по пъртината изхруптяха тежки стъпки и някой запита:

– Кой е?

– Аз съм – каза чичо Мартин. – Отвори де!

– Че кажи кой си!

– Симо. Тук ли е вуйчо?

– Тука е! – каза онзи отвътре и замълча.

Чичо Мартин го остави да се поколебае една минута, за да провери въздействието на лъжата си. Бе разучил добре разположението на чифлика и фамилното родословие на собственика, знаеше дори имената на слугите. Симо бе сестриник на Маврик Николаев, който при всяко идване извършваше по някоя лудория. Ходеше на лов или организираше конни надбягвания със селяните и така внасяше малко разнообразие в скучния живот на чифлика. Той вършеше в града някакви делови работи на вуйчо си и Маврик Николаев се отнасяше с уважение към него.

– Бай Димитре, ти ли си?

– А не – каза онзи отвътре, – Милош.

– Не ме ли познаваш, бай Милоше?

– Познавам те бе, джанъм, как да не те познавам – каза онзи и отвори.

– Хà добър ти вечер! – каза чичо Мартин и юнашки разтърси ръката на слугата. Лицето му бе увито с шал тъй, че слугата не можеше да види и очите му в тъмното.

Слугата се зае да го брани от грамадния пес, а чичо Мартин се качи на чардака, видя една метличка до вратата и почна старателно да четка снега от ботушите си, тупайки с подметките си по дървения под.

Така спокойно и свойски можеше да влиза вкъщи само някой от прислугата и никой не обърна внимание на този шум. Чичо Мартин свали шала от лицето си, почука на вратата и като чу гласа на домакина, отвори, застана на прага и каза спокойно усмихнат:

– Добър вечер! Приемате ли неканени гости?

Маврик Николаев се бе навел за нещо до голямата печка и без да се изправя, извърна лице към вратата. Черните му, все още блестящи очи се присвиха, опипаха непознатия гост и не откриха нищо подозрително.

– Добър вечер – каза той и след кратко колебание добави: – Заповядай!

Маврик Николаев бе общителен при добро настроение, повратлив и избухлив – при лошо, обичаше да се черпи с приятели, да им пее стари хайдушки песни и в същото време да се дърли с тях като драка, с една дума, човек експанзивен, способен да минава от една крайност в друга със завидна лекота. Чичо Мартин не бързаше да се представи, чакаше домакина да го покани.

– Сядай и добре дошъл! – каза Маврик Николаев вече по-гостоприемно и сам седна на стола зад масата. – Кой си и какво те носи насам?

Чичо Мартин си взе стол и седна до стената точно срещу него. Усмивката му, сега вече по хлапашки стеснителна, не слизаше от лицето му.

– Извинявайте за безпокойството!

– А, нищо, нищо!

– Аз съм Мартин Карабелов! – представи се чичо Мартин кратко и ясно. – Дойдох да си поговорим за някои наши работи...

– За „наши“ работи! – възкликна с остър фалцет Маврик Николаев.

Верен на повратливия си характер, той гледаше госта с котешки блясък в очите и видимо задържаше една спазма, която напираше да се разлее в остър, пронизителен смях. Този умен, петдесет и шест годишен мъж, видял много неща в живота, никак не можеше да свърже представата си за Мартин Карабелов с това кръглолико, усмихнато и свенливо момче. За разлика от селяните и слугите, които даваха доверчиво ухо на разни слухове, той бе уверен, че тайната организация, ако съществува, бе една банда от разбойници и нейният главатар не може да бъде нито толкова млад, нито толкова невинен. Наистина Маврик Николаев не бе имал случай да разговаря с главатар на разбойници, но това не му даваше право да си го представя съвсем по детски – с едно кръвожадно око и сплескан нос, със следи от рани по лицето и поне с пет пицова на кръста. Той предвкушаваше от приятните последици на едно недоразумение, които щяха да завършат със смях и шегичи в семейството, и запита усмихнат:

– Ти да не си Мартин разбойникът бе, момче?

– Да! – каза чичо Мартин. – Само че не съм разбойник! – Едната половина на лицето му престана да се усмихва, веселото изражение на очите му се замени със спокойна и опасна острота. – Ако не вярвате, ще се документирам.

Маврик Николаев не излезе страхлив. Очите на чичо Мартин му казаха всичко, той посегна към чекмеджето на масата, измъкна грамаден като ютия револвер и го насочи в гърдите му. Сега лицето на Маврик Николаев прежълтя от пристъп на неврастения и дулото на „ютията“ почна да трепери опасно в ръката му.

– Ти ли си Мартин разбойникът?

– Аз съм Мартин Карабелов, но не съм разбойник, а политическо лице и дойдох да поговорим по повод на писмото, което ви изпратих...

– Не мърдай, ще те надупча като решето! – извика свирепо Маврик Николаев.

Чичо Мартин нямаше намерение да шава, отклони очи от дулото на револвера и остана неподвижен. Много възможни обстоятелства бе обмислил, но револвера, както казахме, не бе турял в сметките си. Според него чифликчията искаше да го убие не от законно чувство на самосъхранение, а от глупост, от липса на възпитание и най-вече от скъперничество. „Ето какви скръндзи са нашите чифликчии, каза си той, и как не умеят да ценят достойнството на своя противник. И като си помисли човек, че са представители на висша класа и че на всичко отгоре се смятат за аристократи! Не, с този господин трябваше да постъпя по класическия начин, да го притисна нейде на тясно или да се вмъкна в стаята му през прозореца. Жалко, че човек става жертва на своя изискан стил, когато има работа с прости хора! Интересно е да се знае дали този скъперник ще натисне спусъка все пак и ако го натисне, дали ще ме улучи. Един милиметър отклонение на дулото е достатъчно куршумът да плесне в стената, а в това време аз може би ще успея да го обезоръжа...“

– И ще ме свършиш, като не ти дам парите, нали? – извика вече извън себе си Маврик Николаев.

– Да! – каза чичо Мартин. – Такъв е законът на нашата организация.

– Сега да видим кой кого ще свърши!

Чичо Мартин отново премести погледа си на „ютията“ и видя, че пръстът на Маврик Николаев, напъхан в колелцето на спусъка, трепери като на последен страхливец и неврастеник. „Сега вече не той, а

пръстът му може да ме убие“ – каза си той и усети, че в гънката между веждата и носа потече топла струйка пот. В това състояние, което романистите наричат върховно изпитание, чичо Мартин бе обзет от върховно любопитство.

„Да видим сега – казваше си той – дали този идиот ще натисне спусъка, или не. Ако животът ми трябва да свърши така глупаво, да върви по дяволите, ако – не, ще си заслужава да го живеем!“ И докато стоеше така с единия крак в смъртта, поставяйки на изпитание своето дръзновение, една вътрешна врата се отвори, в стаята се втурна млада жена и с весело нетърпение се отправи към него.

– Симо! – извика тя, но като стигна до средата на стаята, спря и тихо добави: – Ами слугата каза, че Симо дошъл...

Тя видя „ютията“ в ръката на Маврик Николаев, притисна ръце над гърдите си и застина на място.

Чичо Мартин се обърна към нея и само за една секунда успя да я разгледа подробно и да оцени нейните прелести. Тя бе на около двадесет и шест години, приятно закръглена, с кестенява коса и хубаво лице, но най-силно впечатление правеше устата ѝ – леко притворена, с пълни и сочни устни, която дори и в този миг на изненада и уплаха издаваше склонност към силни и смели пориви. Чичо Мартин не можа да види само гърдите ѝ, защото ги бе затулила с ръце, пък и в този миг Маврик Николаев не успя да обуздае страхливия си пръст върху спусъка. Не „ютията“, а стаята изгърмя като малокалибрено полско оръдие и на стената, една педя от главата на чичо Мартин, зейна дупка колкото самата „ютия“. Страхът на жените е еластичен като плътта им и дамата, пребледняла не по-малко от Маврик Николаев, мигновено се спусна към него и бутна ръката му настрани:

– Свако, какво правиш, ще убиеш човека!

– Ще убия не, ами ще го надупча като решето! – каза Маврик Николаев. След изстрела, впрочем първият изстрел, който беше изпратил в упор срещу жив човек, нервното му напрежение се бе поутоляжило и той говореше вече по-спокойно и разумно, което обаче означаваше, че с втория изстрел ще улучи сигурно целта. – Той е разбойник, за него няма място на белия свят!

– Какъв разбойник, да не сънуваш?

– Това е Мартин Разбойника.

– Оооо! – възкликна жената, а както е известно, жените изразяват с тази удължена гласна много чувства и на първо място – вечно жадното си любопитство. Тя бе забелязала, че чичо Мартин я оглеждаше с възхищение дори в оня миг, когато смъртоносният куршум мина на педя от главата му, а това не можеше да не възхити една истинска жена. Нещо повече, този миг щеше да окриля нейната суета и през оная възраст, когато вече нямаше да бъде жена. „Този млад мъж – каза си тя – или не е с ума си, или е истински рицар.“ Мъжественото спокойствие на чичо Мартин и проникателната му усмивка не допускаха никакво съмнение, че е истински рицар, и при това неин поклонник. Оставаше да поеме покровителството си над него и да чака изкусителната развръзка на тази неочаквана история.

– Свако, опомни се! – каза тя и застана енергично между двамата противници. – Как тъй ще убиеш жив човек?

– Инак той ще ме убие!

– Наистина ли, господине? – обърна се жената към чичо Мартин и му подари първата си очарователна усмивка.

Той с удоволствие вдигна ръце:

– Допускате ли, госпожице? Ако имах такова намерение, щях ли да вляза при него с празни ръце?

– Виждаш ли, свако?

– Дора, излез от стаята и не се бъркай в тази работа! – каза остро Маврик Николаев и посочи вратата, през която тя бе влязла. – Този човек иска от мене три хиляди лева и ако не му ги дам, ще ме ликвидира. Аз няма да му ги дам!

– Може би ще се разберете – каза Дора и отново се обърна към чичо Мартин: – Нали, господине?

– С това благородно намерение дойдох, госпожице! – каза чичо Мартин. – Но домакинът ме посрещна с оръжие.

Маврик Николаев остави „ютията“ на масата, но ръката му лежеше за всеки случай върху нея.

– Добре, да се разберем! Няма да ти дам нито лев и толкоз.

Чичо Мартин невинно се усмихна:

– Както желаете. Нямам намерение да упражнявам насилие върху вашата личност. Аз дойдох да ви потвърдя решението на нашата организация, която...

– Няма никаква организация, а разбойническа банда, чийто главатар си ти! – грубо го прекъсна Маврик Николаев.

– Не отричам, че ръководя тази организация – с подobaваща скромност заяви чичо Мартин.

– И за какво се бори тази „организация“, ако смея да зная?

– На първо време организацията реши да поиска известни суми от богатите и да ги раздаде на бедните.

– Брех, брех! – викна Маврик Николаев. – Вие ще се натъпчете с крадени пари, а бедните ще видят... – Маврик Николаев каза една твърде нецензурна дума, която принуди младата жена да сведе очи към пода и да ги закрие с длани.

Чичо Мартин не изпусна случая да ѝ върне благосклонното си съчувствие.

– Не съм свикнал да слушам подобни изрази в присъствието на благородни дами! – каза той и се изчерви от усилието си да направи първата крачка към добрия тон.

*10 ноември,
София*

Дора леко се поклони и едва не го удави във влагата на очите си. И както се полага в подобни случаи, тя не пропусна да си каже: „Боже, той е истински благородник и храбър мъж!“ А Маврик Николаев, който не бе чел любовни романи, нито пък бе полуинтелигентен разбойник, поиска да си отмъсти на двамата за своето невежество и хвърли къс, но убийствен поглед към балдъзата си и дори намигна: „Не я гледай, че се прави на светица, минал срамът покрай нея и отминал, щом види мъж, веднага се подмокрят отдолу“ – което чичо Мартин дешифрира бързо и точно без всякакви усилия.

– Е, ако богатите не дадат тези суми?

– В такъв случай – каза чичо Мартин с видимо съжаление – ще се наложи да претърпят известни загуби.

– Ще палите, а?

– Ако не смятахте, че нашата организация е банда от разбойници, бих ви разяснил по-нашироко нейните цели. Понеже виждам, че това е безполезно, ще добавя, че средствата, с които се налага да си служим, не са съвсем невинни. Но казано е, че средствата оправдават целта и много честни хора са дали клетва да постигнат тези средства...

Бог знае колко време се е потил великият Макиа-

вели, докато формулира своя средновековен принцип, а чичо Мартин го обърна с краката нагоре, без да му мигне окото. И любопитно е да се знае как би реагирал сам Макиавели на тази дързост. Дали би проявил ревност към невежеството на един добруджанец, или би го потупал по рамото и би го обявил за свой последовател. Най-вероятно е, че би го потупал снизходително по рамото, за да не го нареди до себе си. Но животът през ония години потвърди, че чичо Мартин подари нова истина на човечеството, без дори да се изпоти, и така удари о земята всички йезуити заедно с всички папи и кардинали.

– Е и, е и? – нетърпеливо заекваше Маврик Николаев.

– Всеки лев принадлежи на организацията и онзи, който злоупотреби с една стотинка, се осъжда на смърт. Вие не сте първият, към когото сме се обърнали за помощ. – Така почитателно се изрази чичо Мартин и добави: – Един от нашите вече получи куршум.

Маврик Николаев въздъхна и с това даде знак, че е готов да сложи оръжие, но след малко пак взе да се опъва:

– Не давам нито лев!

Чичо Мартин повдигна рамене и погледна своята покровителка, за да засвидетелства още веднъж уважението си към нея. Тогава тя се обърна към Маврик Николаев:

– Свако, позволи ми да поговоря насаме с господин!

На Маврик Николаев не му оставаше нищо друго, освен да се надява, че тази въртиопашка ще успее някак си да го измъкне от трудното положение. „Ако щещ, цяла нощ... приказвай с него, само го махни от главата ми.“

– Че говорѝ, кой ти пречи! – каза той и тежко се отпусна на стола.

Дора покани чичо Мартин да я последва. Минаха през вътрешната врата и влязоха в една малка, но топла и уютна стая. Дора настави госта в един широк тапициран стол и седна срещу него.

– Наистина ли не желаете да отмените присъдата над бедния ми свако?

– Това не е присъда, а молба...

– Ах, все едно. Да речем, че е някакъв дълг.

– Вие сте много мила, госпожице, и аз ще запазя за вас най-хубави чувства! – каза чичо Мартин, като подбираше от своя полуинтелигентски речник най-подходящите за случая изрази. – Вашето благородство ме трогна до такава висша степен, че ако зависеше само от мен, на драго сърце бих се отказал от тези глупави пари.

– Не се съмнявам, че пред мен седи един истински кавалер и благороден мъж. Но ще намалите сумата, нали? – Дора не знаеше с колко време разполага и това я принуждаваше да премине без предисловие към деловата част на срещата. – Хайде, направете го за мен! – Тя протегна ръка и я сложи на коляното му.

– Много ме изкушавате! – каза чичо Мартин и си помисли: „Само така, малката!“

Сега той я гледаше в упор и имаше възможност да съзерцава с микроскопически подробности нейните прелести, които се оказаха далеч по-разкошни, отколкото си бе представял. Възбудата от нейната близост сигурно преувеличаваше очарованието ѝ, защото от няколко месеца не бе се докосвал до жена, ако не се смята едно мимолетно пребъркване на някаква мършава даскалица, похождение съвсем обидно за човек с неговия вкус и темперамент. Но Дора действително бе (да си послужим с неговия неизказан израз) един път жена. По-късно чичо Мартин щеше да се разтапя от томително блаженство и да убива донейде ску-

ката си със спомена за тази нощ, в която за пръв път позна истинската любов. Той предвкушаваше от насладата с опита си при селските хубавици, без да подозира, че има работа с бивша възпитаница на някакъв букурещки пансион, останала твърде отрано вдовица, която минаваше в обществото на чифликчиите и заможните семейства за самотна млада жена, известна сред мъжкото съсловие с пръст на уста като незаменима, но и малко страшна любовница. По-интелигентните мъже знаеха, че тя страда от пристъп на нервност, и наричаха това ѝ състояние с непозната по онова време дума – истерия. Всъщност Дора не страдеше от истерия, а от зрелостта на своята великолепна женственост, изнемогваща от предразсъдъците на порядъчното общество, и тази зрелост изгаряше всяка частица от нейната плът. Отначало чичо Мартин изпитваше малко стеснение от нея, но верен на своя нрав, скоро мина към преки действия.

– Моля ви се, какво правите? – каза Дора, когато чичо Мартин вече я обгърна с ръце и в никакъв случай не искаше да я пусне.

– Вие сте прелестна! – каза чичо Мартин.

– А вие ме оскърбявате!

– Вашата хубост убива волята ми без остатък, аз съм едно нищожество, готово да падне в коленете ви! – каза той и действително падна на коленете ѝ, а тя взе главата му в ръцете си и каза:

– Ах, ще викам за помощ!

– Бъдете милостива, госпожице! – каза чичо Мартин и като реши, че е отдал необходимото на „високия стил“, впрочем с пот на челото, стана, взе Дора на ръце и я отнесе на леглото.

След около два часа тя отиде при свако си и му каза, че „онзи“ намалил хиляда лева от сумата. Маврик Николаев и жена му седяха до печката, той – с „ютията“ до коляното, тя – скръстила ръце на скута си.

– Действуй, както намериш за добре! – каза Маврик Николаев обнадежден. – Имаш всички пълномощия.

Той разбра най-после с какъв човек има работа и отиде да освободи слугите, които зъзнеха навън, вдигнати на бойна нога. Дора отнесе ядене и пиене на госта и го помоли да се чувства като у дома си. След тримесечна несрета чичо Мартин нямаше основание да скромничи и действително се почувства у дома си, а може би и малко по-добре. През тази нощ, която се оказа много краткотрайна, възпитаницата на букурещкия пансион показва цялата си вдовишка жар и даде на чичо Мартин да разбере, че досега не е бил повече от едно невежо селско петле. В нейните обятия, както Нерон в обятията на Попея, той за пръв път позна голямата и истинска страст и този урок намали задължението на Маврик Николаев с още петстотин лева. Чичо Мартин би му простил и останалата сума, ако с това не накърняваше авторитета на своята „тайна организация“. На сутринта, още в леглото, той получи една табла със закуска, а с нея и плик, в който заедно с парите Маврик Николаев, който знае защо, бе оставил и разписка за 1500 лева. Чичо Мартин я подписа от името на организацията, закуси, отзова се още веднъж на нежния зов на домакинята и напусна чифлика със самочувствие, на което можеше да завиди сам Цезар. „Виж ти, как всичко стана като на шега! – мислеше той, докато откачаше карабината си от дървото, на което я бе окачил вечерта. – Трябва, значи, да гледаме весело на сериозните работи, дявол да го вземе!“

И това бе третият урок, който бе научил тази нощ в чифлика на Маврик Николаев.

ОБЪРКАНИ ЗАПИСКИ

ВТОРА КНИГА

Кучето с намордник лае със задника си.

Мисъл, изразена по заобиколен начин,
е още по-зловонна поради перфидността,
с която е изразена.

Хайне

ФЕСЪТ

Кемал Ататюрк, след като станал министър-председател на Турция, предприел обиколка из страната. Искал да види с очите си дали гражданите изпълняват наредбата на правителството, дали мъжете са заменили фесовите с шапки, а жените – фереджетата с рокли, та по този начин да се превърнат в европейци. Ататюрк минал през много градове и села и никъде не видял фесове и фереджета. Но в едно малко градче агите му казали, че само един старец, седемдесет и пет годишният дядо Шакир, не искал вече цяла година да сваля феса от главата си. Дядо Шакир бил най-добрият часовникар в градеца и пренесъл работилничката си у дома само и само да си работи с фес. Ататюрк изпратил да го повикат. Когато заптиетата му казали кой го вика, дядо Шакир си взел сбогом със старата. Не зная дали ще се върна пак вкъщи, рекъл ѝ, та гледай да се оправяш отсега нататък сама. Наложил феса на главата си и тръгнал пред заптиетата към градското управление.

Ататюрк любезно се усмихнал на стареца и го поканил да седне при него. Заприказвали се и от дума на дума стигнали до реформата в облеклото на народа.

– Фесът е грозно нещо, признак на простотия и изостаналост – казал Ататюрк. – Друго нещо е мека-та шапка например. Ето нà, като я сложиш на главата си, изведнъж ставаш друг човек.

Кемал Ататюрк сложил меката си шапка на главата на стареца, а неговия фес – на главата си. Старецът, все още смутен, свалил шапката и рекъл:

– Ваше превъзходителство, ще ме извинявате много, ама ще ви кажа, че тази работа, дето сте я захапали с шапките, е празна работа. Ако можехте да оправите главите на хората, те сами щяха да си намерят подходящи шапки. С този фес вие сте си министър-председател на Турция, а аз с вашата шапка пак съм си дядо Шакир часовникарят.

Ататюрк се засмял сърдечно, засмели се и агите. Казал им да не безпокоят повече стареца. Нека си носат феса, понякога се налага да бъдем великодушни.

И дядо Шакир носил феса до смъртта си. По онова време в Турция имало обичай гражданите да измърморват някаква молитва, когато видят по улицата погрешно шествие, както у нас хората свалят шапки. Само че молитвите при такива случаи били две, едната за мъж, другата за жена. За да се знае от кой пол е мъртвият, отпред на ковчега слагали забрадка или шапка. Когато умрял дядо Шакир, на ковчега не сложили фес, а каскет. Заптийетата все пак осъществили докрай великата революция на Кемал Ататюрк. Дядо Шакир се явил пред Аллах като истински европейец.

НАДЯЖДАНЕ

– Пиши: $a+b = ?$

Михаил Седларов, или както му казвахме, Микито, взе тебешира и чат-чат, написа на черната дъска: $a+b = av$.

– Я помисли дали е верен отговорът! – каза господин Атанасов.

Беше възрастен мъж с твърда посивяла коса, подстригана високо над ушите, и добродушно лице на селянин, млечносиво от току-що избръснатата гъста брада. Две дълбоки бръчки като две скоби около устата се спускаха от скулите към подборника му.

Микито се втренчи в задачата, гледа я цяла минута и за това време строши тебешира така, че ръцете му побеляха като ръцете на воденичар.

– Какво събираш?

– Събирам две величини – отговори Микито.

– Така. Да речем, че „а“ е тиква, а „в“ е кофа. Като ги сложиш една до друга, какво се получава? Тиква и кофа. А ти си получил тиквокофа. Има ли такава величина?

– Сбърках, господин Атанасов. Цели десет дни съм решавал задачи от учебника, но...

– И на класното си сбъркал – каза учителят и отвори тефтерчето да му нанесе бележка.

– Моля да ме изпитате още веднъж до края на срока! Ще се подготвя както трябва. Аз, господин Атанасов, съм решил да овладее математиката и на всяка цена да стана инженер. Това е мечтата ми, макар че засега математиката все още трудно ми се удава.

Денонощно ще решавам задачи и пак ще я овладее. С труд всичко се постига. Това го е казал и поетът Иван Вазов – деветдесет и девет на сто труд, само едно на сто талант, и успехът е сигурен.

– Вярно е, Седларов, че с много труд много неща се постигат – каза учителят, като се усмихна само с бръчката от дясната страна на устата си. – Ама чуй сега и от мене една приказчица. Имало в едно село един кмет, който бил богат човек и обичал да задава разни гатанки на хората, за да изпитва ума и досетливостта им. Веднъж му хрумнало да обяви конкурс за надяждане. Който изяде пред него един хляб, ще получи една юница. Много хора се полакомили за юницата и решили да участват в надяждането. Кметът изкарал юницата на мегдана, сложил три хляба върху един месал и надяждането започнало. Участниците били трийсет души и много се учудили, че кметът донесъл от дома си само три хляба. Те били големи хлябове, бухнали по една педя нагоре, но само три за трийсет души. Първият от участниците си отчупил от хляба един крайщник и започнал да яде. Изял го и не могъл да глътне ни залък повече. Същото направил и вторият, и третият, и всички.

Кметът отвързал юницата да я закара у дома си, но из тълпата излязъл един селянин и поискал да се състезава. Добре, рекъл кметът и му подал хляба, който бил останал. Селянинът бил най-бедният човек в селото, мъничък на ръст и слабичък, само кожа и кости. Хванал хляба с две ръце, излапал го до троха и спечелил юницата. Човечецът не бил ял хляб цяла седмица, а ония преди него били сити, защото през цялата седмица яли хляб, за да се упражняват за надяждането. Както ти си решавал десет дни задачи преди класното упражнение.

СЕЛСКИЯТ СБОР

1

През последните години някакво особено чувство, тъжно, но и сладостно, ме кара да се отбивам все по-често в родното си село. Правя го веднъж или два пъти в годината, без да съм го мислил предварително и като че тайно. Правя го обикновено когато се намирам в Толбухин по някаква работа. Селото отстои на двайсет и няколко километра от града, пришпорвам колата и за „една цигара време“ съм там. Спирам сред мегдана, който през детството ми разделяше селото на две. Сега там се издига голямата сграда на читалището сред парк от дървета и храсти, нещо, за което така много бяхме мечтали по онова време. И читалището, и паркът са пусати. Никой не ме посреща, никой не ме изпраща. Най-възрастните хора, останали случайно тук, лежат по къщите си болни или немощни от старост, а тези на моята възраст отдавна живеят в градовете.

2

За много неща от детството и юношеството си спомням, но може би защото спирам най-напред на някогашния мегдан, спомените ми започват все от него. Тук през есента, когато привършваше полската работа, ставаше сборът. Погледнато от могилата, по това време селото приличаше на огромен вангоговски

натюрморт със златни купи слама, царевична шума и очукани слънчогледови пити по харманите, с тикви и сушени плодове по покривите на къщите, с връзки лук, чесън и чушки под стрехите.

Като всеки голям празник, сборът се предшестваше от някои хигиенични мероприятия и първото от тях бе метенето на дворовете. Белите, вити пътища вливаха в селото, както реките вливат водите си в морето, всичкия добруджански прах, бял и ситен като брашно нула номер, и го напластяваха по дворовете до колене. Когато мъжете започваха да размахват метлите от дрянова шума, към ведрото небе се вдигаха такава пушилка, че яркобагреният натюрморт не само загубваше пленерното си очарование, но изчезваше като в слънчево затъмнение.

След уборката на дворовете селото измазваше къщите си отвътре и отвън, изтупваше чергите и переше, пребъркваше раклата, където от Великден стоеше скътана празничната му премяна, а вечерта срещу сбора изтъркваше с керемиди попуканите си ходила, сваляше малко кир от гърба си в дървеното корито, изрязваше ноктите си с голямата черна ножница, с която се стрижат овцете през пролетта, и накончено с нови потури, с нова рокля, с нов калпак и ваксани кундури, на сутринта бе готово да посрещне гостите, да се види с далечни приятели и аскер аркадаши, с роднини и сватове, да попейне, да се скара с някой другоселец или стар душманин, да отвлече чужда мома или да изтърве своя в чуждо село, да се поперчи с къща и имот или да го удари на сиромашко разточителство. Въпреки народната мъдрост нашенци намираха, че бедността е най-лошият порок, държаша много на престижа си пред външния свят и правеха всичко, за да прикриват истинския си хал.

3

Снобизмът на бедния е най-злокачествен.

4

Първи на метенето, както се казва, стъпваха мечкарите. Те пристигаха няколко дни преди сбора и ако вървяха под вятъра, кучетата ги усещаха от полето и се разлайваха така тревожно, като че предугаждаха някакво голямо природно бедствие. Двамата мечкари бяха познати на селото, защото години наред идваха в нашия край и знаеха в кое село какъв празник предстои. Едно момче караше каруцата им отпред, покрита с чергило, два пъти по-дълга и дълбока от нашенските каруци, но и катърът, който я теглеше, бе два пъти по-едър от нашенските коне. След каруцата вървяха мечкарите с мечките си, а след тях, то се знае, всички деца от селото. Шествието, съпроводено от лая на кучетата, завършваше в една изоставена къща в долния край на селото. Селяните наричаха мечкарите още коритари или гаванкаджии, защото през свободното си време, вечер или в дъждовни дни продаваха готови корита, гаванки, хаванчета и на място изработваха по поръчка лъжици, паламарки, дръжки за сърпове и други домашни потреби.

Ако бе късно да разиграват мечките, връзваха ги под навеса, запалваха огън и се залавяха за работа. На момчето бяха предоставени домакинството, търговията с готова стока и малка програма с атракционни номера, с която трябваше да забавлява и предразполага селяните към по-голяма щедрост. Най-напред опитваше да вкара катъра, но катърът бе толкова висок, че главата му стърчеше над керемидите.

Момчето се въртеше около него като цирков клоун, опитваше се да го вкара под навеса с опашката напред, минаваше под корема му и най-после се обръщаше примирено към публиката:

– Има трийсет и две конски сили, не мога да му надвия.

– Че как пък премери силите му? – питаше наивно някой от селяните.

– Много лесно. Навързахме тридесет и един коня за едно въже, а на другия край на въжето вързахме катъра. Подкарахме конете на една страна, катъра – на друга, и той ги повлече подире си. Сетне вързахме още един кон при другите и нито те можах да повлекат подир себе си катъра, нито той тях. Силите им дойдоха на кантар.

След като пуснеше катъра да пасе в градината, момчето забъркваше брашно в две корита и го даваше на мечките с предпазливост, която караше хората да стоят нащрек. Оставяше коритото с брашното на земята и малко по малко го побутваше с крак към мечката, готов да отскочи назад, ако тя посегнеше да го удари с лапата си или да го захапне. В същото време подръпваше, изглежда, единия от двата повода, който държеше мечката за ноздрата, тя надаваше страхотен рев и наляпваше другата верига, която я държеше за оглавника, а момчето, вместо да побегне, залиташе като спънато и падаше най-напред на гърба ѝ, свличаше се на земята и попадаше под косматото ѝ туловище. Децата и жените изпискваха ужасени и побягваха настрани, налякалите по оградите кучета виеха още по-тревожно. Единият от мечкарите скачаше от мястото си, измъкваше момчето изпод корема на звяра и му се караше за хлапашката му непредпазливост.

– То добре, че налетя на Рашко! Ако беше попад-

нал в лапите на Пенчо, нямаше да се отърве лесно, щото Пенчо е див и проклет – казваше мечкарят и сядаше да си гледа работата.

На следната вечер ставаше така, че момчето попадаше под лапите на Пенчо.

След тази атракция, която бе и коронният номер на мечкарите, хората изпитваха признателност или се чувстваха някак задължени към тях и започваха да купуват каквото им трябва. Ако в дълбоката като корабен трюм каруца бе останала готова стока – корита, гаванки или паламарки, момчето на бърза ръка ги разпродаваше срещу брашно или зърно, а понякога и срещу пари. Пред сбора хората се нуждаеха от лъжици и някои кухненски потреби, та двамата мъже приемаха и изпълняваха поръчките на място. Седнали на черджета по турски, те работеха на светлината на огъня и пред очите на клиентите. По-взискателните жени определяха и размерите на лъжиците, колко големи да са тези за готвене, колко пък тези за сърбане, колко да са дълбоки или плитки, колко да са извити или дълги дръжките. Както речеш, булка!... – казваше просто мъжът и с лекотата на вълшебник превръщаше бялото липово трупче в лъжица. Хората до късна нощ стърчаха до двамата мъже и не откъсваха очи от мургавите им като опушени от дим ръце, които си служеха ту с ножа, ту с длетото или хвърляха в огъня от време на време шепи бели като пуканки стърготини. Капналите от умора мечки спяха в мрака на навеса, успокояваха се и кучетата от махалата, в настъпилата яносиня нощ се чуваше само как стоманените инструменти сладко и ненаситно хрупат сухото дърво и насищат въздуха с непознато благоухание.

На следния ден мечкарите тръгваха от двата края на селото да разиграват мечките. Както вече споме-

нах, едната се казваше Рашко, другата – Пенчо. И всички мечки, които идваха по-късно в селото, по някакво странно съвпадение имаха същите имена. Бяха различни по ръст и цвят, Рашко – по-едър и светлокафяв, Пенчо – тъмнокафяв, почти черен и по-дребен. Рашко бе един добродушен ветеран в сравнение с Пенчо, който бе нервен, раздразнителен и див. От него се страхуваха всички и малцина се осмеляваха да отскубнат кичур косми от руното му или пък да легнат под него да ги гази за здраве.

Още с влизането в двора мечкарят скрибуцаше с гъдулката си някаква мелодия от два тона, която звучеше като провлечено „дигу-дигу“, спираше пред къщата, сменяше „дигу-дигу“ с ръченица и подканяше мечката да играе. Рашко или Пенчо като че не разбираше какво искат от него и равнодушно гледеше наоколо. Тогава мечкарят се завърташе около себе си като вретено, веригата се увиваше около пояса му и халката, прекарана през ноздрата на мечката, ѝ причиняваше остра болка, тя неохотно и тежко се изправяше като човек и се поклащаше няколко пъти от крак на крак. След ръченицата мечкарят слагаше калпак си на главата ѝ и я караше да го свали в знак на уважение към публиката. Рашко сваляше калпака от главата си и го подаваше на господаря си, а Пенчо ръмжеше и го пускаше в краката си. След това Рашко или Пенчо показваше как овчар държи тоягата си през рамо (Пенчо винаги я захапваше и презрително я захвърляше зад гърба си), как на Бабинден някоя булка пияна се търкаля по земята и накрая целуваше ръка на стопанина или стопанката, ако имаха кураж да му подадат ръка. Тази кратка програма се повтаряше във всеки двор по един и същи начин и винаги предизвикваше учудването и възхищението на нашенската публика.

Преди да дадат парсата на мечкаря, стопаните по стар обичай отскубнаха от мечката кичур косми, от които бабите приготвяха лек против страх, треска, лоши сънища, и го зашиваха в муски с разни заклинания против много други болести и нещастия. За да оказат обаче целебното си въздействие, космите трябваше да се отскубнат от мъжко дете на къщата. Често сънувам, а наяве изпитвам вълнение, като си спомня как пристъпвах към Рашко, и то когато бе зает да балансира върху хлъзгавия гръб на дядо. Дядо почина на осемдесет и четири години от износване, не помнеше да е боледувал и вярваше, че дължи здравето и дълголетието си на мечешкия масаж, и не пропускаше случай да легне дори под лапите на проклетия Пенчо. Докато той лежеше по корем с опулени очи къде от страх, къде от тежестта на четириногия масажист, аз пристъпвах към задницата му с вдървени бедра и една голяма буца в гърдите, усещах за миг тежката миризма на набъканото с прах и бутрак руно, отскубвах няколко косъма и отскачах назад. Ако възрастни и деца бяха по-наблюдателни, не щяха да смятат за подвиг докосването до Рашковото руно, защото щяха да забележат, че отдавна е примирен със съдбата си, че в умореното му сърце не е останала нито капка от първичния му инстинкт на гордост и самоотбрана, а само един рефлекс безропотно да изпълнява дълга си на беден аркашка. Мнозина вземаха тъжното му примирение към тази натрапена му артистична дейност за безхарактерност и безмилостно се възползваха от нея. Някои хвърляха на гърба му разярени кучета, от които не можеше да се защитава, защото на ноздрата му имаше халка, яхваха го като магаре, а най-алчните не отскубнаха, а стрижеха цели фаши от руното му, тъй че в гърба приличаше на остригана овца, а в задника – на маймуна. Намираха

се и пияни бабаити, които даваха на господаря му по цяла крина зърно, за да се преборят с него пред очите на цялото село. Удряха го по слабините с юмруци, слагаха му крак и го гътваха на земята без всякаква съпротива от негова страна, тъй като мечкарят държеше опънат синджира, закачен за халката на ноздрата му. Мечкарят, оглозган като кост от сиромашия, не смееше да се противопостави на тези, които му даваха по-голяма парса, а ги молеше с овлажнели очи да не правят „такива лошава работи“.

Първата работа на майка ми, когато се завърнах от война, бе, естествено, да изпари дрехите ми, тъй като бяха набъкани с гадини от всички ония националности, през чиито земи бях минал по пътищата до Виена и обратно. Имах една фланела, плетена от бозава овча вълна, която се бе превърнала в истински въшкарник. През свободното си време все трябваше да я препосквам или при възможност да я изпарвам. Като се стопли времето и можех да ходя без нея, два пъти я забравях в унгарски къщи, веднъж я забравих и случайно я открих в каросерията на камион, друг път по погрешка бях я разменил с чужда фланела.

Преди да я набута в казана, майка ми разпори двойната яка и извади една продълговата муска. В нея бе скрила пъпната ми връв и ризката (плацентата), в която съм се родил, изсъхнали и изтънели като корди за гъдулка. Пазила ги двайсет години и преди да тръгна на война, ги вшила във фланелата ми, за да ме предпазят от беди! А между тях бе сложила и едно кичурче от меча козина. То бе светлокафяво и аз веднага познах, че е отскубнато с моята детска ръчица от руното на добрия Рашко. Младежкото честолубие не ми позволяваше да споделя с някого суеверната постъпка на майка ми, да не би той да се надсмее над съкровениите ѝ чувства. Тогова за пръв път почувст-

вах силата на нейната безсловесна, тиха и божествена любов, осъзнах, че тя единствена знае, че словото осквернява великото тайнство на любовта. След ранната ѝ смърт изчезна и муската ѝ, но аз опипвах всяка нова дреха да проверя дали муската не е скрита в някой ръб, макар да знаех, че дрехите ми са шити или купени години след смъртта ѝ. Бъди благословена, майко, там горе на възделеното от теб небе, в което живеят ти взор търсеше упование и вечен покой! Бъди благословен и ти, Рашко, в твоето мечешко небе, за което ме опази от беди в тежките изпитания на войната!

5

Следобед в деня преди сбора пристигаха търговците на дребни стоки, платове и разни лакомства, пристигаха и виенското колело, натоварено на части в две удължени волски каруци. Мегданът се превръщаше в строителна площадка, където се работи със съкратени срокове. На единия край се монтираше виенското колело, на другия – кръчмарят сковаваше навес, който щеше да му служи за кръчма, търговците стъкмяваха сергиите си, тъй че до късна нощ кънтяха ударите на брадви и тесли.

И ето че настъпваше многоочакваният ден. Ранорано след изгрев слънце притихналото и пусто поле се огласяше от напевния празничен звън на каруци, които се стичаха в селото от всички страни. Вратниците биваха отворени още от вечерта и всеки можеше да влезе в кой да е двор. Посрещаха го с „добре дошъл“ и го канеха на трапезата. Трапезата не се вдигаше през целия ден и който от гостите, познат или непознат, огладнееше по някое време, отиваше сам в къщата, нахранваше се и отново се връщаше на сбора.

Непознатите гости проявяваха известна съобразителност и не се намъкваха слепешката в първия двор, който се изпречи на пътя им. Къщата и уредбата на дворовете съвсем нагледно показваха благосъстоянието на стопаните и непознатите сборяни отсядаха обикновено там, където щяха да се чувстват по-добре. Нашата къща сякаш бе приклепнала на колене в някоя яма и макар че на стряхата ѝ, както и на всички стрехи, висеше опъната прясна овча кожа като знак на гостоприемство, гледаше към улицата с присвити очи някак двусмислено – заповядайте, няма да ви върна, а ако не дойдете, няма да ни обидите. Непознатите другоселци пък недвусмислено отминаваха отворения вратник.

Ала и ние не оставахме без гости. И у нас се отбиваха понякога непознати другоселци, все хора от нашата черга, нахранваха се мълчаливо като на обществена трапеза и отиваха на сбора. Идваха ни от съседните села далечни и близки роднини, двама приятели на баща ми и дядо Ганко, аскер аркадаш пък на дядо от Балканската война. Дядо Ганко пристигаше с магарешка каручка и понеже бе куц и слаботелесен, прекарваше целия ден вкъщи и се разпореждаше като домакин. Ако нямаше никой от нашите вкъщи и дойдеха нови гости, той ги посрещаше, гощаваше и изпращаше. При всяко гостуване дядо Ганко ми даваше за армаган по едно левче, даваше ми и дядо откъм майка ми едно левче, та ставаха две. Майка ми спекулираше с детинската ми наивност и ми вземаше двете левчета уж да ги пази, похарчваше ги за домашни нужди, а мен залъгваше с прословутите захарни петлета или с бонбони за по няколко стотинки. Когато станах на седем години, разбрах, че макар да ми е майка, тя най-безмилостно ме експлоатира, сложих двата лева в джоба си и офейках към сбора.

Че капиталът прави хората алчни и ги кара да се експлоатират взаимно дори когато са кръвни роднини, това вече знаех от личен опит. Не знаех обаче колко е трудно да притежаваш капитал и да съумееш да го вложиш в най-доходно предприятие, не знаех, че и на богатите не им е лесно. Цицерон казва, че да не си алчен, е богатство, а да не обичаш да купуваш, е доход. Старият хронист Амартол добавя, че най-голямото богатство е не богатството да притежаваш, а от богатство да не се нуждаеш. По-късно узнах, че тези господа съвсем не са се придържали към собствените си мъдрости, защото и двамата са били богати. Мъдреците и философите въобще са много суетни и обичат да даряват бедното човечество с разни нравствени норми и системи, за да спечелят благоволението му след смъртта си. Оставят му в наследство купища съчинения с проповеди, правила за поведение, сиромасомилски добродетели, велики истини и пр., от които те самите най-често не са се ръководили. Но ако бях чел Цицерон в онова време, сигурно щях да повярвам на мъдростите му, да захвърля „презрения метал“ или да го предоставя на майка си, щях да бутна калпачето си на тила и да дам гръб на всички съблазни, разположени по сергиите във вид на разни стоки и лакомства. Богатството прави хората още егоисти и страхливци. От една страна, бях щастлив, а от друга, се чувствах виновен, притеснен и гузен пред другарчетата си, които не притежаваха и стотинка, докато аз ходех из сбора със самочувствието на един малък Крез. И докато жалех другарчетата си за тяхната бедност, гледах да ги отбягвам отдалече, да не би някак да узнаят колко съм богат и да ми поискат назаем. Страхувах се още майка ми да не ме спипа и да ми вземе парите, та през целия ден се озъртах като крадец.

Като всеки новобогаташ стисках в длан състоянието си, но и желанието ми да си купя нещо бе така неудържимо, че едва не се опропастих още на първата сергия. По-разумно разхищение на капитала ми не можеше и да се очаква, ала нямаше и нищо по-глупаво пък да се нахвърля с плебейско настървение върху едно най-обикновено лакомство като пестила. Когато видях тъмнокафявото руло, обсипано със захарни кристали като тъмен небосвод с ярки звезди, бях уверен, че пестилът е най-вкусното нещо на света, и не благоразумието, а случаят ми попречи да си позволя едно безразсъдно разточителство. Две момчета другоселчета също бяха лепнали настървени очи в пестила, но майките им започнаха да ги разубеждават, като говореха, че това е най-проста втвърдена каша от сини сливи, която не струва и стотинка, защото всеки може да си я направи вкъщи. Търговецът, свикнал да рекламира стоката си кратко и делово, отрязва две тънки ивици от пестила и ги подаде на момчетата да опитат вкуса им, па тогаз да вярват на майките си, ала майките не се поддадоха на коварната му съблазън и отведоха децата.

Отдалечих се от сергията с радостното чувство, че добрият случай ме е предвардил от голяма беда, и реших да не се нахвърлям така лекомислено на всичко, което видя по сергиите. Ала бедите ме бяха заобиколили от всички страни като врагове, от чийто обръч бе много трудно да се измъкна невредим. Накъдето и да се обърнех, очите ми залепваха на едно от друго по-хубави неща, сякаш целият свят бе струпал съблазните си около мен. За традиционните захарни петлети вече и не мислех, тях великодушно ги оставих на детския пролетариат, но я да видим ножчетата с дървени чирени!

Който не е пасъл шилета и коне и не се е хранил на полето, не може да изпита щастието да си има ножче с дървени чирени и пиринчена обковка, завързано за кръста с тънко синджирче, да не се загуби. Вадиш от торбичката коматче хляб, сиренце, лук и каквото има още, рязваш си залче, набождаш го на върха на ножчето и си го хапваш, а след него си рязваш от сиренцето. И колкото хлябът е по-сух, толкова по-голяма е насладата от рязането, острието на ножчето издава хрупкави звуци, сякаш не то, а душата ти реже хляба. И пищялка от върбово клонче ще си направиш, та като я надуеш, чак ушите ти да писнат, или пръчица ще си издялаш, тънка и жилава, та да си пошибваш с нея коня привечер, когато правите кушии на връщане в село. Дупка на цървула да ти се разпори, боднеш нова с ножчето, вденеш връвчицата, стегнеш я и тичаш; шиле да се замъчи сред полето, ако нямаш ножче да му пуснеш кръв, може и да умре; в училище моливът ти да се притъпи, кръц-кръц, подостряш го като игла, а в междучасието само за минутка ще си изрежеш името на чина за вечен спомен. Та какво ли не можеш да направиш с ножчето, по-точно, какво можеш да направиш без него – нищо. То е безценен, универсален инструмент. Понякога то като живо същество ти причинява пронизваща сърцето болка или неземна радост, като че иска непрекъснато да ти напомня за себе си. Разсеял си се за нещо, бръкнеш по навик в джоба си и не го напипваш, загубил си го безвъзвратно. Загубил си сладостните мигове да го държиш в ръката си и да си дялкаш някоя пръчица, да вървиш из полето със самочувствието на въоръжен и осигурен от неприятни изненади, загубил си удоволствието да услужваш на другарчетата си с него и да се наслаждаваш на великодушието си, загубил си част от себе си. Но стават и чудеса на Божия свят. Извед-

нъж ръката ти, пипнала осиротялото дъно на джоба, отчаяно се вдига нагоре и тогава напипва тънкото синджирче. Как си могъл да забравиш, че ножчето е вързано за върното синджирче, което го пази като придание!

7

Преди да посегна към ножчетата, зърнах майка си и баща си, които вървяха с наши гости право към сергията. Шмугнах се из тълпата и се озовах на другия край на сбора, но там пък налетях на сергия с гумени топки. Едни мънички колкото ябълки, с прикрепени към тях ластици. Хванеш края на ластика, удриш топката в земята, а тя се връща в дланта ти: туп, туп, туп! Други – от по два лева, голёми колкото дини, червени, сини, жълти, пъстри. Те пък за игра на футбол. По онова време футболът бе най-новата и най-увлекателната игра за младите мъже. Някой я пренесе отнякъде. Както птицата пренася семена на храст или цветете от далечни места и както в полето израства храст, дето досега не го е имало и го няма през десет села наоколо, така и футболната игра се появи в селото ни като паднала от небето и неочаквано си спечели много и страстни привърженици. Няколко години гониха една парцалена топка по мегдана, после читалищната управа купи от града истинска футболна топка. Тя бе сто пъти по-лека от парцалената, но и сто пъти по-бързо трябваше да се тича подир нея. Футболистите играеха навлечени с антерии и пояси, обути с тежки навуца и цървули, не сваляха даже калпаците и каскетите от главите си. Играеха без тренировки, без съдии и какъв да е регламент, докато изпокапят по терена от умора. Съобразяваха се с едно-

единствено правило – да вкарат гол във вратата на противника. Играеха с такова мъжествено себеотрицание и воля за победа, че ако имаха само една стотна от условията на сегашните футболисти, щяха да спечелят шампионската титла поне на едно световно първенство.

Футболът увлече и младежите от съседните села, сформираха се местни отбори, организираха се футболни турнири. Домакин на тези турнири биваше нашеният отбор, защото на края на селото имаше широка и равна поляна за игрище. Мачовете минаваха при голямо напрежение и винаги с драматични последици. Освен страстното желание за победа над противника футболните игри се оказаха едно ново и легално средство за разчистване на лични и междуселски сметки. Традиционните побоища с ножове и сопи се смятаха за старомодни, дивашки и груби разправи и много деликатно бяха заменени с кръвопролитни мелета. Поводи за мелета, както и в сегашния футбол, имаше много, но най-сериозният бе липсата на врата. За отвесни и напречни греди служеха два камъка, поставени на седем крачки един от друг, и те именно биваха най-често повод мачовете да завършват като Шекспирови трагедии. Колко високо е прелетяла топката над вратаря, от вътрешната или от външната страна на камъка, това всеки от отборите решаваше в своя полза. При това броят на играчите не бе строго определен и който от публиката си набежеше жертва от противниковия отбор, можеше да се включи в играта и да я напусне, когато си отмъсти. А имаше за какво да си отмъщават на противника – за задиряна или открадната мома, за спорна мера, за която се е водила пуническа война, за паша, за един кладенец между двете села и най-после за една малка келява горичка.

нъж ръката ти, пипнала осиротялото дъно на джоба, отчаяно се вдига нагоре и тогава напипва тънкото синджирче. Как си могъл да забравиш, че ножчето е вързано за върното синджирче, което го пази като придание!

7

Преди да посегна към ножчетата, зърнах майка си и баща си, които вървяха с наши гости право към сергията. Шмугнах се из тълпата и се озовах на другия край на сбора, но там пък налетях на сергия с гумени топки. Едни мънички колкото ябълки, с прикрепени към тях ластици. Хванеш края на ластика, удриш топката в земята, а тя се връща в дланта ти: туп, туп, туп! Други – от по два лева, голёми колкото дини, червени, сини, жълти, пъстри. Те пък за игра на футбол. По онова време футболът бе най-новата и най-увлекателната игра за младите мъже. Някой я пренесе отнякъде. Както птицата пренася семена на храст или цветете от далечни места и както в полето израства храст, дето досега не го е имало и го няма през десет села наоколо, така и футболната игра се появи в селото ни като паднала от небето и неочаквано си спечели много и страстни привърженици. Няколко години гониха една парцалена топка по мегдана, после читалищната управа купи от града истинска футболна топка. Тя бе сто пъти по-лека от парцалената, но и сто пъти по-бързо трябваше да се тича подир нея. Футболистите играеха навлечени с антерии и пояси, обути с тежки навуца и цървули, не сваляха даже калпаците и каскетите от главите си. Играеха без тренировки, без съдии и какъв да е регламент, докато изпокапят по терена от умора. Съобразяваха се с едно-

единствено правило – да вкарат гол във вратата на противника. Играеха с такова мъжествено себеотрицание и воля за победа, че ако имаха само една стотна от условията на сегашните футболисти, щяха да спечелят шампионската титла поне на едно световно първенство.

Футболът увлече и младежите от съседните села, сформираха се местни отбори, организираха се футболни турнири. Домакин на тези турнири биваше нашеният отбор, защото на края на селото имаше широка и равна поляна за игрище. Мачовете минаваха при голямо напрежение и винаги с драматични последици. Освен страстното желание за победа над противника футболните игри се оказаха едно ново и легално средство за разчитване на лични и междуселски сметки. Традиционните побоища с ножове и сопи се смятаха за старомодни, дивашки и груби разправи и много деликатно бяха заменени с кръвопролитни мелета. Поводи за мелета, както и в сегашния футбол, имаше много, но най-сериозният бе липсата на врата. За отвесни и напречни греди служеха два камъка, поставени на седем крачки един от друг, и те именно биваха най-често повод мачовете да завършват като Шекспирови трагедии. Колко високо е прелетяла топката над вратаря, от вътрешната или от външната страна на камъка, това всеки от отборите решаваше в своя полза. При това броят на играчите не бе строго определен и който от публиката си набежеше жертва от противниковия отбор, можеше да се включи в играта и да я напусне, когато си отмъсти. А имаше за какво да си отмъщават на противника – за задиряна или открадната мома, за спорна мера, за която се е водила пуническа война, за паша, за един кладенец между двете села и най-после за една малка келява горичка.

Нашенци си отмъстиха най-напред на богат Марко от съседното село чрез синовете му. Богат Марко имаше вършачка, бакалница и петстотин декара земя, която непрекъснато растеше и се вклиняваше от всички страни в нашето землище, тъй че въпросната горичка остана като остров в земите му. Синовете му бяха яки и буйни момчета, държаха се „на голямо“, както се полага на хора с тяхното положение, и си позволяваха много лудории. Ходеха въоръжени до зъби като комити, бяха царе на ергенските крамоли и никой за нищо не можеше да им се опре. С момичетата се държаха безцеремонно, подмамваха ги с богатството си и ги позоряха. По-големият, Драгни, бе подмамил едно нашенско момиче да му пристане, погаврил се с него и още същата вечер го натирил. Същият този Драгни стана и първата жертва на футболните мелета. Близките на озлочестеното момиче му поразместиха кокалите при едно объркване пред вратата и с тази лека контузия му показаха жълт картон. Те проявиха известно благородство, което самоувереният богаташ дори не забеляза и оцени и с по-нататъшното си поведение показва, че трябва да му покажат и червен картон. Случи се така обаче, че червен картон бе показан на брат му Ангел. Според нашенци той трябваше да се „оангели“ на всяка цена, за да бъде отмъстен побоят, който бе нанесъл на един нашенски ерген, дръзнал да седне на седянка при „негова“ мома. В този мач, който се игра навръх Великден при „пълнен стадион“, двамата братя си бяха спечелили вече славата на Пеле и Бекенбауер из цялата околия. Излязоха на терена с модерен екип – дебели вълнени пуловери и подковани чепици – и това се оказа един сериозен повод за неизбежното им контузиране. Ангел още в началото на играта ритна един от нашите цървуланковци по коляното и му счупи капачката, след

което никой не се осмели да влезе в единоборство с братята. През първото полувреме те безнаказано си дриблираха по целия терен и вкараха по няколко гола. През второто полувреме нашият отбор мина изцяло в отбрана, направи стена пред наказателното поле и въпреки това Драгни успя да подаде една висока топка на брат си, който хитро бе застанал в засада пред самата врата. Той отпрати топката към вратата, но вратарят успя да я избие. Ангел отново шутира и отново топката бе избита от вратаря. При третия удар вратарят се хвърли на земята и хвана топката, а Ангел се опита да я изрита из ръцете му. Вратарят го хвана за краката и го гътна на земята, нашите мигновено се струпаха около двамата, дотичаха и играчите от противниковия отбор. Всички се омотаха в едно огромно живо кълбо, вкопчени един в друг така здраво, че публиката едва успя да ги разтърве. Когато всички бяха изправени криво-ляво на крака, на земята остана да лежи само Ангел. Събраха парчетиите му, натовариха го на каруца и го откараха право при един чикакчия да го сглоби. Той остана инвалид с едно око и един крак, но въпреки това на мача не бе отбелязан фал. Трябваше да мине време, докато другоселците се досетят, че нашите не гонят „коженото кълбо“ само за свое удоволствие, а преди всичко от социални подбуди.

8

Преди да посегна към шарените гумени топки, на съседната сергия се вдигна шум, изпищяха жени, двама души се сбиха и народът се втурна към тях. Отидох и аз да видя какво става и това ме отвлече от гумените топки. Разтърваха двамата, зрелището свърши и

зяпачите се разотидоха. Тогава чух певица и го видях както винаги да седи на високата си естрада като зловещ паметник над тълпата под черен чадър, траурно-черни бяха и дрехите му, и широкополата му шапка, и физармониката му. Пееше за едно „чудо голямо“, слутило се в съседното село с някой си Милчо, който паднал в кладенеца с главата надолу и се удавил. За акустика му служеше „небесната шатра“, натежала от вавилонски шум и зловонията на хиляди миризми, и все пак резливият му тенор достигаше до ухото на всеки слушател. Песните, които смяташе за най-интригуващи, не изкарваше докрай, спираше там, където публиката очакваше драматична развръзка и предлагаше песнопойките си с паисиевско назидание:

– Прочети, народе, да видиш какво става по-нататък!

Изреждаше песните си с няколко напевни мелодии, но това не дразнеше музикалния вкус на публиката, тя не се насищаше на събитията дори когато ги знаеше отдавна, сякаш певецът бе последната и достоверна инстанция на тези събития. В репертоара му нямаше весели песни, но пък не липсваше нито една тъжна или трагична случка или проява от противоположен характер, и то с имената на действащите лица. В песнопойките му не бяха пощадени такива личности като околийския началник, чифликчий и богаташи от града, нито пък разни бирници, крадци, насилници, прелюбодейци, самоубийци и пр. Никой не можеше да му наложи цензура или да се оварди от острието на вдъхновеното му перо, както никой не допускаше, че влага пристрастие в песните си. Хората го възприемаха като народна съвест, пред която нищо не бива да остава „скрито-покрито“ и която трябва да подлага на съд всяко деяние, накърнило писаните и неписаните закони на народния морал. Докол-

кото си спомням, певецът се казваше Коста Лазаров и живееше в града, където след години учех и често го виждах по улиците. Слаб, с продълговато мургаво лице и сини очи изпод гъсти и черни вежди, той можеше да стърчи по цял ден на естрадата и да реди песните си, защото около него непрекъснато се тълпеше народ от всички възрасти. И когато пееше за трагично погинал мъж, жена или дете, за несподелена любов или измяна, на мнозина „додражаваше“ и те плачеха. Не съм разбирал причините за този плач, но като сега виждам как по лицата на мъже и жени, на младежи и момичета се стичат сълзи, как мъжете ги бършат с края на ръкавите си, а жените – с краищата на забрадките си. След години, когато вече ходех по празници и сватби, където се пееха тъжни песни, гледах как мъже и жени ги слушат все така с окъпани в сълзи лица. Те биваха сдържани и стеснителни до непроницаемост, смятаха за срамно да проявяват пред външни хора нежността, съкровенията си мисли и чувства, а съпреживяваха съдбата на песенните герои с детска откровеност и така издаваха личните си страдания и душевната си чувствителност. Още тогава бях забелязал, че плачът почти винаги съпътства веселбите на народа, като че с това той изразява житейската си философия, че радостта и скръбта вървят ръка за ръка, или пък едно съжаление, че не всички дни са празници. Има нещо свято в този плач, не истеричен или пиански, а дълбок, извиращ от дълбините на сърцето, очистителен и целебен, плач не само от съчувствие към живите около нас, но и към несъществуващите, измислените герои на песните...

Наблизо се разнесе остър детски плач и като се обърнах, видях едно момченце да държи счупена въртележка. Майка му, пребледняла от гняв, викаше по дир един мъж защо не си отваря очите, ами върви като сляп, а мъжът буташе ръчна двуколка, натоварена с някаква стока и мърмореше:

– Че какво съм ти виновен аз бе, джанъм! Детето ѝ не си държи играчката в ръцете си, аз съм ѝ виновен!

Детето бе изтървало въртележката си на земята и колелото на двуколката бе я смачкало. Докато го гледах как жално плаче и как на всичко отгоре майка му го нашлапа, спомних си какво говореше дядо, когато му заръчваха да купи за децата от града гевречета, бонбони или някоя дрешка. Той, разбира се, забравяше да ги купи и казваше, че гевречетата и бонбоните ще прекараш през гърлото си, дрешките ще износиш и скъсаш, а паричките ще отидат на вятъра. Тази философия бе ме лишила от много лакомства и подаръци, но сега започна да ми допада и аз си казвах, че каквото и да си купя, ще го изям, ще го счупя или изгубя, а паричката, като я скъташ, ще стои с години и „ни хлебец ще иска, ни водица“. Така малко по малко благоразумието ми се превърна в скъперничество, стиснах двата лева в дланта си и реших да не ги харча за нищо и да си ги запазя. Въоръжен с това решение като с щит, успях да премина невинно през вражеските вериги на всички съблазни. А те не бяха една и две, те ми се изпречваха на всяка крачка. Какво усилие ми струваше да отмина ябълките, жълти и червени, каквито нямаме по нашия край; виенското колело с люлки, отрупани с младежи и деца като кошници с цветя, понесени в небето с шеметна бър-

зина; локумите с орехи, халвите, карамелките в пъстри хартийки и още много бонбони, едни от други по-пъстри и привлекателни, излъчващи тежко и сладостно ухание. А ето и една силна, болезнено вкусна миризма на печено месо ме удари в носа и стисна стомаха ми в мъртва хватка. Тази миризма проникна в цялото ми същество и аз с ужас предусетих, че само крачка ме дели от лобното ми място и че само след миг ще настъпи разорението ми и няма да намеря сили да го предотвратя. На две крачки димеше скара, а до нея седеше на газено сандъче Патиша, грък, турчин или арменец, сух като чироз човечец с обезобразено от шарка лице и отпусната синя джука. Наплюваше каймата, отъркалваше кюфтетата в брашно, после ги нареждаше на единия край на скарата, а на другия – цели или половин подкови суджук. Идваше в село само веднъж в годината, на сбора, но всички го помнеха и познаваха. Подклаждаше скарата си късно следобед, в разгара на сбора, когато децата и младежите не можеха да си отидат по къщите, ала не можеха и да устоят на глада. Главозамайващата миризма на печено месо с люти подправки бе най-добрата реклама на стоката му, но той по навик си мърмореше под нос:

– По левче, по левче за гладно коремче!

Бях прежалил вече едното левче и тъкмо да го подам на Патиша, насреща се зададоха няколко другарчета от махалата, пред които в никакъв случай не можех да си позволя да ям печен суджук с бял градски хляб. Шмугнах се зад близката сергия, отрупана с басми и платове, и търтих да бягам.

Но ела, зло, че без тебе по-зло!

Някъде към края на сбора минах покрай група мъже, които стояха в плътен кръг и така втренчено гледаха нещо сред кръга, че не успях да преодолея любопитството си. Промъкнах се между тях и видях една масичка, върху която бе нарисуван кръг, разделен на шест равни части с различни цветове и обграден с метални пръчици. До масата седеше възрастен мъж само с два предни зъба в устата и с оръфан каскет на главата и подреждаше монети на колонки. Селяните, всичките другоселци, слагаха по лев или два върху някой от цветовете, а мъжът с омазания каскет завърташе кръга. До кръга бе закрепено птиче перо, което показваше кой цвят печели.

Не знаех, че това съоръжение е рулетка, а играта – комар, но само след няколко минути проумях, че се играе за пари и ако имам късмет, мога да спечеля пет лева срещу един. Откакто наблюдавах играта, двама мъже загубиха и двама спечелиха. Единият десет лева, другият дваисет. Първият си взе печалбата и се оттегли, а вторият, едър селянин с рижи мустаци и червена антерия, продължи да залага и да печели. До едно време трупаше спечелените монети на купчинки, после взе да ги слага в джоба на потурите си. Един от зяпачите, види се, негов приятел, започна да му се кара: „Айде стига! Спечели една шепа пари, не слагай повече, може да загубиш!“ Но селянинът бе като омагьосан. Слагаше по лев или два и печелеше. Когато започна да губи, приятелят хвана ръката му да не залага повече, но онзи го тласна назад и изръмжа като звяр. С окъпано в пот лице и див, прикован в рулетката поглед, той слагаше лев подир лев, а собственикът на рулетката спокойно ги прибираше към

себе си. Когато загуби и последния си лев, той остана като хипнотизиран, а собственикът на рулетката се усмихна като на себе си и между устните му зейна тъмната паст на беззъбата му уста.

Щом рулетката остана празна, без да се колебае нито за миг, сложих единия си лев на червения цвят. Нямаше да разбера печеля или губя, ако зяпачите, които отначало ме пъдеха да не им преча, не бяха извикали дружно и радостно учудени. Собственикът загребя с длан по кръга и бутна петте лева пред мен. Поставих още един лев. Рулетката се завъртя и птичето перо отново спря на цвета, на който бях заложил. Сред мъжете настъпи оживление, окуражаваха ме да залагам, за да видят докога и колко ще спечеля. Усетих как джобът ми натежа. Бях опиянен, не виждах нищо друго освен въртящия се цветен кръг.

По едно време собственикът на рулетката прибра двата лева, които бях заложил. И още веднъж, и още веднъж. Мъжете започнаха да ме дърпат назад, за да не залагам повече, както правеха със селянина, който играеше преди мен. „Отивай си, будала с будала, ще си изгубиш паричките!“ Но и аз като селянина с рижите мустаци продължавах да слагам лев след лев върху кръга. Имах още половин джоб пари, щом си възвърна загубеното (логика на хазарта – да смяташ чуждото за свое и да страдаш, че си го загубил!), преставам да залагам и си отивам богат. Докато си мислех така, не усетих как напилах дъното на джоба. Останали бяха няколко монети, заложих ги и собственикът на рулетката ги прибра.

Не играя на карти, а на комар съм играл за пръв и последен път на оня злополучен сбор. Не съм се състезавал с никого за нищо, не съм участвал нито в един литературен конкурс. Приятелите ми казват, че не съм хазартен тип, така мисля и аз. Но защо ми се стру-

ва, че познавам силата на хазартната страст и кой е най-страшният миг в разгара на тази страст? Мисля, че това е мигът, в който залагаш последния си лев, след като знаеш, че си загубил всичко безвъзвратно, че щастието ти е изневерило, и въпреки това се надяваш да си възвърнеш не само това, което си дал от себе си, но и това, което си спечелил и загубил. С тази нищожна, абсурдна надежда вероятно осъденият на смърт поема последната си глътка въздух, преди възето да стегне шията му или куршумът да пробие черепа му. Това е мигът на безразсъдството и лудостта, на състоянието, в което и най-мъдрият, и най-уравновесеният не може да устои на спотаената в глъбините на същността му сила, която обзема душата и волята му. Познавам и опустошението след този миг, безсмислието на всичко около теб.

Напуснах сбора и тръгнах по една уличка към края на селото, седнах до един трънен плет и се наплаках. Чувствах се тъй жалък и оскърбен от съдбата, че не смеех да се покажа пред очите на хората, да не би да узнаят за падението и мъката ми. Прибрах се вкъщи по тъмно и, слава Богу, двете ми лели бяха останали да нощуват у нас, та майка ми не се сети да ме пита дали и за какво съм похарчил двата си лева. Слава Богу още и за това, че мъжете, пред които бях играл на рулетка, бяха все другоселци и нашите узнаха за хазартното ми приключение, когато станах вече голямо момче и сам им разказах за него.

НАШЕТО СЕМЕЙСТВО

1

На мястото на тази къща, строена от чичо ми, имаше друга, от ония, дето ги наричат татарски къщи, плетена от пръти и вкопана в земята. От вътрешната страна на прага имаше стъпало, от което често падах на влизане и излизане от стаята. Дядо казваше, че дядо му я строил, тъй че къщата не си знаеше годините. Имаше две стаи и лятна кухня, наречена пишник, прилепен до източната стая и вкопан още подълбоко в земята. Другата стая се съединяваше с обора чрез малка врата, през която в зимните нощи мъжете минаваха да подхранват и наглеждат добитъка. Но ето и къщата, каквато съм я запомнил.

В двете стаи живеехме единайсет души: дядо и баба, чичо и леля, а по-късно и стринка, баща ми и майка ми, аз, сестра ми и двете ми братчета. По онова време животът в селата бе по-примитивен в сравнение със сегашния, а моето село, захвърлено на края на България, на самата румънска граница, бе от най-изостаналите. Нямаше шосета за съседните села, трите кладенеца, от които черпеше цялото село, през лятото оставаха почти без вода, вършееше се с дикани, медицинска помощ можеше да се намери на повече от осем километра от един фелдшер, училището бе четирикласно, нямаше още и читалище. При добри природни условия се раждаше пшеница, ечемик, царевица, слънчоглед и много други култури, но зеленчуци по липса на вода почти нямаше. На няколко ки-

лометра от селото минаваше суха речица, която след проливни дъждове образуваше блата и около тези блата се правеха зеленчукови градинки, наречени пеперлици. Обикновено летата биваха сушави и зеленчук се купуваше от „бахчеванджий“, които го докарваха от вътрешността на страната в дълги, покрити с чергила каруци. И овощарство нямаше. По-късно селяните се научиха да облагородяват плодни дръвчета и да се грижат за тях, но в най-ранното ми детство имаше само орехи и черници, някакъв местен сорт ябълки петровки и джанки, които през лятото биваха нападани от гъсеници и всякакви насекоми, та се отрупваха с валма от паяжини.

Въпреки всеобщата изостаналост обаче, в селото, както във всяко общество, имаше по-оправни хора, по-отзивчиви към някои нововъведения. Техните къщи и дворове бяха по-подредени, добитъкът им по-охранен и здрав, а и самите те по-спретнати и по-чистоплътни. В такива семейства живееха учителите и учителките, у тях отсядаха и разни гости от града.

Нашето семейство водеше най-примитивен живот. Дядо бе от оная категория селяни, които при кооперирането на земята нарекоха средняци. Имаше около седемдесет декара земя, два коня, два вола, крава, биволица, около трийсетина овце, птици. За нашия край, където не се отглеждаха технически култури и от земята се вземаше само пшеница и царевица, и то при благоприятни природни условия, този имот съвсем не бе голям за единайсетчленно семейство. И все пак бе достатъчен, за да живее семейството ни малко по-сносно. Работата опираше до „субективния фактор“, както се изразяват в наше време, когато не искат да назоват мързел или нехайство причините за неблагоприятието в работата. Всички в семейството, с изключение на майка ми, имаха по две леви ръце.

Бяха работливи, но непохватни и невзискателни, работата не „пееше“ в ръцете им, а „плачеше“. Като се почне от облеклото и покъщнината и се стигне до сечивата, всичко беше грубо, тежко и недоизкусурено. Вилите, лопатите, греблата и косите бяха тежки, чепати и неудобни, правени като за великани, тъй че за работата с тях се изискваше двойно или тройно повече сила. Майка ми и баща ми спяха на дървен пат, а останалите на пода, застлан с конопена черга или рогозка от царевична шума. Дюшекът на патата бе пълен със слама, а възглавниците с царевична шума, твърда като ламарина, тъй че когато майка ми или баща ми помръдваше с глава, стаята се изпълваше със сухо шумолене. От тавана висеше люлка, а в люлката – братчето ни. От бълхите и раната на дясната си ръчичка (от която и почина на две годинки) то плачеше през нощта до посиняване и колкото пъти се събуждах, виждах как мама, капнала от полската работа, лежешком го люлее и спи.

Дядо и синовете му не можеха да си правят дори цървули като мъжете от махалата, обуваха някакви обезформени от влагата кесии от свинска кожа с дебели навои, пристегнати с кълчищни връвчици. Същите тези цървули и навуца, прогизнали от влагата есен и зиме, простираха нощем около печката да съхнат и стаята се изпълваше с непоносима миризма. Докато седеше в стаята, човек не я усещаше така остро, но влезеше ли отвън, особено зимно време, тя го удряше като юмрук в лицето и замайваше главата му. Всичко в къщата, и хора, и вещи, бе просмукано от тази плътна, „с нож да я режеш“, миризма. След години, когато заживяхме отделно и посещавах старата къща, най-тежко ми беше да понасям тази миризма на свинска кожа, на лук и чесън, на немити тела и детски пеленки.

За хигиена, разбира се, и дума не можеше да става. Майка ми се опитваше да ни държи нас, децата, колкото може по-чистичко, къпеше ни понякога в едно дъсчено корито, но това съвсем не бе достатъчно да се опазим от общата мръсотия. В семейството ни често имаше въшки. Майка ми водеше с тях изнурителна борба, изпарваше дрешките ни и редовно ни пощеше, но напразно. Колкото до бълхите, тях никой не се опитваше да ги изтребва, те извираха отвсякъде на скачащи пълчища и безмилостно ни ръфаха по цели нощи. Лятно време жените ходеха боси из двора и по полето, по напуканите им ходила се напластяваше черна и дебела роговица, която се напукваше до кръв от тръните и пръстта. Мъжете ходеха с цървули, но като не си миеха краката, и техните ходила ставаха черни и твърди като копита. Лятно време в бръчките по лицето и шията на дядо се наслояваше прах, която потта превръщаше в кал и кир.

Менците висяха на бакърницата непокрита и всеки си гребваше вода с алуминиево канче. Хранехме се на голяма, ниска и просмукана от мазнини софра (или паралия). Топяхме със залци в манджата, а чорбата сърбахме с големи дървени лъжици, чак устата ти да разчекнат. Всички сядаха около софрата с подвити колене по японски. За гардероб служеше ъгълът на стаята, където денем се нареждаха чергите и юрганите на куп и този куп се казваше възтреб. Това беше домашната ни мебел. Масата навлезе в бита ни, когато постъпих в първи прогимназиален клас. Дотогава пиших домашните си на пода. Слагах тетрадката върху чергата по-близо до прозореца и лягах по корем. Прескачаха ме като предмет, но никой не се сещаше да ми скове нещо като масичка или някое сандъче. Всички бяха неграмотни, само майка ми бе завършила второ отделение. Дядо и баба не бяха хо-

дили на училище, баща ми – само месец в първо отделение. Започва Балканската война, дядо е мобилизиран и до края на Първата световна война се завръща само в отпуск, първородният син, макар и още деветгодишен, трябва да помага въщи на майка си. Следващите деца също не ходят на училище поради войните или пък не искат да се учат, тъй че в трето отделение аз бях най-образованият в единайсетчленното семейство.

През по-голямата част от годината се ядеше царевичен или смесен с царевича хляб. Дядо все не смогваше да достави бяло брашно за цялата година. Или изплащаше заеми и данъци, или реколтата биваше лоша. Зиме най-малко два пъти в седмицата се вареше мамалига с пръжки, мляко или петмез, а също така и мамалай, нещо като сегашните милинки, но от царевично брашно. Мамалаят се втвърдява веднага след изпичането и разяжда венците. Храната не бе оскъдна и дори обилна, но приготвена просто и еднообразно. Всяка година срещу Коледа се правеше осмянка. Питал съм много хора от нашия край защо клането на прасето се казва осмянка и никой не е могъл да ми обясни. След време установих, че след като прасето се одере (при нас не се пърли, защото от кожата се правят цървули), първото месо за готвене се взема от гърдите, за да се печели време. Готви се със зеле и докато се чака за другото месо, от бутоните или ребриците на прасето, то вече е почти готово. Прасетата са женски, имат по осем бозки и най-вероятно думата осмянка идва от числото осем. Осмянката е голям празник и се прави последователно във всяка къща от махалата, за да присъстват и да помагат съседите. Тя се оповестява предварително, но в деня на клането съседите се канят официално с бъклица. На пет години аз вече ходех от къща на къща из маха-

лата, подавах бъклицата и казвах: „Дядо каза да дойдете на осмянка!“

Прасетата биваха огромни, от двеста до триста килограма, и едва ги измъкнаха от кочината. Понякога не можеха да се изправят на крака, вадеха дъските на кочината и ги изкарваха навън с помощта на въжета. Празникът продължаваше до късно вечерта, а понякога и през следващия ден. У нас, а и в селото не умееха да съхраняват месото за дълго време, както се прави в други краища на страната. Пълнеха няколко подкови луканка за посрещане на Васильовден и стомаха на прасето, който се изяждаше през пролетта. Останалото месо, сто и петдесет или двеста килограма, се нарязваше на парчета и се слагаше в корита и разни съдини на студено. И започваше голямото месоядство. Днес свинско със зеле, утре свинско с картофи, докато траят студовете. При топла зима месото започваше да се вмирисва и тогава го правеха на саздърма.

2

Ето тук, само на километър от селото, минаваше границата и повече от половината ни имот беше в Румънско. Имахме нива до самата неутрална пътека, а от другата страна на пътеката имаха нива наши роднини. През целия ден, докато копаеха или жънеха, те разговаряха, като следяха да не се приближи румънският патрул. Патрулът, както и нашият, се състоеше от двама войници. Те вървяха бавно от пост до пост с пушки на раменете и с щикове на пушките. Облечени бяха в светлозелени униформи и навивки на краката. Оглеждаха ни с любопитство, а понякога ония, които живееха между българи и знаеха малко бъл-

гарски, се опитваха да ни заговорят. После минаваше и нашият патрул, също от двама войници с бели навои и черни върви, и те с ножове на пушките. Щом отминеха патрулите, роднините от двете страни се събираха на въображаемата гранична линия и разговаряха, а често си и гостуваха. Нощем те идваха у нас и нашите ходеха у тях.

Един от войниците, които служеха на седми пост, се казваше Вичо. Той свиреше на цигулка и често идваше в село да свири по празници на хората. Такава цигулка имаше и учителят Васил. В час по пееие ни свиреше гамата или някоя песничка. Нямаше слух и влечение към музиката и свиренето му беше едно досадно скърцане. А свирнята на Вичо караше хората да слушат в захлас, да се провикват от възторг и да играят до премала на хората. Вичо беше чалгаджия, но свирнята му се вливаше в сърцето ми и ме вълнуваше до опиянение. Скоро ме обзе такава страст да свиря на цигулка, че започнах да дебна Вичо, когато идва в село за вода и храна. Пристигаше с двуколка, на която бе монтирано буре, а отзад – окачена бака. Най-напред се отбиваше на кладенеца за вода, а след това отиваше в заставата да напълни баката с храна.

Граничната застава бе най-голямата и най-хубавата сграда в селото – бяла, с яркочервени цигли, с високи прозорци и знаме над входната врата. Близко до нея се издигаше също такава бяла кокетна къща, в която живееха със семействата си началникът на заставата, поручик или капитан, и фелдфебелът. В другия край на двора имаше конюшня с четири коня, два впрегатни и два ездитни. Пети впрегатен кон обслужваше седми пост и Вичо пристигаше с него, възседнал бурето върху двуколката. Той скоро разбра защо се бях привързал тъй много към него. Трябва да е бил обичлив и простодушен момък или пък се е лас-

каел от страстното ми преклонение пред изкуството му. Качваше ме на двуколката до себе си и ме сваляше някъде извън селото, където се разделяхме до следващата ни среща. Веднъж ме откара на поста. Показа ми къде спят войниците, къде се държат пушките, после седнахме да се храним. За пръв път се храних на маса с желязна лъжица.

Следобед Вичо застъпи на пост. Взе си пушката и цигулката и ме поведе към наблюдателницата. Тя бе построена от дъбови греди на две площадки. Качихме се на горната площадка, но тя беше твърде висока, при това духаше ветрец, та ми се зави свят и слязох на долната. Вичо опря пушката си със затъкнат нож на парапета и засвири. Струваше ми се, че се люлее високо в самото небе, а лъкът му докосва малките бели облачета и изтръгва от тях музика. И ето че пушката му се наклони, плъзна се по стълбичката с ножа надолу и като стрела се устреми към мен. Профуча покрай корема ми и ножът се заби в долната площадка. Всичко стана само за миг и аз не успях да си дам сметка какво е могло да се случи. Разбрах го по уплахата на Вичо. Той слезе при мен, вдигна пушката и ме прегърна. Мургавото му лице бе побеляло и плувнало в пот.

Вичо се уволни, замина си и ми остави желанието да свиря като него на цигулка. С времето то не само че не изчезна, а се превърна в болезнена страст. Цяла година „свирех“ с две пръчици. Едната ми служеше за цигулка, другата за лък. Търках ги една в друга и пеех Вичовите песни, хора и ръченици. Учителят Васил бе наш роднина, идваше у дома, кажи-речи, всеки ден и по-късно ми разказваше колко трогателен съм изглеждал, докато „свиря“ с двете пръчици, седнал в някой кът на двора. Той бе ми предлагал своята цигулка, но тя бе голяма и не можех да стигам с

пръстите си грифа. Но ето че една лятна вечер той ми донесе цигулка или, както я нарече, половин цигулка. Беше голяма колкото крайшник на селски хляб, олющена тук-там, но здрава. Предния ден ходил в града, гостувал на свой колега и докато разговаряли, видял цигулката върху някакъв шкаф. Станало дума за мен и колелата му дал цигулката, да ми я подари.

Така се сдобих с цигулка. Това е един от най-щастливите мигове в живота ми, защото колкото страстно мечтаех да имам цигулка, толкова бях уверен, че никога няма да я имам. Баща ми и дума не даваше да стане „за такова нещо“. Учителят започна да ме учи на ноти, но сам той знаеше да скрибуца само гамата и няколко песнички. Нямахме какво повече да ми показва и аз започнах сам да се уча. Стържех с такова настървение, че за една година станах чалгаджия като Вичо и като него разигравах момците и момите на мегдана. Всички харесваха свирните ми, нашите започнаха да се гордеят с мен, мама скъпваше цигулката в една бяла торбичка като семейна скъпоценност.

В гимназията трябваше да се разделя завинаги с цигулката. Още в първите дни след пристигането ми във Варна чух едно момче от съседната къща да свиря на цигулка. Мелодията излиташе през отворения прозорец чиста, игрива, галеща слуха ми като славева песен, застанах под прозореца и дълго я слушах. Когато се оттеглих на отсрещния тротоар, видях и цигуларя. Той бе на моя възраст, по риза със запретнати ръкави пред статив с ноти и свиреше с бързи и плавни движения на дясната ръка. Докато го слушах, все по-настойчиво ми се натрапваше едно сравнение между моето и неговото свирене и колкото и да ми бе горчиво, трябваше да призная, че моето свирене е чалгаджийско скрибуцане в сравнение с неговото. Скоро узнах, че момчето учи в музикалното училище. Към

края на учебната година в гимназията се появиха афиши, в които се съобщаваше, че в ученическото кино ще се изнесе концерт на цигулка и пиано. Щом чух и този концерт, почувствах се гузен и засрамен, че свиря на цигулка, и още същото лято я подарих на едно роднинско момче от село.

3

Мисля си отново за семейните нрави от онова време. Макар и несръчни, груби и неграмотни, нашите бяха трудолюбиви и честни. Само един-единствен случай, и то още от младостта на дядо, опетнява честта на рода ни, случай на невероятна и може би болезнена жестокост. Дядо имал шестима братя. Когато бил на десет години, средният му брат се оженил за мома от по-далечно село. Трябва да е била от по-заможено семейство, защото донесла за зестра дванайсет златни пендари. Както бива на село, младите жени не свалят накитите си, лягат и стават с тях, работят с тях, а на хорото тъй се друсат, та пендарите им да дрънчат колкото се може по-силно.

Най-големият от братята, Гочо, не бил женен, нещо необичайно за селски момък. Губел се с месеци нанякъде и никой от домашните му не знаел къде ходи и с кого се среща. Съмнявали се дали не върши хайдутлук и, кажи-речи, го отписали от семейството. Гочо хвърля око на пендарите на снаха си и една нощ влиза в стаята на младоженците с брадва. Пръв го усеща брат му и скача от постелята. Гочо го убива с един удар, но скача и невестата и хваща с две ръце брадвата. Според признанията на Гочо пред съда той не можел да замахне с брадвата и двамата дълго се борили. Влачил я из стаята, блъскал я няколко ми-

нути, докато успява да изтръгне брадвата от ръцете ѝ и да я заколи. В другата стая чуват виковете ѝ, отиват да видят защо вика, но Гочо се измъква на двора с пендарите и изчезва нанякъде. Скоро го залавят и го осъждат на дългогодишен затвор.

Вкъщи често разказваха за тази трагедия и сочеха мястото, където се бе разиграла. Точно на това място спяхме аз и сестричката ми.

След тази кървава история, случила се много отдавна, в живота на семейството ни по мое време може да се спомене само едно неприятно събитие. Една сутрин чичо, по-малкият брат на баща ми, донесе две юзди от полето. През нощта беше пасъл конете и на връщане в село видял юздите покрай пътя в една нива, оставени или забравени от собственика. Взел ги и ги домъкнал вкъщи. Бяха съвсем нови и това го съблазнило да ги вземе, още повече че нашите бяха окъсани и кърпени с конопени конци. Помня как дядо нахока чичо, задето ги взел и го накара още на минутата да ги отнесе и остави там, където ги е намерил.

– Ръцете ти изсъхват, дето посягаш на чуждо!

4

Не помня и от нас някой нещо да е откраднал. Както всички в село, и ние не заключвахме вратите на къщата, заключвахме зимно време само вратата на обора заради конете, макар че за нашите кобили никой не се лакомеше. Едната се казваше Мария, сляпа с едното око и поради това нервна и недоверчива. Беше крива, не позволяваше да я докосват, хапеше и риташе, само възрастните можеха да я яздят, но рядко и с голяма предпазливост. Другата кобила се казваше Кадънка, защото бе купена от някаква туркиня. Тя бе

висока, кореместа, с бели петна по гърба, вероятно от зараснали рани, с рядка грива и толкова кротка, че започнах да я яздя още на четиригодишна възраст.

На тази възраст селските деца вършеха вече полезна стопанска работа. За да спестят две работни ръце и да не плащат на чираци, хората изпращаха момченцата си да пасат впрегатния добитък по време на усилна полска работа. Сутрин, след като пристигнем на нивата, чичо ме качваше на Кадънка и ме оставяше на паша при другите деца. Играех си с тях и наглеждах конете да не влязат в някоя нива, а вечер чичо или баща ми идваше да ме вземе.

На седем- или осемгодишна възраст вече яздех добре и правех кушии с другите деца. През лятото, в най-усилната работа по жътва, возитба и вършитба, пасях и нощем конете, за да могат мъжете да си почиват за утрешния ден. Стърнищата биваха пресни и неотъпкани, следите на току-що извозените снопи още личаха, нощите светли и ласкаво-прохладни след дневния зной, тишината така чувствителна, че гласовете на хората кънтяха като в затворено пространство, а пръхтенето на конете и дрънченето на букаите им се чуваше от километри.

Тези чудесни летни нощи, изпълнени с дъха на пшеница и свежа трева, с безброй звезди и сладостна отмора за хора и добитък, минаваха под знака на кражбите на коне. Събирахме се на групи, постилахме чулове или ямурлуци върху стърнището и лягахме да спим. Възрастните се уговаряха да наглеждат конете на смени, но капнали от умора, заспиваха бързо. Ние, малките, възбудени от възможните кражби на коне, будухме и разговаряхме до късно. И ето че на сутринта рано-рано из стърнищата се разнасяха тревожни гласове. Липсваха нечий коне, стопаните ги търсеха, тичаха насам-натам и се вайкаха. Скоро тревога-

та се предаваше на цялото поле, а след това и на селото. Крадяха се най-хубавите коне и това показваше, че влашките цигани имаха помагачи от наша страна. Иначе не можеха да знаят чий коне са добри, в коя част на землището ги пасе стопанинът им, спи ли през нощта, или ги варди. Дали тези помагачи бяха от нашето село, или от съседните села, никой не узна, както не се узна дали граничните офицери не вършат контрабанда с коне. Всяка година се крадяха по няколко чифта, а една нощ четиринадесет коня наведнъж.

5

Тези кражби на коне покрай границата заменяха приключенските книжки, каквито градските деца са чели на тази възраст. Докато завърша трети прогимназиален клас, не прочетох нито една книга освен учебниците. Кражби на коне, сватби, коледни и новогодишни празници, бой между момци от съседните села за моми, седенки, сборове, учители, които идваха от далечни краища на страната и носеха със себе си нещо ново за нас, раждането на агънца, теленца и кончета, зими, през които преспите затрупваха къщата и сутрин мъжете прокопаваха тунели до обора, кошарата и кочината, смърти, кръщенета и игри – ето кое удовлетворяваше духовните ни нужди и занимаваше детското ни въображение вместо Грим, Андерсен и др. Тези от нас, на които бе съдено да се занимават с литература и с какво да е изкуство, трябваше да преодоляват огромни духовни и културни липси. Тези липси неминуемо са се отразили на творчеството им, а до голяма степен и на цялата ни съвременна литература, тъй като повечето от писателите ни са родени и расли в село.

Разбира се, литературната и всеобща образованост не е единственото условие да се прави изкуство, но е неотменимо условие да се прави голямо изкуство. Под образованост в случая разбирам култура, а културата е духовно понятие, следователно осмисляне на света, а не знание изобщо и осведоменост в разни области на живота. Мнозина от нас се уповават на таланта си, защото той е основният елемент на творчеството. Но големият талант има много съставки. Дар слово, способност за труд, природна интелигентност, способност да се наблюдава, свръхчувствителност, въображение, способност да се осмисля възприетото със сетивата, преживяното, въобразеното, чутото, видяното и да се разказва образно, непримиримост, дръзновение.

Поради историческото ни развитие повечето от тези съставки на таланта все още не са станали достояние на националната ни проза. С други от тях пък наспорил Бог мнозина от нашите разказвачи. От Каравелов до днес имаме великолепни разказвачи и познавачи на родния език, условие, без което не може да се създава художествена литература. Но все пак словото е функция на мисълта и само умението да се разказва, и само природната интелигентност, училищното и университетското образование не са достатъчни за голямата проза. И понеже ни липсва една потомствена култура, ние запълваме тази празнина най-често с тъй наречената пластика в прозата, както и със самобитността, качества междувпрочем задължителни за всеки талант.

Оня ден, и не за пръв път, неволно слушах разговори на млади писатели и критици за изкуството. Спореха за езика, за формата и за много други неща, но като че най-сериозно ги занимаваше въпросът за социалния и нравствен характер на изкуството. Доколкото можах да разбера, мнозина от тях гледат на та-

кова изкуство като на „поучително“, т.е. старомодно. Спомням си как на млади години и ние се вълнувахме от същите въпроси, колко чувствителни бяхме към „назидателния тон“, спомням си и „красноречивите“ аргументи против това старомодно, поучително изкуство¹. Книгата, картината, екранът и сцената не са амбони, откъдето трябва да се произнасят скучни нравовоучения. Читателят от памтивека знае що е добро и зло, красиво и грозно, лъжа и истина и няма защо да му набиваме в главата тези прастари добродетели и техните антиподи. Това са теми на историята, на социологията, на етиката. Изкуството трябва да се изявява в нови, невиджани форми и да решава нови художествени проблеми.

Така е. Стремехът към новото, търсачеството, освен всичко друго, само по себе си е наслада за духа. Човек непрекъснато се стреми да узнае и направи повече от това, което знае. Само че едно е да знаем, а друго – да можем. Изкуството във всички времена неминуемо минава през тази истина като през тежка преса на изпитание. Или я преминава здраво и читаво, или се превръща в пихтия.

За да превърне знанието в можење, т.е. злото в добро, грозното в красиво и пр., изкуството заедно с нравствената философия е положило неимоверни усилия. Не е ли време да се откаже от тази досадна роля?

Съвременният читател разполага с много научни и технически познания, живее по различен начин от предишните поколения, ето защо му е необходимо изкуство съответно на интелекта, на начина на живот и светоусещането му. И хората на изкуството търсят все нови и нови форми на изява, за да задоволят вкуса му и да му внушат ново виждане на света. Но съв-

¹ Навсякъде имам предвид литературата.

ременният човек и бездруго има нова, съвременна форма, ако може тъй да се каже, т.е. живее при условия, съвсем различни от тези през миналото столетие или дори през миналите няколко десетилетия, облича се по друг начин, пътешества много повече и с много по-бързи превозни средства, ползва се от повече и по-големи научни постижения, вкусовете му са по-изтънчени. Но дали нравствената му същност е посъвършена от тази на предшествениците му?

6

Всеки човек се състои най-малко от двама души.

7

Толстой е истината, Достоевски – мечтата.

8

Уви, днешният човек не се различава кой знае колко от вчерашния в нравствено отношение, а може би и съвсем не се различава. Под новата му „форма“ се крие старо съдържание. Извечните страсти, познати ни от историята и литературата, обладават душата му: измама, насилие, омраза, алчност, користолюбие, подлост, кражба, разврат, властолюбие, войни всеки ден и час през годината, материална несправедливост, нетърпимост на вяра и идеи, всякакъв вид престъпност. Защо въпреки това се поддава на разни „изми“ и гледа със снизхождение на „поучителното“ изкуство? Или не познава себе си? Или няма очи да гледа света?

Когато мисля за това, един коварен, ако не и абсурден въпрос се върти в ума ми: а защо му е на човека новаторско изкуство, щом самият той е тъй нравствено стар? Единствената му заслуга да го признаем за „млад“ е тази, че далечните му прадеди са се избивали със стрели и мечове, а той – с огнестрелно и ядрено оръжие. Досега е създал толкова много направления и стилове, все новаторски за времето си, ала те не са оказали никакво нравствено влияние върху него, а (да вярваме в това) чисто естетическо. Дали ролята на литературата не е поначало чисто естетическа и в някои други епохи поради неразбиране на същността ѝ са ѝ приписвали друга роля? Историята на литературата потвърждава обратното. Ако другите изкуства, като музиката или живописата например, могат да си поставят и решават чисто естетически задачи, това е гибелно за литературата. Многократните опити да се лиши тя от нравствено-етични проблеми го доказаха.

9

Там, където има свобода на словото, няма място за притчи.

10

Никой за нищо не ми е отмъщавал така, както моите уважаеми съчинения.

Винаги ми е било трудно да повярвам в благотворното влияние на изкуството върху хората. На млади години изобщо не го вярвах и това безверие идваше вероятно от някакъв нравствен екстремизъм. Струваше ми се, че който прочете една книга, гледа филм или пиеса, веднага трябва да се прероди нравствено и да се отдаде на добродетелен живот. Докато четат книга, гледат филм или пиеса, мнозина се вълнуват или плачат, порицават злото в лицето на отрицателните герои и се възхищават от положителните. След края на книгата или филма всички остават такива, каквито са си били. Изкуството, казвах си, въздейства само на децата. Те му вярват, те подражават на литературните герои, но само до пубертета. В зрялата си възраст и те като всички останали хора четат книги, ходят на театър и посещават художествени изложби за развлечение или от снобизъм.

Често мислех за това и често сънувах такъв сън. Бушувала е химическа война и земята се е превърнала в пустиня. Единственото живо същество съм останал аз. Вървя из пустинята и виждам само произведения на изкуствата. Пустинята-земя е опасана като с пояс от книги, ноти, картини, пластика... Изкуството наистина е безсмъртно, мисля си, само то е устояло на химическата отрова като всичко неодошевно. Но кому е нужно това безсмъртие и защо изкуството е допуснало тази световна катастрофа? Кой ще му се възхищава? Мъртвата планета или Космосът?

Сега си мисля, че съжденията ми не са били съвсем верни или пък че съм бил наивно нетърпелив, тъй като съм наблюдавал само със сетивата си, а не и с душата си. Струва ми се, че ако съм гледал с „вътрешните“ си очи хората, докато възприемат изкуст-

вото, сигурно съм щял да забележа и да оценя ония няколко минути или дори оня единствен миг, в който те са разтворили душата си за доброто, почувствали са благотворното му въздействие и макар само за миг, са облекчили съвестта си от товара на пагубните си страсти. Щом едно „просено зрънце вяра“ може да спаси човека, защо един миг сливане на душата му с доброто и красивото да е малко?

На човека са били необходими хиляди и хиляди години да усъвършенства мисълта и езика си, за да постигне това, което е постигнал до днес, защо да не допуснем, че с времето ще постигне и нравствено съвършенство? Срокът е безнадеждно дълъг и дори абсурден, но това не може да бъде причина за безверие. Ако бяха казали на нашите прадеди, че потомците им след десет или сто хиляди години ще разговарят и ще гледат образите си от Земята и Луната, за нищо на света не са щели да повярват, както за нас сега е трудно да повярваме, че нашите потомци ще станат по-съвършени от нас.

12

Да се обича народът, е лесно. Трудно е да се обича човекът.

13

Животът – възходяща спирала на страданието.

За мнозина от хората на изкуството „човешкото“ море е до колене.

Изкуството е най-свободната и най-сложната изява на човешкия дух. То прониква там, където може да проникне само мисълта. В различните епохи са го обяснявали по различни начини, приписвали са му различни роли. Ако приемем, че е едно от средствата за въздействие върху хората, именно поради това, под каквито и „изми“ да се подвизава, каквито и странности да си позволява, в каквата и форма да се поднася, днес то е длъжно повече отвсякога да стои здраво на краката си и мъжествено да отстоява правата си. Да не пълзи на колене пред когото и да било и да не лицепритства, както за съжаление често го прави. Да прониква все по-дълбоко в съкровената същност на човека с неговите страдания, радости и възделения, с трагизма и щастието му, с измамите и истините му. Да не се крие зад съмнителни откривателства, а да гледа живота право в очите, да воюва за свобода и щастие на човека, защото човекът е неговата първа и главна тема.

Художествена литература започнах да чета едва в първите класове на гимназията с едно-единствено изключение – повестта „Земя“ на Елин Пелин. И каква бе тази художествена литература? „Пробивът“,

„Мирът“ и „Песента на налъмите“ от Кръстьо Белев, „Село Борово“ от Крум Велков и тям подобни съчинения от посредствени автори. На шестнадесет години не можеш да прочетеш най-доброто от световната литература, но да започнеш литературното си образование с подобни автори само за това, че са политически грамотни и прогресивни, е просто нелепо. (Как ли пък един посредствен автор може да бъде прогресивен?) Макар да бях невежо селско момче, инстинктивно разбирах, че това не е истинска литература, и често влизах в спор с някои съученици ремсисти по този въпрос. Според тях художествено произведение, в което не се говори за класова борба, за насилие и експлоатация на буржоазията над работническата класа, не е истинско, то е буржоазна, идейно вредна литература, от която трябва да се пазим като от заразна болест.

Това отношение към „непрогресивната“ художествена литература се запази задълго и след Девети септември. Известно е, че някои критици се усъмниха дори в идейната стойност на творчеството на патриарха на българската литература. По-зла участ постигна Яворов, Пенчо Славейков, Йовков и др. Когато дойде ред да издаваме избраните съчинения на Йовков, един от най-маститите наши прозаисти, сега покойник, който бе член на художествения съвет при издателство „Български писател“, не присъства на съвета по „здравословни“ причини, но изпрати писмо, в което уверяваше, че на Йовков му стигат едно, най-много две томчета.

Бях във втори гимназиален клас, когато влязох в Градската библиотека. Не бях виждал толкова много книги на едно място и това буквално ме смая. Заведе ме там един студент комунист от ВИНС-а. Бях му се похвалил, че съчинявам стихове, и той ме насочи към поезията, само че не към българската, а към руската класическа поезия. Първите стихове, които прочетох в превод на български, разбира се, бяха от Лермонтов. Изпитвах двойствено чувство, докато ги четях. Отначало трудно ги разбирах, някои дори съвсем не разбирах, а въпреки това ме привличаха. Имаше в тях някаква мистична, упояваща романтика, която ме пренасяше в непознат свят с непознати мисли и чувства. След Лермонтов дойдоха Пушкин и Некрасов. И досега помня наизуст някои пасажии от писмото на Татьяна до Онегин, приспивната песен на Лермонтов, някои стихове на Некрасов.

Запознанството ми с руската класическа поезия на такава възраст без каквато и да е предварителна подготовка бе повърхностно и неестествено. Доказателство за това бе, че престанах да съчинявам стихчета. Руската поезия ми натрапваше друго възприятие за света, други емоции и изразни средства, не можех и да ѝ подражавам. Върнах се към стихчетата едва когато започнах да чета нашата класическа поезия. Тя ми се стори като роден дом, в който всичко ми бе познато и близко. Отначало най-много ми допадаше, разбира се, поезията с мотиви от народния бит, който познавах и носех в себе си. С особена наслада и лекота четях и се възторгнах от поемите на Вазов и „Калиоп“ на Яворов. През ваканциите в село, където слушах и наблюдавах как момците задяват момите по

улиците или по седенки, как се увъртат покрай къщите им в потайна доба, винаги си спомнях стиховете:

... Спят ли кучета и хора,
Бог помози, хоп – на двора.

Оня ден, докато стоях в двора, където някога се намираше родната ми къща, кой знае защо, си спомних и за псувните в нашето семейство. В детството ми се смяташе за срамно и оскърбително младите мъже, синове или внуци, да пушат, да пият алкохол или да псуват в присъствие на възрастните и особено пред родителите си. Всъщност пушачите в селото, все възрастни и стари мъже, се брояха на пръсти, а колкото до пиенето, пиеха само през зимните празници домашно вино, защото в селото нямаше кръчма. Двама или трима души направиха опит да отворят кръчма, но безуспешно поради липса на клиенти.

У дома никой не пушеше, а по празници пийваше само дядо, и то колкото да се чука с гостите. Всяка есен се правеше най-малко една голяма бъчва вино, но го изпиваха гости през зимата. Баща ми нарушаваше обичая „от едно време“ и псуваше пред родителите си и пред всички. Тази привилегия вероятно бе му дадена още в детските години, когато дядо е ходил три пъти на война, а баща ми е изпълнявал ролята на мъж и глава на семейството. Псуваше, кажи-речи, на всяка дума. (Чувал съм го да псува и насън.) Псувните му бяха „адресирани“ към всичко, що му минеше през ума и що попаднеше пред очите му, към вещи, хора и животни, към Господа и светиите. Сутрин горещата чорба го опари – псувня. Изтърве нещо –

псувня. Стане му топло, огладнее, препъне се или не му се даде нещо навреме – пак псувня.

Все пак да псувам ме научи дядо още когато бях на пет-шест години. Той не само че не ми забраняваше да казвам „лоши“ думи, както майка ми, но ме и насърчаваше, за да съм станел истински мъж. Бях „първата му унука“ и той изразяваше любовта си към мен с покровителство, което ми даваше пълна свобода във всичко и навсякъде. Гордееше се с моите „мурафети“ и ме караше да ги показвам пред другите мъже. По сватби, по именни дни и всякакви празници ме слагаше до коляното си и се гордееше, че умея да подражавам на възрастните. Някои пушеха, посягах и аз за цигара и я налапвах. Те вдигаха чаши да пият, вземах и аз дядовата чаша и пийвах по глътка, докато направя главата. Знаех няколко стихотворения, на които бе ме научила майка ми, и дядо не изпускаше случая да покаже какво може унуката му. Караше ме да ги декламирам и докато слушателите се чудеа и маеха на артистичните ми способности, той се разтапяше от гордост. Като капак на всичко ми пошепваше да кажа и някоя псувня и аз, замаян от похвалите на слушателите и алкохола, извиквах някаква псувня за смях на всички.

Пред майка си не смеех да казвам лоши думи. В нейното семейство, където ходех често на гости и престолявах с цели седмици, имаше двама мъже, но ругатни не се чуваха. Тя понасяше тежко грубостите на мъжовото си семейство, моите псувни я дразнеа и гнетяха. Често ме шляпаше, а веднъж така силно ме удари по устата, че ми строши два предни зъба. Това стана през един зимен ден, когато у дома бяха дошли гости. Трапезата бе сложена върху шарени месали на пода, възрастните жени седяха, а леля, като най-млада,

обслужваше гостите. Аз седях както винаги до дядовото коляно, пийнал вече няколко глътки вино и готов да си кажа „песничките“. По едно време леля се наведе да сипе ядене на госта, който седеше от дясната ми страна, и ожули лицето ми с фустата си. По онова време бяха на мода вълнените фусты с големи басти, дълги до глезените, широки и скенджани (скенджа – тепавица) и поради това твърди и лъскави като стъкло. Ожулването не беше болезнено, но аз бях направил главата и напсувах леля най-вулгарно, т.е. като „възрастен“, както ме учеше дядо. Гостите се спогледаха смутени, на трапезата настъпи неловко мълчание и дядо напразно се опитваше да го разсее с неуместния си смях. Така минаха няколко минути, на трапезата отново заговориха, дядо вдигна наздравница и впечатлението от псувнята ми като че се забрави.

След малко мама ме повика навън да ми смени дрешката, защото съм я изцапал с мазно. Не ме отведе в другата стая, а долу в пишника и още с влизането замахна и ме удари по устата: „Гиди мискинино, ще ме срамиш пред хората, а!“ Може би ме е налагала още и аз трябва да съм пищял пронизително, защото видях през сълзи тъмния силует на дядо, който бе застанал на вратата. Не бях го чувал да нагрубява майка ми, но тогава я нарече кучка.

– Що биеш детето ма, кучко с кучка! Я виж как си го окървавила, главата ти ще откъсна!

От този ден нататък не посмях да кажа лоша дума. Майка ми малко по малко успя да ми внуши отвращение към грубостите, тъй че един ден трябваше да вляза в конфликт с баща си заради псувните му.

Най-много се страхувам от плебса, от който произхождам.

Когато бях млад, исках другите да харесват съчиненията ми, а сега искам аз да ги харесвам.

И все повече се уверявам, че на този свят никой никого не познава.

Приятно е човек да поседи пред къщата си привечер през летните вечери. В това има нещо много старо, красиво и символично. Поотдъхваш от дневните грижи и труд, а къщата, символ на доверие, топлина и радост, стои зад гърба ти като вярна закрилница на съкровенията ти мисли, чувства и надежди. И ето, по някое време от вратата или от терасата някой от семейството ти викне:

– Вечерята е готова, чакаме те!

Дневната жегата бавно се уталожва, листата на дърветата замират в покой и в сенките се затаява лятната нощ. В безкрайната лазур на морето се появяват бледозлатистите отблясъци на залеза. Маранята, която забулва хоризонта, постепенно изчезва и цветът на морето става все по-тъмносин. Рибарските лодки,

досега невидими сред сребристите отблясъци, се открояват ясно като чайки върху водата.

Морето променя цвета си всяка минута. Неговата необятност предразполага към вгълбеност и тъжни размисли, които ме потискат и терзаят. И колкото по-нищожен и примирен се чувствам, когато гледам тази необятност, толкова по-високо се възвземат и бунтуват мислите ми. Натрапват ми се прастарите въпроси за смисъла на всичко у нас и около нас и винаги стигам до мъчителното и безизходно заключение, че то е дело на слепия природен гений. Той създава именно защото е сляпа, безкрайно мощна и необуздана енергия, без да осмисля създаденото. Осмисля го човекът, за да обясни присъствието си на света. Но в какво се състои това осмисляне? Изграждане на всевъзможни философски системи, природни необходимости, нрави, религии и пр. Няма обаче извънземен коректив, който да ни покаже, че това осмисляне е безсмислено и че е валидно за нашия затворен сред Вселената бит. Ние сами си измисляме всичко, сами го потвърждаваме и отричаме, както прави едно изолирано от света племе в джунглата. Какво значение има за природата това, че аз осмислям живота си, излюпването на пиле от яйцето, раждането на плод от дървото? Никакво значение. И това обяснява нейното безразличие към мен. Но аз осмислям и това безразличие и се опитвам да му придам някакъв смисъл, защото имам способността да мисля. Ако Земята претърпи катастрофа, изчезне от Вселената или се превърне в друга материя, никой няма да осмисли това явление. Всичко има смисъл в границите на живота. След живота – нищо.

Напразно Плотин твърди, че докато стои в тялото, душата спи и животът ѝ започва след смъртта. Това е утешение и същевременно израз на страх от

смъртта и жажда за вечен живот. Физическата смърт е безспорна, мъртвата плът се превръща пред очите ни на прах. Остава ни една-единствена надежда – вечен живот в отвъдния свят. Разумът ни казва и доказва, че отвъдният свят не съществува, според него това е ненаучна, религиозна заблуда, която се доказва с физическата смърт. Но тайната на отвъдния свят създава илюзия на хората не само защото е тайна, а защото да се отрича невидимото и непознатото, не е безспорно доказателство против него. На човечеството са станали достояние много явления и истини, които от най-далечно минало са се смятали за невъзможни и немислими. Една възможна бъдеща истина може да бъде например тази, че на някое небесно тяло има живот. Засега този живот нито може да се докаже, нито да се отрече. Ако се докаже, ще съществува, ако не се докаже, няма да съществува.

23

Сам съм.

24

Който се пита защо живее, не живее. Който не се пита защо живее – съществува.

25

След малко, когато вече няма да съзерцавам морето, ще започна да се надсмивам над себе си за това, че съм се разфилософствал над такива стари и всеиз-

вестни истини. Не само защото не казвам нищо ново, а и защото, като всеки българин, изпитвам известен респект от философията. Дървен философ! Този израз е само български и не е създаден само като упрек срещу празнодумците и ленивците. Чрез него българинът потвърждава и липсата си на способност да мисли абстрактно. За него философът е „набеден“ учен, който предизвиква ирония и присмех, защото не върши нищо, а само приказва, и то с такава терминология, от която нищо не разбираш, а ако се опиташ да разбереш, ще ти се пръсне главата.

Неизменният довод против философстването у нас е този, че всичко е казано преди нас. Не, не всичко е казано. Никой никога не може всичко да каже. Всеки с времето си, всеки със себе си. И всичко да е казано преди нас, това не означава, че не бива да размишляваме върху него и да го подлагаме на съмнение. Да философстваш, значи да се имунизираш против болестта на века – унификацията, да се опитваш да пресмисляш това, което виждаш и чувстваш със собствените си сетива.

То е относително за различните времена и хора. Дори такова безспорно явление като смъртта е относително. За едни тя е Нищо, за други – вечен живот. При смъртта на тракийските велможи погребвали живи и някои от жените им и те не само че не изпитвали ужас пред зейналия гроб, но се чувствали нещастни, когато ги пренебрегвали и погребвали други вместо тях. Едва ли може да има по-жесток егоизъм от този, да повлечеш в смъртта си живите, както и по-безсмислена саможертва, но тогавашните мъдреци сигурно са възхвалявали като проява на най-висша добродетел мистичното желание на тези жени да последват съпрузите си в смъртта им.

И в наше време се награждават с титли и отличия

различни благородни прояви и заслуги, които в различните народи и политически системи имат противоположни стойности. За едни дадена проява е достойна за възхвала и подражание, за други – достойна за порицание. Така във века на човешките права, интернационализма и равенството не може да се даде една и съща оценка на едно и също човешко деяние. Не, никой философ не може да обясни света. Дори всички философи, взети заедно, не могат да го обяснят, а да го осветлят донейде, всеки от своя гледна точка. Ето защо човек трябва да прекарва всичко на тоя свят през ума и сърцето си.

26

Градчето бавно се съвзема от дневния зной, за да затихне едва след полунощ. Къщите, накацали амфитеатрално по белочелите хълмове, малко по малко придобиват истинските си цветове, в неподвижната вода на пристанището припламват отраженията на корабните светлини. Около къщата ми има ведомствени почивни домове и в някои от тях са разположени детски лагери. Привечер просторът кънти от детски гласове, удари на топки, смях, песни. Често ги гледам как играят и си спомням игрите в детството ми.

Челикът е всеизвестна игра, но чаракманът се играе може би само по нашия край. Трикрако столче от клонато дърво се поставя в кръг с диаметър около две крачки. На петнайсет, двама крачки се тегли права линия и от нея се замеря със сопи чаракмана. Не е достатъчно само да се улучи, а и да се изкара от кръга.

При играта мермилешка едно дете застава с гръб до стена на къща или до ограда и служи за „възглав-

ница“. Децата от неговия отбор се навеждат, хванати едно до друго за кръста, и правят магаре, върху което скачат децата от другия отбор. Най-добрите скачачи скачат последни, така че понякога върху едно дете се стоварват по двама, трима души. Ако магаретата не издържат товара и паднат, лягат отново. Ако някой от скачачите падне на земята или я докосне с крак, неговият отбор ляга отдолу.

Писната е истински бой. Тя се играе само на полето, когато едрият добитък се изкарва на паша. Единият край на дълго около десет метра въже се завързва за храст или колче, а другия държи този, комуто се пада по жребий да започне играта. Всеки от играчите слага върху завързания край на въжето по някоя вещ – торбичка, месал, горна дреха или каквото и да е платнено нещо, като предварително го увива така, че да наподобява бич. Задачата на този, който държи края на въжето, е да пази оставените закупени вещи. Останалите се устремяват като глутница вълци към вещите и всеки гледа да вземе каквото е оставил. Този дръпне от една страна, онзи – от друга, и ето че започва боят. Пазачът гони нападателите, докдето му позволява въжето, и когато успее да докосне с ръка, той става пазач. Колко пъти са ме разплаквали, колко съм разплаквал другите и аз.

Най-сложна бе играта с нож. Играчите насядват в кръг и хвърлят жребий кой да започне пръв. Започва се с най-простото – ножът се забива в земята три пъти, като се държи за дръжката. Второто упражнение – същото, само че ножът се държи за върха на острието. Следват по три забивания „през ухо“. Играчът хваща ухото си и през образувания кръг забива ножа в земята с другата си ръка. Същото се повтаря и през другото ухо, а след това и през носа. Идва ред и на най-трудните упражнения. Ножът се прехвърля по три

пъти зад гръб през двете рамене, като се хваща за острието, а това изисква жонгльорски способности.

Който направи най-малко точки, търпи наказание, и то твърде тежко – изважда със зъби забита в земята клечка, дълга десетина сантиметра. Неведнъж съм изпитвал мъката и унижението на това вадене със зъби. Клечката е забита наравно със земята, та не можеш да я захапеш с предни зъби, а на всичко отгоре по-големите момчета те боцкат с нещо остро по дупето и си падат от смях...

27

Тази сутрин чух камбаната на градската черква да бие на умряло и през целия ден си мислих за смъртите в нашето семейство в продължение на един човешки живот. Имам предвид живота на дядо ми, който почина на осемдесет и няколко години. Имал е един-найсет деца, от които само четири са останали живи. Баба ми разказваше как ги е погребвала по време на войните. Веднъж заровила две в един ден. Преди плад-не отнесли със съседката едно на гробищата, а като се върнали къщи, гледат – и друго умряло.

Бяхме четири деца – три момчета и едно момиче. Двете момченца умряха съответно на две и три години. Едното имаше рана на ръчичката и когато майка ми сваляше превръзката да я маже с някакъв мехлем, оголената кост над лакътя се виждаше. От време на време го откарваха до едно съседно село, където имаше фелдшер. Спомням си как в един дъждовен есенен ден каруцата спря пред къщи и майка ми заплака с глас. Баба работеше нещо на пруста, изтича до каруцата и също заплака. Момченцето бе починало по пътя в скута на майка ми и тя разбрала

това едва когато открила лицето му. Оттогава тя получи сърцебиене, а по-късно и базедова болест.

Баба ми почина в мъки и голяма нечистотия. Живеехме вече отделно и един ден отидох за нещо в старата къща. Беше в разгара на жътвата и тъй горещо, че босите ми ходила изгаряха в прахта по пътя. Дворът бе пуст – дядо, чичо и стринка бяха на нивата. Чух стенания откъм къщата и се изплаших, така страховито се носеха в знойния покой тези стенания. Починах да се върна, но се сетих, че баба е болна. Въпреки често се споменаваха, че не е добре, но и майка ми беше на легло, та грижите ни бяха насочени към нея.

Отворих вратата. В лицето ме блъсна такова зловоние, че отстъпих назад към пруста. Баба седеше на колене сред стаята, приведена напред, без забрадка, с мокри от пот коси и потъмняло мораво лице. Беше увита с тъмна черга около кръста, навеждаше се напред с плътно затворени очи и издаваше ония протяжни вопли: иууу, иууу! Цялата бе отрупана с мухи, ония зелени хищни мухи, които налитат на труп, особено в она част на тялото, която бе прогизнала от изпращания и пикоч. Пред нея бе оставена чиния с някаква течност, пълна с мухи, до чинията се търкаляше комат хляб. Без да ме вижда и чува, тя продължаваше да стене все така глухо и страшно. Сега вече се изплаших, затворих вратата и побягнах към улицата. След няколко дни тя почина в самота и смрад като изоставено животно.

СМЪРТТА НА МАЙКА МИ

1

Тя издъхна в ръцете ми.

В детството ми бе светлолика, с топли светлокафяви коси и също такива очи. В сравнение с останалите от семейството на баща ми, несръчни, тантурести и грубовати, тя изглеждаше като „писана“ – „тънки вежди гайтанени, кипра уста, като с пара рязана“. Беше чистофайница, нечистоплътността и дебелокожието на мъжовото ѝ семейство съсипваше нервите ѝ. Често я чувах да казва, след като бе ходила някъде на гости: „Едно прибрано и чистичко у тях!“ Тези думи са били може би косвен израз на протест срещу битовата нищета, в която я бе хвърлила съдбата. Никога не съм я чувал (както и никоя друга жена в селото) да каже, че е нещастна в брака си. Не от гордост, разбира се, а от нравствен стоицизъм или съзнание за дълг, което е едно и също.

Беше щастлива, когато заживяхме отделно от голямото семейство. Баща ми купи една малка къщичка, за която споменавам и в съчинението си „Преди да се родя и след това“. Разказът е шеговит и читателят може би ще помисли, че като много други неща в разказа, и къщичката е измислена. Тя наистина се намираше сред турското гробище наред селото като в каменна гора и в нея вероятно бе живял ходжата. С годините вадехме камъните, трупаме ги на ограда и разоравахме земята. Къщичката имаше всичко на всичко една стая с две прозорчета, но още с настаня-

ването ни баща ми струпа до нея килер с навес за лятна кухня.

Майка ми и баща ми спяха, както и в старата къща, на дървен пат, а ние със сестричката – на пода. На всичко отгоре в стаята имаше тезгях и шевна машина „Сингер“. Малко преди да се отделим от общото семейство, баща ми реши да стане шивач. Земята ни от двайсетина декара не можеше да ни изхрани, а и баща ми изпитваше необяснимо отвращение от селския живот, от калта и прахта, от полски труд. Ходил беше за известно време да учи занаята при шивач от съседното село и сега можеше да шиешаячни палта и панталони. Не беше от най-сръчните, но и клиентите му, които хвърляха вече потурите, не бяха придирчиви към тоалета си. Заветната му мечта бе да живее в град и да се занимава с каквото и да е, само не със земеделие.

– Хамалин да съм, но кракът ми по тротоар да ходи!

И направи всичко по силите си, за да се добере най-после до града, за което, разбира се, му помогнаха и събитията. Между другото успя да се ограмоти покрай мен и сестра ми, научи се да чете и смята колкото да си води сметките. Не е прочел нито една книга, та така и не разбра с какво точно се занимавам и как си вадя хляба. През ваканциите аз и съучениците ми изнасяхме театрални представления в читалището, изнасяхме и лекции в най-достъпна форма по предмети, които учехме в гимназията: география, история, аритметика, астрономия и др. Веднъж по някакъв повод разказах на баща ми за самодвижещата се машина перпетуум-мобиле. Той много се интересува от тази машина, често отваряше дума за нея и веднъж ми каза:

– Аз ще я направя таз машина, па ела сетне да гледаш как си живее бай ти Петър. Тоз, дето е измислил грамофона, кой знае що пара е взел, макар че с ръчка

се навива. За таз машина един чувал пари ще дадат.

Опитите му да изобрети вечно самодвижещата се машина продължиха години наред, обикновено нощем или в празнични дни, в голяма тайна. Страхуваше се да не би някой външен човек да го види и присвои откритието му, та работеше в килера при заключена отвътре врата. Беше решил, че самодвижещата се машина ще се осъществи с вода, и изобретението му представляваше нещо като воденично колело, което трябва да се върти в неподвижна вода посредством тръби, тежести и пр. Както и да му доказвах, че според физическите закони, които учех в гимназията, опитите му ще отидат напразно, той продължаваше през свободното си време да виси с часове над едно дъсчено корито с вода, дълбоко съсредоточен, изнервен, обзет изцяло от „творческа треска“. Призрактът на пълния с пари чувал (кой знае защо чувал, а не друга мярка) терзаше въображението му непрекъснато и го караше да мечтае на глас как ще се пресели в града, как ще си построи голяма къща в центъра, как ще си живее живота...

Сега кара 84-тата си година и все още е здрав и читав. Не го съдържа на едно място и по цял ден скита с акраните си из града. От няколко години живее при сестра ми, тя го гледа като „писано яйце“, има си и „парички“ в книжка. Както се казва, освен младост нищо не му липсва, но и той нищо повече не иска. Не му дава сърце един лев да похарчи, да „подслади душата си“ на стари години – я паста в сладкарница, я една супа в ресторант да изяде. Пастата била за децата, супата струвала в ресторант 50 стотинки, а въщи само 10 или 20.

Типичен съвременен стар човек, недоверчив към близките си да не би да го изоставят в края на живота му без грижа и подслон. И не само към близките

си, към живота изобщо. Знаеш ли, казва, колко такива като мен са изоставени от синове и дъщери? Защото нямат имот и стока, нито пък скътани парички. Ако ги имат, все някой ще ги погледне, щото за днешния човек парата е всичко. Няма ли я, няма ни баща, ни майка.

Успях все пак да го склоня да си изтегли малко пари и да ги държи въщи, та като излиза из града, да си слага в джоба по някой лев. Стар човек е, може да се препъне да падне и да се удари, я да му прилошее, та да си вземе такси до въщи. Изтеглил хиляда лева, държал ги една седмица под възглавницата и отново ги внесъл в книжката си. Сестра ми го запита зашто го прави, а той ѝ рекъл:

– Ще ги похарча или загубя, ами ако вземете с брат си да умрете по-рано от мене, кой ще ме погледне с мойта пенсийка от шейсет лева?

2

Уверен съм, че не само баща ми, а и други неукни като него както у нас, така и в други страни са си блъскали главите над различни изобретения. Преди време прочетох разказ на съветския писател Белов (или Распутин), чийто герой, също неук селянин, се опитва да направи същото перпетуум-мобиле.

Подбудите за тези наивни усилия за изобретателство не са, както се казва, възвишени, в името на науката или за благо на човечеството, а чисто материални. Селяните свеждаха човешката дейност до физическия (по-точно полския) труд и смятаха за пълноценни само хората с мазоли по дланите. Според тях интелектуалният труд се изразяваше в седене на сянка през летните горещини и на топло през зимата, в

драскане по хартишки, в тънки разходки по хладно и, разбира се, в получаването на „немъчена суха пара“. Отношението им към учените хора (учители, чиновници, адвокати, лекари и др.) биваше твърде сложно – от една страна, изпитваха презрение към тях, защото не могат да различават пшеницата от ечемика, от друга – завист, защото си живеят живота, а „чичо се трепа на нивата и ги храни“, и от трета – респект и уважение към хора, които „с ум се борят“.

Прословутата любознателност на българския селянин, не по-малко прословутата му привързаност към земята и трудолюбието му, възпети в народните песни и литературата, винаги са били съблазнявани от живота на „учените“. Нашите бащи отделяха от залъка си да ни „изучат“, ала не за да достигаме „сияйните върхове на науката“ или да се посвещаваме на изкуствата, а именно да живеем като учените хора, т.е. леко и чисто, да не газим селската кал и да получаваме суха пара. Всички даваха на децата си един и същи съвет: „Учете се, хора да станете, да не теглите нашето тегло!“ За да се съблазнява от живота на учените, селянинът или е изпитвал потисната от векове жажда към науката, която иска да осъществи чрез децата си, или също тъй дълбоко в себе си е ненавиждал и земята, и примитивния селски труд.

Изобщо народната душевност при привидната си простота е много по-сложна и богата, в нея се смесват, както в душата на отделния човек, много повече страсти, и благородни, и порочни, отколкото виждат и откриват някои социолози, народопсихолози и писатели. Техните изследвания обикновено се извличат от народното творчество, от обичаите, от устни разкази на хора от различни краища. Самите изследователи обаче, работили непосредствено след Освобождението, най-често са горещи патриоти романтици и

дори патриотари, тъй че резултатите от изследванията им са не само положителни, приповдигнати и оптимистични, но често и в ущърб на другите народи. Трудно и невъзможно е да се направи цялостна и веднъж завинаги установена картина на народната душевност, защото и обичаите, и народното творчество, и устните разкази, и преките наблюдения невинаги са единствените и най-достоверни източници за изучаване на народната душевност. Много от обичаите са отмрели и се тачат по инерция (както сега Коледата) като останали „от едно време“, на тяхно място се създават нови, а народният поет най-често възвисява събитията, за да ни ги представи като „истински живот“, така че народната душевност, особено в наше време, се променя бързо и непрекъснато и трябва да се изучава отблизо и задълбочено.

3

И насън чувах рязовете на огромната ножица, чувах и разговорите на мъжете. В селото нямаше кръчма и щом видяха да свети вкъщи, мъжете от махалата се отбиваха при баща ми и от „лаф на лаф“ оставаха до полунощ. Идваше най-често учителят Васил, първият и единствен дотогава интелигент в селото със средно образование. Живееше през една къща от нашата, освен това бе първи братовчед на баща ми, та не се стесняваше да ни посещава по всяко време. Колегите му, две жени и един мъж, бяха семейни, а той, съвсем млад и самотен, разсейваше скуката на дългите зимни вечери в компанията на баща ми и селяните от махалата. Идваше отпървом с него, а отпосле и сам, командирът на пограничната застава поручик Байчев, пълничък, добродушен и приказлив млад мъж, вероятно измъч-

ван и той от скука или от любопитство към бита на хората от този далечен край. През същата година в селото започна нещо като икономически и културен бум. Току-що бе основано читалище, където младежите се отбиваха през свободното си време, отвори се прогимназия и в селото пристигнаха още трима учители, няколко момчета отидоха да учат в гимназията, основа се и всестранка, двама от селото си купиха вършачки и оттогава никой не вършееше с диканя, селяните започнаха да облагородяват овощни дръвчета, а някои и да се огромяват в читалището.

Когато тръгнах да уча в гимназията и вече станях момче, преградихме стаята на две, за да има къде да спя през ваканциите, а за тезгяха и шевната си машина баща ми нае стая в пристройката на една съседска къща. Дотогава много хора преминаха през едностайната ни къщичка, много нощи лежах буден под юргана да ги слушам, много селски и житейски истории научих, дори и такива, които не бяха за пред деца и се разказваха шепнешком. Това бяха най-обикновени събития из всекидневието на селото, разкази за коне и кучета, за сватби и годежи, за кражби на коне през границата, за „едно време“ и т.н. Живот равен, мирен и тих, далече от политиката и всякакви други шумни обществени събития.

Нямаше и ярки, интересни личности – музикант например, разказвач, авантюрист, обиколил страната или ходил в Америка, смешник, прочут борец или дори неизлечим алкохолик. Много рядко избухваха кавги, и то без особени последствия – бой или съд. През детството ми, а може би и досега, в селото стана едно убийство. Намериха полския пазач в колибата му прободен с нож най-вероятно от влашките цигани конекрадци, за да го премахнат като свидетел на кражбите им през границата.

Интересни, но неясни, измъчващи съзнанието ми бяха разговорите между учителя Васил и поручик Байчев. Учителят бе завършил наскоро педагогическата гимназия в Казанлък, учителстваше с ентузиазма на народник, беше всеотдаен и нежно влюбен в идеите на комунизма и като всеки влюбен винаги намираще повод да говори за любовта си. За нас тези идеи бяха нещо ново, слушахме с „отворени уста“, някои мъже задаваха въпроси, на които учителят отговаряше с голямо увлечение.

Поручикът също знаеше много за революцията и Русия. Не си спомням от кой гарнизон бе дошъл при нас, нито родния му край, но по отношенията му със селяните се виждаше, че не за пръв път общува с такива хора и че може би произлиза от същата среда. Двамата с учителя нямаха други събеседници и споделяха каквото знаят за руската революция. Спomenавах най-често думите червена и бяла армия, комунизъм, революция, Ленин, Троцки, Сталин, буржоазия и много други думи и имена, които бяха за нас тъмна и сладостна загадка.

Като сега виждам как майка ми седи на пата и пред на хурка, баща ми, прав до тезгяха, чертае с креда върху шаяка или глади с тежката ютия, а учителят и поручикът седят на столове без облегалки. Гласът на учителя е мек и приглушен като на съзаклятник, а гласът на поручика, басов и плътен, изпълва стаята със звучните си интонации. Постелята за спане е сложена в ъгъла зад печката и сестричката ми вече спи, а аз седя върху възглавницата и слушам. От вечер на вечер мъглата от загадка, наречена Съветски съюз, добиваше ярки очертания и пред нас се открояваше един свят на равенство и справедливост, на сит и весел живот, а хората са усмихнати, облечени в красиви дрехи и щастливи. И този приказен свят изпълваше сиромашкия ни живот със смисъл и надежди.

Живеехме четирима в една стая, но майка ми се чувстваше в нея като в свое малко царство. Сутрин, докато спяхме, тя ставаше да почисти шаячните изрезки под тезгяха, пепелта в ютията и калта, оставена от цървулите на гостите, да сготви, да опече хляб. Особено щастлива изглеждаше през вечерите, когато у дома нямаше външни хора. Лицето ѝ биваше озарено от оная вътрешна светлина, която показваше, че на душата ѝ е хубаво и радостно, че е щастлива да седи със семейството си сред ред и чистота. В такива вечери тя обръщаше всичко на смях. Имаше навик и способност да предава разговорите си с другите жени в диалог и така неволно ги имитираше, а ние се смеехме от сърце.

Както се оказа отпосле, базедовата болест бе започнала да я мъчи още оттогава, но като всяка селска жена, тя криела болестта си и правела всичко, за да изглежда здрава. Ходеше на нивата, переше, готвеше, а зиме и лете, в кал и сняг, мъкнеше от селските кладенци пълни менци с вода, понякога дори цепеше дърва за печката. Страхът на селските жени да бъдат „уличени“ в някаква болест бе останал от „едно време“, когато се е смятало, че мъжът се жени преди всичко за две работни ръце. И това старо, диво и безжалостно отношение към болната жена бе тъй дълбоко залегнало в съзнанието на хората, че гледаха на нея, особено ако биваше млада, иронично-презрително, с фалшиво съчувствие и съмнение в болестта ѝ, докато не почнеше да бере душа.

Базедовата болест на майка ми скоро се разви така, че не можеше повече да я крие – очите ѝ леко изпъкнаха, на шията ѝ се появи буца като юмрук, получи и силно сърцебиене. След малко физическо усилие, на нивата или в градината, силите я напускаха и

тя падаше на легло по цели седмици и месеци. На третата година очите ѝ си възвърнаха формата, буцата на шията ѝ изчезна. Но докато базедовата болест е отминавала, сърдечната ѝ болест се е влошавала, а заедно с нея се бяха появили и някакви други „неизвестни“ болести, които я измъчваха цели петнайсет години. Някои от тези болести биваха „женски“ (както чувях бабите да говорят), т.е. генитални, а тях селските жени криеха с особено старание, срамуваха се да се покажат на лекар и се лекуваха само при врачките.

През тези петнайсет години майка ми рядко ставаше от легло по за няколко седмици или месеци. Тогава в семейството ни настъпваше радостно оживление, вярвахме, че е оздравяла или че е на оздравяване, крояхме планове за бъдещето и един от тях бе да построим още една стая и да заживеем нашироко. През останалото време в семейството ни цареше тягостно и мрачно настроение. Особено тъжно бе през празниците. Случваше се така (или ни се струваше), че най-тежките кризи на майка ни настъпваха по най-големите празници като Коледа, Нова година, Великден или на селския сбор, когато хората се събираха да се повеселят. Не спяхме по цели нощи, налагаше се баща ми да наема конска каруца, за да я откара на лекар в селото Вълчи дол, което отстоеше на седемнайсет километра, или оттам – във Варна.

На петнайсетгодишна възраст отидох да уча в гимназията и у дома прекарвах само по три-четири месеца. Грижата за майка ни поех изцяло сестричката ми. Тя от малка я отменяше в много домашни работи и на дванайсет години бе вече истинска домакиня. Помня как ставаше малко след полунощ да си научи уроците и докато съмне, да приготви закуска или да припере някои дрехи. Но след три години и тя трябваше да учи в града. Тогава се освободи Южна Добру-

джа и аз се преместих от Варна в Добрич, за да продължа в тамошната гимназия. Селото ни е на двайсет и няколко километра от града, води се открай време в Добричка околия и за мен и сестра ми бе по-удобно да учим там. Баща ни ни носеше продукти, тя готвеше и така прекарвахме възможно най-евтино.

На следващата есен баща ни се втурна из града да търси нова, по-голяма квартира. Мислил – кроил и решил да събере всички ни в града, защото в село нито можел да се грижи сам за майка ни, нито да си гледа работата. Тук сестра ми като поеме грижата за нея, той ще захване да работи при някой шивач или ще му намери колая по някакъв начин. След като търси няколко дни, намери една изоставена татарска къща с шест одаи. Те бяха плетени с пръти, таваните ниски и изкорубени, прозорчетата криви и опушени. Както при всяка мюсюлманска къща, оградата, също плетена от пръти и замазана с говежди тор и пръст, бе висока колкото самата къща, а отвъд нея се издигаше минарето на една от многото джамии в града. (Все на татарски къщи и на джамии ни вървеше!) Позачистихме двете одаи, позамазахме ги с вар и баща ни отиде да доведе мама. Като видя стаите, тя едва не припадна.

– Върни ме още днеска в село! Сама да умра, но там да си умра!

Животът ѝ стана съвсем непоносим. Ние, здравите, бяхме непрекъснато потиснати, макар че повечето от времето си прекарвахме навън, а тя рядко излизаше от стаята. Не ѝ стигаше въздух, не ѝ стигаше светлина и простор. Ако успееше понякога да се вдигне на крака, нямаше къде да се разходи, дворът бе тесен и затулен с високи огради като затвор. Другите четири одаи, наредени като яхъри, ѝ внушаваха страх с пустотата на зейналите си прозорчета, а и ние не смеех-

ме да влизаме в този „сарай“ от одаи, пълни с чужди котки, прилепи и вампири. И двете стаи, в които живеехме, опушени и мрачни, приличаха на катакомби. Нямахме никакви мебели освен две ламаринени печичици, масичка и четири дървени пата с дебели, натъпкани със слама тюфлеци, останали от собствениците татари или турци. От минарето на джамията, което стърчеше до самата ограда, ходжата викаше по няколко пъти на ден правоверните на молитва и гласът му, проточен и див, отекваше зловещо наоколо.

И на баща ми не му провървя. Нямахме как да кара занаята си, не успя да си намери друга работа и се превърна на „момче за всичко“. Урбанистичният му идеал се осъществи наполовина – стана хамалин, но кракът му не стъпи на тротоар, защото по онова време улицата, на която живеехме, бе потънала в най-обикновена селска кал. В края на учебната година отново натоварихме оскъдната си покъщнина и се завърнахме в село.

5

През есента заминах за казармата, сестра ми учеше в града. Майка ми и баща ми живееха сами в село. И на двамата им беше тежко. Както виждах през отпуските, тя едва смогваше да сготви, да поопере и почисти, останалото време прекарваше в леглото. Веднъж, като се връщах вкъщи отнякъде, чух я през отворената врата да се окайва, че е като изгнила, че е по-добре Господ да я прибере и от мъки да я отърве.

– Да те прибере, ама не те прибира! – извика баща ми и прибави една псувня по адрес на Господа. – Че и ний най-сетне бял ден да видим!

Майка ми го помоли да насече малко дърва за печ-

ката, че тогаз да излезе. По гласа ѝ личеше, че неговите думи съвсем не са я засегнали, но аз бях потресен. Оттеглих се на пръсти към двора, като си мислех, че това, което чух, се повтаря всеки ден и е нещо обикновено в техните отношения – баща ми не крие досадата си от болестта ѝ и от самата нея.

Когато стигнах тогавашната му четиридесетгодишна възраст, разбрах баща си. Разбрах, че на тази възраст мъжът е още млад и липсата на нормален семеен живот в продължение на повече от десет години го е измъчвала и трупала в дунната му тежки чувства. И все пак бях поразен от ожесточението му, което, по всичко личеше, не бе мимолетно, защото имаше добро сърце и незлобив, мек характер. Това се знаеше от цялото село, а най-добре го знаехме ние, децата му. Обикновено бащите поемат неприятното задължение да наказват децата за някои лудории и провинения. У нас майка ми изпълняваше това неприятно задължение, когато биваше здрава, и то без всякакво угризение на съвестта. Пердашеше ме за всяка беля, без да ми прости нито една, като да изпълняваше някакво свято задължение. Пердашеше ме най-вече когато дразнех, а понякога и понашляпвах сестричката си. Тя бе лакома, излапваше яденето си надве-натри и посягаше към моето. Понякога се карахме за някакъв предмет или от скука и аз, разбира се, използвах физическото си надмощие. Сестричката не пропускаше да се оплаче, а майка ни не пропускаше да ме накаже. Опитвах се да изклинча, връщах се вкъщи късно вечер, когато другите спяха, с надеждата, че ще ми се размине, но тя бе неумолима като ексекUTOR. Ден, два или седмица да минеше от провинението ми, тя най-добросъвестно изпълняваше наказанието.

– Чудя се как дигаш ръка на човека, когато нищо лошо не ти прави! – присмиваше ѝ се баща ми.

Не му даваше сърце да ни наказва, очите му се наливаха със сълзи, когато слушаше някоя тъжна история, но псуваше майка ни най-вулгарно пред всички ни, бях го виждал и да я удря скришом от нас. Имаше такова чувство за хумор и самоирония, че ни караше да се задушаваме от смях. Умееше да вижда и себе си, и другите откъм най-смешната им страна, разказваше как са го оженили „още невръстно дете“, колко смешен е бил като младоженец, в каква груба и нечистоплътна среда са преминавали детството и младостта му. Но докато се надсмиваше над грубите нрави в семейството си, той се държеше не по-малко грубо с жена си.

Когато си спомням за тези две страни от характера на баща си от онова време, неволно си мисля за нас, пишещите, обществениците и прочие нравоучители, които проповядваме на другите честен, скромнен и непорочен живот, а самите ние съвсем не следваме собствените си съвети към другите.

Проклетата двойственост човешка! И да е само двойственост, ами и дваственост!

6

Нищо човешко не ми е чуждо – едно от най-безнравствените правила за поведение.

7

Потомците често издигат паметници на исторически личности, които заслужават само презрение.

След години, когато вече се шегувахме с нейните екзекуторски задължения, майка ми признаваше колко тежко ѝ е било да ги изпълнява, ала не искала в никакъв случай да допусне в семейството си оная „галиматия“, за която така често и с удоволствие разказваше баща ми. В неговото семейство, в което бе живяла около десет години, липсвало послушание и уважение на деца към родители, ако баща или майка каже една дума, те му отвърщат с десет, карат се, бият се, ходят мръсни и въшлясали. Сега, когато живеете далече от нас, говореше тя, трябва сами да се сумясвате. Не бива да оставяте чуждите хора да наказват грешките ви, щото чуждите лошо наказват!

През есента на 1945 година семейството ни се пресели във Варна. Заветната мечта на баща ми бе да живее не в кой да е, а именно в този град, който го бе запленил още по време на военната му служба, а и по-късно, когато учех там и той идваше при мен. Градът бе красив, но жилището ни бе по-лошо от това в Добрич. Къщата бе едноетажна, с три стаи, двете се заемаха от собствениците, а в третата се настанихме ние. Същите патове (само че без слама), същата оскъдна мебел, същата мизерия, че и по-голяма, защото тава-нът на стаята бе пропукал и при дъжд трябваше да слагаме съдове на пода, в които да се събира водата. Аз и сестра ми бяхме вече ерген и мома, притеснявахме се един от друг, та да се преоблече или да се измие тя, аз трябваше да чакам на двора и обратно. Същото правеше и баща ни, а майка ни вече не можеше да

става и „всичките си работи“ вършеше в леглото.

Почина в края на август 1946 година. Този ден бе неделя, баща ми бе отишъл при работодателя си, един съвсем посредствен шивач с прякор Чарли. За разлика от именития си съименник, бе пълен, късокрак и кривоглед, един от ония градски самотници, които прекарват целия си живот със суха храна и спят обикновено на работното си място сред нечистотии, загадъчни за селските хора, защото не знаят нищо за тях и не могат да проумеят живота им. Шивашката му работилница се помещаваше в една ниска и тясна мансарда на четвъртия етаж и от прозореца ѝ се виждаха мачтите на корабите в пристанището. При него си шиеха панталони и куртки от син док някои работници от пристанището. Шиеше ги баща ми, а „майсторът“ обслужваше по-сериозни клиенти.

Снощи чух по телевизията прочутия съветски модист, който говореше за модата със самочувствие на философ. Ние искаме, каза той, чрез модата да помогнем на хората да открият себе си. И за да ни внуши колко съществена е ролята на модата в живота ни, той добави, че „ние не обръщаме внимание на обикновено облечените хора“ и че „очите ни се спират само на необикновено облечените“.

Боже, дай дълголетие на хората, които ще се самооткрият чрез екстравагантните парцали на Зайцевци, и ги дари с очи да ги „спират“ и на „обикновено“ облечените!

Майка ни бе започнала да бере душа от сутринта, но ние със сестра ми помислихме, че е изпаднала в една от поредните тежки кризи, и не допускахме, че краят ѝ вече е дошъл. Разбрахме това, когато започна да издава протяжни звуци и да отваря широко устата си. Сестра ми изтича да обади на една жена, нашата роднина от село, чието семейство се бе преселило в града малко след нас и живееше през няколко къщи, а аз останах при майка ни и я попитах много ли ѝ е лошо. Тя гледаше в тавана и продължаваше да отваря устата си, но без да издава звуци.

По-късно се сетих, че може би е искала да ми каже нещо, и дълго време се опитвах да отгатна какво ли е искала да ми каже в последните мигове на живота си, виждала ли е смъртта пред себе си в тези мигове и дали и какво е мислила. И до днес това е една от мъчителните загадки в живота ми.

А тогава от жълта тя стана прозрачнобяла, на шията ѝ, там, където се събират ключиците, пулсираше бавно и неравномерно вена, лявата ѝ ръка, която държах в своята, ставаше все по-прозрачна и студена. След всяко отваряне на устата по тялото ѝ отекуваше слаба, едва забележима спазма, очите ѝ ставаха все по-неподвижни. И така до обед. Сестра ми непрекъснато ходеше до съседката, която не била у дома си, и когато отиде последния път, майка ни с внезапна и необяснима сила се разтърси от силни конвулсии. Стори ми се, че иска да стане, подложих едната си ръка под тила ѝ, а с другата я хванах за ръката. Устата ѝ широко се разтвори, издаде някакъв звук, подобен на хъркане, и притихна.

Смъртта бе настъпила. След малко сестра ми и съседката влязоха в стаята, погледнаха мъртвата и зап-

лакаха. Съседката поиска кърпа, пристегна челюстите ѝ, после затвори и очите ѝ. Върна се и баща ми. Като разбра, че майка ни е починала, застана на прага, пребледня и така се разтрепери, че едва не припадна. Не можеше да гледа кръв от драскотина или закланно животно, а смъртта го хвърляше в ужас. През деня купи и донесе ковчег, а нощта прекара у съседите.

През нощта аз и сестра ми останахме да бдим над покойната. Седяхме от двете страни на ковчега, поставен на масата, на която се хранехме, и разговаряхме за много и незначителни неща, за да разсейваме скръбта си. Към полунощ сестра ми, капнала от работа и напрежение през деня, полегна на леглото да отдъхне и заспа, а аз останах сам до ковчега. Само преди около година бях се завърнал от фронта, където бях видял много мъртви. Веднъж бяха ми възложили да установя точния брой на убитите в някакво сражение, нахвърляни в два камиона, с разбити черепа, със сини, изпочупени крайници и окървавени дрехи. Щом дръпнах платнището на първия камион и погледнах убитите, краката ми се подкосиха, зави ми се свят, паднах на колене и повърнах пред ротата.

И още много, стотици мъртви видях по пътищата до Виена и обратно. Бях млад, животът напираше със сляпа, безразсъдна сила в мен, не изпитвах толкова страх и ужас от смъртта, колкото отвращение и погнуса. Чуждата смърт е безименна, засяга ни повърхностно, а освен това на война се свиква с нея. Питам се често как посрещат трагичната вест близките на убитите, опитвах се да си представя как ще посрещнат смъртта ми и моите близки, но това бе проява на обикновено любопитство.

Едва сега, докато седях сам до бездиханното тяло на майка ни, усетих смъртта с цялото си същество, изпитвах ужас и страшно чувство за безизходност. За

първ път в живота си осъзнах колко безпомощен е човекът пред смъртта и колко безпощадна и непреодолима е тя. Питам се какъв е смисълът на смъртта и дали има някакъв смисъл. Струваше ми се, че изчезването на Земята или дори на цялата Вселена не е тъй страшно и безсмислено, както умираването на човека, защото с него умира една жива и мислеща вселена. Мъчително и невъзможно до умопомрачение ми бе да проумея защо в това мъртво тяло никога вече няма да трепне живот, след като в него бяха живели поривите на всевъзможни чувства и мисли.

Същия ден бе починал и кварталният хлебар бай Симо. Малко преди да се заселим в квартала, излязъл от затвора, където лежал дълги години за това, че бил заклал жена си. Заклал я, според съда, в порив на гняв без особени причини. И ето че природата бе „постъпила“ с него точно така, както и с майка ми. Пред нея двамата бяха равни, макар че приживе бай Симо е бил злодей, а майка ми – мъченица и праведница. Изводът бе колкото прост, толкова и потресаващ – природата е безразлична към нравствената същност на човека, злодеят и праведникът имат една и съща участ. Понякога злодеят бива дори „облагдетелстван“, в смисъл че доживява до дълбоки старини, животът му догаря като свежица тихо и безболезнено, а праведникът агонизира с години в непосилни страдания. В такъв случай въпросът за доброто и злото отпада. Щом има смърт, защо трябва да има морал? А може ли да се живее без морал?

Тези въпроси си задавах през оная безкрайна нощ на бдение, задавам си ги и до днес.

.....

Когато Фурнаджиев и жена му Надя пристигнаха в Созопол, там вече бе настъпило онова трескаво оживление, което обзема хората от крайморските градчета като предчувствие за богат риболовен сезон. Беше в началото на септември и повечето от летовниците си бяха заминали, а незаминалите всяка вечер отиваха на кея и очакваха рибарските лодки от морето. От лодките предлагаха все повече и по-едър сафрид, което показваше, че рибните пасажи прииждат все по-близо до брега. Фурнаджиев и жена му ходеха на плажа, аз – за риба. Нямах лодка да вляза в морето и хвърлях от скалите заедно с хлапетиите. Вечер до късно седяхме под навеса на кухнята във вилата на писателите, похапвахме от пържената риба и се черпехме с бяло вино. Фурнаджиев беше „пръчкарь“, което на черноморски жаргон и не без ирония означаваше, че е речен риболовец. Като всеки „пръчкарь“ той от своя страна пък се отнасяше със снисхождение към морския риболов и го смяташе за еднообразен и скучен спорт, ако изобщо е спорт. Цял ден клечиш на някоя скала като болен гларус за няколко жалки попчета и гледаш една и съща вода. Друго е на реката. Пейзажът се мени не само през сезоните, но и по време на риболов. От река на река, от вир на вир извървяваш километри, тъй че правиш туризъм и се наслаждаваш на природата. Много пъти бяхме ходили на язовир „Искър“ за бяла риба и шаран, на блатата покрай Богров за каракуда, ходили бяхме и на Нишава за раци и нито веднъж не го забелязах да се захлас-

не по красотата на природата, освен може би с вътрешния си взор. По цял ден стоеше така вторачен в плувката, че не усещаше кога е залязло слънцето.

Сега Фурнаджиев се опитваше да бъде равнодушен към риболовните ми занимания, но по всичко личеше, че треската и него го е хванала. Вечер ме чакаше да се завърна, бързаше да види какво нося в торбичката, опипваше рибата, оглеждаше я и поклащаше глава. Докато един следобед каза, че плажът му е доскучал, и пожела да дойде с мен. Дадох му резервната си пръчка, „клекнахме“ на скалата и до вечерта изкарахме по кило сафрид. Толкова му трябваше – да усети трепета, който се предава по конца, да види живия блясък на рибата и да я пипне. Само че голямата риба бе в морето и дори в залива, а няхаме лодка.

Имах доста познати и приятели от градчето, които на друго време биха ни взели със себе си, но сега не смеех дори да ги запитам. Всички бяха професионалисти рибари, цяла година бяха очаквали пасажа и от опит знаех, че не им е приятно разни любители да им се мотаят в лодката, когато си „вадят хляба“. Единственият човек в градчето, който можеше да ни вземе със себе си или да ни предостави лодката си, бе нашият колега Славчо Чернишев. Той отдавна живееше в Созопол и имаше самочувствие на изпечен моряк. Лодката му носеше романтичното име „Макловия“ и не само бе станала най-популярният плавателен съд сред творческата интелигенция, за която по онова време Созопол бе нещо като Акапулко, но и действащо лице в много курортни истории. Славчо Чернишев пък бе успял да стане капитан на корито с половин бруто регистър тон и, разбира се, бе свикнал вече да презира сухоземните жители. В речника му преобладаваше морската терминология и на ония, които се качваха в лодката му, се струваше, че им гово-

ри на гръцки или на някакво морско есперанто. И когато казваше на непосветения да постави лопатата на скамуса, да извади нещо от кубрика или когато говореше за различните ветрове – драмодани, мелтеми и пр., капитан Чернишев имаше пълно основание да презира невежеството на жалките обитатели на сушата. Така и наричаше тези интелегенти, които му досаждаха всяко лято и го третираха едва ли не като гондолиер – жалки континенталци.

И Фурнаджиев бе един от най-жалките континенталци, но в същото време и един от най-маститите поети и редактори в издателството, тъй че капитан Чернишев предпочете да рискува коритото си, отколкото съдбата на бъдещото си писание. Впрочем рискът му не бе толкова голям. Няколко години преди това бях „плавал“ по северното крайбрежие, по-точно покрай бреговете на сегашната Албена. Живеех в село Кранево и за да стана истински морски човек, купих си и лодка. Купих я от един друг наш колега и капитан, Върбан Стаматов, който по онова време живееше във Варна. Лодката течеше от всички страни като кошница, та през целия си престой в морето изгребвах вода с една консервена кутия. Тази кошница обаче ми послужи като учебно корито. Научих се да гребя и да калафатя, да разпознавам неблагоприятните ветрове и да предугаждам настъпващите бури. След като се увери, че имам познания по морското дело поне колкото един юнга, капитан Чернишев ми повери флотилията си и отиде да подрежда амфорите и гърнетата в созополския музей или да съчинява стихове и разкази.

И ето ни с Фурнаджиев на борда на „Макловия“ сред големия Созополски залив. Там имаше вече няколко лодки, закотвихме се малко настрани от тях и още първия ден изкарахме една кофа сафрид. През

следващите дни Фурнаджиев предложи да не се връщаме за обяд. „Докато отидем до кея, оттам до стола и отново в морето, това са два-три часа, а пасажът още тази вечер може да се оттегли на юг!“ Вземахме си по малко суха храна и от сутрин до вечер прекарвахме на вода. Сутрин капитан Чернишев ни предаваше „Макловия“ с неизбежните си съвети как да я пазим като очите си, отбивахме се в дъното на кея да наловим скарида за ем и поемахме към залива. Фурнаджиев седнаше върху кубрика бос, с платнено шалче на темето и с цигара в устата, говореше за предстоящия риболов и нетърпеливо приготвяше такъмите си, а аз, обзет от същото нетърпение, гребях с усърдието на кули към вътрешността на залива. Докато спусках котвата, Фурнаджиев успяваше да хвърли въдицата и да извади първите парчета. Беше сафрид, едър „беломорски“ сафрид. По онова време чепарето още не беше познато у нас, та го ловяхме на „чеконта“ – две или три въдички с оловна тежест. Както бива по време на голям пасаж, водата „връше“ от риба, така гладна и непредпазлива, че се стрелкаше от дълбините до повърхността на водата като сребрист метеор и се нахвърляше на стръвта. Слънцето изпепеляваше небесния лазур до бяло, водата бе неподвижна, топла и резедаво бистра до дъното. На половин миля се виждаха белият масив на кея и акостиралите съдове с разноцветни корпуси като нарисувани от Албер Марке. И както в картините на този художник, около нас лежеше лека, ефирна тишина, само плътният бас на Фурнаджиев отекваше като канонада – бо, бо, бо, – и то когато някоя риба се откъсваше от въдичката и падаше обратно във водата. Беше як стокилограмов човек и при най-малкото му движение лодката се накланяше така, че през първите дни все се страхувах да не би да се потопим. Всяка вечер отнасяхме в почив-

ния дом по пет-шест килограма риба и нямаше какво да я правим. Капитан Чернишев ни посъветва да осоляваме рибата и ние помолихме домакинката леля Станка да ни послужи с едно каче от петдесет, шестдесет килограма. Ред сол – ред риба. И така цели шестнадесет дни, докато напълним качето.

Късно следобед на шестнайсетия ден по гладката повърхност на водата се появиха ситни, почти невидими бръчици. От опит знаех, че те предвещават бърза промяна на времето, и започнах да обирам котвата. Фурнаджиев се възпротиви и даже се пообиди: как тъй ще тръгваме, когато рибата кълве като бясна! Рибата наистина кълвеше по-настървено, откогато и да било тъкмо защото предугаждаше развалата на времето, но Фурнаджиев не искаше да ме слуша. Разгърден до пояса, изпечен като пират, захапал цигарата с дебелия си мавритански устни, продължаваше да замята въдицата с такова настървение, че не смеех да го безпокоя повече. След няколко минути ни облъхна първият повей на вятъра и в същото време от изток се надигнаха тъмносини облаци. Още един силен повей и шалчето на Фурнаджиев полетя във водата. Опитах се да го вдигна с лопатата, но вятърът изфука и измести лодката в друга посока. Да се доберем до кея, бе невъзможно, защото вятърът духаше оттам, но аз гребях в тази посока, да не би вълната да удари в борд лодката и да я обърне. Ако бях се оставил на вятъра, щеше да ни изкара на отсрещния бряг на залива, но най-малко на пет мили от града. Водата закипя, облаците се понесоха по небето с невероятна бързина и от тъмносини станаха млечнобели, а вълните започнаха да прескачат в лодката. Фурнаджиев не можеше да плува и правеше усилия да изглежда спокоен, но тревогата, както се казва, бе изписана на лицето му. Най-после след едночасово гребане успях да из-

карам лодката на пясъчната ивица на около миля от града. Капитан Чернишев, който ни бе наблюдавал от кея, начаса дотича да си прибере флотилията. Съдено ни бе, уви, да завършим този голям риболов като корабокрушенци.

Съдено ни бе още да направим и едно голямо пиене. На сутринта Фурнаджиев по навик почука на вратата ми още преди изгрев слънце, но ръмеше дъжд и не можехме да влезем в морето. За да убием времето, поиграхме на табла, обядвахме, спяхме на обед, а вечерта се почерпихме с коняк. Надя се беше наскучала през тези две седмици и напираше да си ходят, но Фурнаджиев все още не бе се наситил на риболова и очакваше времето да се оправи. На следния ден все още валеше и той поиска да отидем до кафенето, наречено от летовниците софиянци „Бамбука“ като „филиал“ на прословутото по онова време софийско кафене „Бамбука“. Всички летовници, останали от последната смяна, се бяха набъкали човек до човек в заведението, та нямаше място дори за правостоящи. Върнахме се и пред вратата ни срещна управителят, възрастен мъж, вежлив и главно опитен в работата си, защото в близкото минало е бил собственик на питейно заведение. Помоли ни да почакаме за минута, влезе в кафенето, но веднага се върна и най-искрено изрази съжалението си, че не може да ни намери място. Няколко вечери бяхме идвали тук след риболова, нашият колега капитан Чернишев бе му представил Фурнаджиев, както се полага на личността му, и сега управителят не скриваше кръчмарската си благосклонност към него и го гледаше с известно страхопочитание. Попита ни дали ако искаме на всяка цена да пийнем нещо, може да ни предложи едно странно помещение, ако, разбира се, то ни хареса. Че как няма да ни хареса, каза Фурнаджиев, като пред-

полагаше, че управителят ни предлага да седнем в някоя от ония странични стаички, каквито има в много провинциални заведения, предназначени за по-специални случаи. Управителят ни поведе през задния двор, отключи катинара на една врата и ни показа въпросното помещение. Беше дъсчена барака, прилепена към сградата на кафенето с прозорец на юг към морето и служеше за разни натурии. По средата на пода имаше огромно дървено корито, пълно с късове лед и бутилки чешка бира. На тавана от стена до стена бяха опънати три пръта с подкови суджук. Управителят сложи една бирена каса с дъното нагоре вместо маса, още две за сядане, отвори две бутилки бира и каза, че ей сега ще ни донесе и чаши. Няма нужда, каза Фурнаджиев, и управителят си отиде.

След половин час изпразнихме по две бутилки и отворихме по още една. Разговаряхме за големия риболов, който бяхме направили, и за това, как ще пренесем пълното каче до София и как ще раздадем на всички приятели по едно кило риба. Забелязах, че Фурнаджиев все по-често вдига очи към суджука, който висеше над главите ни, и щом наченахме третата бутилка, накара ме да сваля една подкова. Сложих две щайги една върху друга, стъпих отгоре и откачих от пръта първата подкова. Фурнаджиев извади джобното си ножче и я нарязва на тънки и правилни парчета. Подковата имаше форма на продълговата елипса, смачкана с шише, червото бе така тънко и прозрачно, че пълнежът ѝ се виждаше като през стъкло, мек, бистрочервен и пикантно ухаещ на подправки. Навън все така валеше елинпелиновски тих и напоителен дъждец, през прозорчето се виждаше мътното небе, отвъд дъсчената стена се чуваха приглушените гласове на ония, които излизаха от кафенето и отиваха да обядват. Вратата се отвори и на прага застана уп-

равителят. Не каза нищо, поклони се към Фурнаджиев, както ми се стори, усмихна се („Всичко е наред!“) и си отиде. Фурнаджиев като че не го забеляза. Беше опрял мощния си гръб о дъсчената стена, говореше за нашите издателски работи и за нашите „клиенти“ – авторите.

Слушах го и внимавах да не изпусна някоя дума или жест, който би изтъкувал като опит да му противореча. Бях го виждал и слушал в моменти на „повишено настроение“ като сегашния колко невъздържано се бе нахвърлял върху ония, които се бяха опитвали да оспорват съжденията му по някои въпроси. Веднъж се намерихме в дома на наш колега по случай рождения му ден. Между нас имаше и един критик. Заспорихме за нещо и Фурнаджиев, вече здравата пийнал, без да се съобразява с празничното настроение, така остро и дори безцеремонно се нахвърли върху критика, че той стана от масата и си отиде. След малко Фурнаджиев вдигна чашата усмихнат и запита домакина защо е поканил на празника си тази мижитурка, след което през цялата вечер се смееше буйно и забавляваше компанията с весели анекдоти. Друг път в една кръчма, пак по повод на някакъв спор, направи на „бъзе и коприва“ един наш писател, който минаваше за мастит. Дори и с Ангел Каралийчев си позволяваше понякога иронични забележки, които освен самият Каралийчев, разбира се, всеки можеше да изтъкува като арогантни.

Няколко пъти в седмицата тримата – Фурнаджиев, Каралийчев и Минков – отиваха след работно време в Клуба на журналистите и сядаха на една и съща маса в първия ляв ъгъл на втория салон до завесата. Работехме в една стая с Минков, излизахме заедно от издателството и той често ме канеше да седна при тях. Странно е, че въпреки многогодишната ми съв-

местна работа с тримата, на тази маса именно, а и в други богоугодни заведения можах да узная не само колко са различни, но и крайно противоположни по характер, по вкусове и навици, които в служебна обстановка, естествено, не можеха напълно да излязат. Те дори сядаха на масата по различен начин. Минков по онова време все още предпочиташе концентратите. Винаги елегантен и сдържан, той пийваше елегантно и сдържано и седеше на масата също така елегантно и сдържано, както се седи на обществено място. Фурнаджиев седеше на стола с цялата си тежест, с лакти на масата, нехаещ за околния свят, и пиеше виното си на големи глътки. Каралийчев пък седеше с ръце на скута като селянин пред софра, малко небрежно облечен, с поизмачкани, а понякога и накапани ревери като дете, което все още не е свикнало да си служи с прибори, и пийваше през цялата вечер по няколко глътки бира или айрян.

Ако бе четвъртък, когато в издателството имаше редакторски съвет, на масата често ставаше дума за прочетени, приети или отхвърлени книги и Фурнаджиев не пропускаше случай да „закачи“ Каралийчев за неговата недостатъчна прецизност. Каралийчев „докладваше“ за ръкописите си в повечето случаи спокойно, без подробности и какъв да е анализ (какъв ли пък анализ може да се прави на стихчета и разказчета за зайчета, пчелички и мечета!), но винаги с благосклонност към авторите си, която завършваше с едно и също заключение: „Хубаво, хубаво, става.“ Това бе достатъчно основание за Фурнаджиев да му подхвърля недвусмислено, че е отворил вратата на отдела си за вдетинени старци, скучаещи домакини и всякакви графомани. Понякога се шегуваше и с това, как Каралийчев, още съвсем млад, е бил посрещан в някои градове като патриарх от цялото граж-

данство начело с кмета и духовата музика. Дали Каралийчев имаше чувство за хумор, или му липсваше дребнаво честолюбие, но никога не се засягаше от тези закачки.

Ако впечатленията ми от онова време не са погрешни, Фурнаджиев и Минков гледаха на Каралийчев като на безметежна личност, затворена в един още по-безметежен „детински“ свят, нехаещ, а може би и невеж по големите въпроси на литературата, както и по сложните и противоречиви въпроси на съвременното. Следователно и талантът му бе безметежен, нещо като спонтанен изблик на възрастен вундеркинд или като саморасляк, от чиито плодове се ползва, без да му придава нещичко от себе си, както човек се ползва от плодовете на дърво, без да се е грижил за него. Критично настроени към живота и литературата, прецизни в работата си и „трудно“ пишещи, те като че недоумяваха как този човек, тъй простодушен, лишен поне външно от всякакви силни страсти, седнал от толкова години под сянката на безконфликтната „детска литература“, може да бъде така популярен, ако не и най-популярният писател в страната.

Споменах вече, че след тези избухвания и закачки Фурнаджиев ставаше буйно весел, както преди това биваше буйно саркастичен и гневен. Страстна и пристрастна натура, той се дразнеше не от споровете, както мислех тогава, а от мижитурките, малодушните, неискрените и дори от уравновесените характери. Откакто бяхме седнали в бараката до пълното с бирени бутилки корито, настроението му бе превъзходно и дори някак възторжено. Разказваше увлекателно и духовито за срещи с различни хора, за литературни спорове и кавги, за бохемските си младини. Веднъж например, както си седали в някакво заведение той, Илия Бешков и други, решили да гостуват на Чудо-

мир. Отишли с файтон на гарата и взели влака за Казанлък, без да се обаждат на домашните си. Чудомир ги повел из околните села на теферич. За осем дни гостували на осем села и на деветия се завърнали в София сити и пресити от ядене и пиене.

В бараката всичко вървеше добре, само че главата ми започна да се вие, а стомахът ми да натежава. Беше вече три часът следобед, половината от суджужите на единия прът бяха свалени и изядени, много празни бутилки се търкаляха по пода, а Фурнаджиев все още нямаше намерение да става. От време на време отивахме до тоалетната в двора, връщахме се и пак сядахме, той – до стената, аз – срещу него. И така цели двайсет часа, до късно след полунощ. Много от онова, за което говори Фурнаджиев, съм забравил, но помня и много неща, помня имена на хора и дори отделни изрази. Все пак не съм напълно уверен дали с времето паметта ми не ги е изопачила, а и най-малкото изопачаване ще оскърби паметта на този човек, който бе твърде краен в преценките си за хора и събития.

През двайсетината часа, които прекарахме с него в бараката, изпитвах двойствено чувство на удоволствие и притеснение или по-точно – чувство на сладостно мъчение. От време на време той биваше обладаван от някакво бесовство, но не пиянско, а избухващо дълбоко от душата му, каквото не съм виждал у никого досега. Приличахме на герои от пиеса с две действащи лица, с единство на действие, място и време. Всъщност това беше монопиеса, защото говореше само той, а аз имах чувството, че съм излишен в пиесата и че кощунствам с присъствието си в бараката, където един голям поет „обръщаше“ душата си пред мен с такова жестоко откровение, от което по-късно можеше да се смущава и дори да ме възненавиди. Беше в онова състояние на духа, в оная екзалта-

ция, която може би е носил в себе си цял живот и която е прикривал зад маската на едно привидно спокойствие, за да я оставя да изригва само в определени часове. И тези изригвания идваха като морски приливи. Хапваше парче суджук, пийваше от бутилката и разказваше някоя забавна история така, че плътният му бас звучеше топло и гальовно. Вдигаше очи към тавана, аз стъпах на двете щайги и свалях поредната подкова от пръта. После изведнъж, като жегнат от някакъв вътрешен дразнител или от въображаем събеседник, започваше да говори за изкуство и политика, за нередности в Съюза на писателите, без да пести епитети и неблагоприятни оценки за писанията на някои колеги, за техния морал и гражданско поведение. Ставаше от мястото си и с тежки стъпки се разхождаше сред натураите, силният му бас кълтеше като юмручни удари по стените на бараката. Тогава именно изпитвах онова сладостно мъчение и правех усилие да не забележи присъствието ми и да ме закачи с лъвската си лапа, задето съм си позволил да стана свидетел на яростните му откровения. Приличаше ту на разярен лъв, затворен в тази барака, ту пък на помъдрия Бакхус, на когото алкохолът не дарява вече божествено опиянение, а безутешна тревога за нещо безвъзвратно отминало. Но какво бе това нещо, което го терзаше така злобещо? Той намекваше за него и дори ясно го казваше: трагичната невъзможност на таланта му да превъзмогне заблудите и малодушието, за да продължи и надхвърли младежкото си творчество. Така го разбирах, защото говореше, че пътят му от младостта досега лежи пред него празен и обрасъл и той не е минал по него, по собствения си път, а по някакви странични пътеки, като човек, обсебил чужда съдба. По-късно, когато се опитвах да осмисля изстъпленията му изповеди, не го срав-

нявах вече с разярен лъв или помъдрия Бакхус, както тогава в бараката, а с неугаснал вулкан. Да, той бе неугаснал вулкан и все още изригваше лава, но тя не преливаше през кратера...

Станахме да си ходим късно след полунощ, когато кафенето бе затворено. Пред вратата ни чакаше управителят. Идвал бе навярно много пъти да ни напомни, че е време да затваря заведението, и се е отдалечавал на пръсти, озадачен или по-вероятно „разбиращо“ усмихнат от монолозите на своя мастит клиент. Щом видя десетките празни бутилки и оголения прът на тавана, той се поклони на Фурнаджиев, а Фурнаджиев извади от джоба си шепа банкноти и му ги даде. Управителят ни пожела лека нощ, загаси лампата и заключи бараката.

Наскоро открих в някакъв стар бележник една рисунка на Фурнаджиев. По онова време имах хоби да правя такива рисунки. Спомних си как го бях издебнал, докато седи на обяд в столовата, прочетох кратките бележки за риболова и за биреното ни пиянство в бараката, които бях нахвърлял под рисунката, и реших да посветя тези страници на паметта на големия поет и голямата личност Никола Фурнаджиев.

НЯКОЛКО ДУМИ ЗА ЕЛИН ПЕЛИН

Повестта „Земя“ е първото художествено произведение, което съм прочел, ако не се смятат стиховете и разказите от учебниците по български език. Нашите селски учители не четяха художествена литература, не помня да са ни абонирали, даже за популярните по онова време детски списания. Когато завърших трети прогимназиален клас, нашият най-млад учител ми даде един ден повестта на Елин Пелин. Нямах навик да чета книги, а през юни бе започнала „втора копан“ на царевицата и слънчогледа, та по цял ден прекарвахме на нивата. Книжката престоя в едно газено сандъче седмица или две при старите ми учебници. Едва когато заваля „тих и напоителен дъжд“ и не можеше да се излезе на полето, аз се сетих една сутрин за книжката и взех да я прелиствам оттук-оттам. Трябва да съм попаднал на онова място от повестта, където Еньо разиграва коня си, докато обикаля нивите и ливадите, защото и досега си спомням с каква радост и наслада ги обглежда и не може да им се насити. Река, край реката китни върби, а зад тях – тучни ливади. Това е мечтата на селянина от сухата равнина и аз изпитах непознато чувство на свежест и лекота. Прочетох още няколко страници наслуки и започнах отначало. Тук вече всичко ми бе познато. Почти всяко лято и в нашето селце правеха молебени за дъжд, в сушавите лета ги правеха и по няколко пъти. Пъпли тъжното шествие из прегорелите посеви начело с дядо поп, спира тук и там, дядо поп чете напевно някакви молитви, хората гледат към небето, кръс-

тят се и пак продължават към другия край на землището. Стори ми се, че в книжката се разказва за тези наши молебени, само че, кой знае защо, имената на местата и хората бяха променени.

В стаята бе сумрачно и аз застанах прав до прозореца. Майка ми разтреби, понапръска пода с вода и взе да бръска с метлата. Спомням си хладните пръски по босите си крака и как тя ми вика: „Че мръдни да помета де!“ Преместих се до другия край на прозореца, а тя пак: „Ама ти закован ли си тука?“ Аз се местех из стаята, а тя след мен с метлата. По едно време се изправи и каза: „Ти що плачеш бре?“ „Плаче ли? – запита баща ми. – Че какво му има?“ Той престана да си обува цървулите, престана и майка ми да мете, гледаха ме – тя с недоумение и тревога, той – с ирония и упрек. Сестричката ми се наведе току под лицето ми, за да се увери, че плача, захили се и започна да ме имитира как хълцам. После всички замълчаха и започнаха да ме питат какво ми има. Най-после майка ми се досети, че чета някоя от ония жални песни, при които и възрастните си поплакват. Не е песен, сърдито казах аз, и ми се поиска да им разкажа това, което бях прочел, за да видят, че не плача току-тъй. И го разказах с такова въодушевление и така подробно, че те дълго не помръднаха от местата си. „Божей – въздъхна майка ми, когато свърших разказа си, – тази Цвета, горката, май ще я стигне Желината! Ми кво става по-нататък?“

Жела бе хубостта на нашето село и селото бе омагьосано от нейната хубост. Залюби се със Стоян, кротък и прибран момък от средно заможно семейство. Три години продължи тяхната любов и три години селото я следеше със затаен дъх. Тяхната любов стана нещо като социален вододел на нашето селско общество. От едната страна стояха бедните като Жели-

ното семейство, от другата – средно заможните и богатите. Започна общоселска борба за любовта на младите и в края на краищата Стоян го ожениха за друга мома, неугледна и както я наричаха, мършава като метла, но нагиздена с най-скъпите за онова време премени и богата. Преди да се ожени Стоян, за Жела идваха кандидати от другите села, все богатски момчета. Един от тях пристигна със собствен файтон, облечен в градски дрехи и както разправяха селяните, с известно образование. Той сам отишъл у Желини да иска ръката ѝ, а тя, като го видяла, избягала при една своя дружка и се върнала вкъщи, когато този корабокрушенец, идеалист или народник интелегент, каквито имаше по нашия край, се качил на файтона и си заминал. Нейният жест покърти хората, но засега честолюбието на великодушния млад човек и той не се появи втори път. Не се появиха и другите кандидати, а и никой от нашите ергени не я погледна. Както и трябваше да се очаква, обявиха я за опорочена и нечестна. След година или две я дадоха пак на другоселец, но вдовец, с две деца.

Та ние оплакахме злощастната Цвета, защото през цялото време си мислехме за съдбата на нашата Жела. И Еньовата смърт ни покруси. Трупът му изгаря в черквата, забравен от всички, а ние скърбяхме и за него, макар преди това да го ненавиждахме, задето бе оставил нещастно едно момиче и убил брат си. След години прочетох още няколко пъти повестта и крайт все ми се струваше неясен, злокобен и мистичен. Едва когато прочетох разказите „Под манастирската лоза“, можах да си обясня края на повестта, а струва ми се, и цялото творчество на Елин Пелин. Посвоему, разбира се.

„Такава хубост не е на хубаво!“ Докато се възхищава и запленива от очарованието на една голяма

красота, народът същевременно ѝ вещае някаква обреченост. Инстинктът, житейският опит или преданията му подсказват, че тя ще стане жертва на злите сили, за да изкупи извънмерната щедрост, с която природата я поставя над обикновеното и делничното. Така народът сам открива в разбирането си за света дуалистичното начало – оная извечна борба между доброто и злото, която идва от тъмните далечини на историята, тоест откак човек е вкусил от плода на самопознанието. В най-добрите произведения на Елин Пелин тази борба бушува със страшна сила. Всичките му герои са преизпълнени със страсти и пороци: завист, лъжа, братоубийство, похот, алкохолизъм, любов, милосърдие и саможертва. И всички стават жертва на своите страсти и пороци. Едни пропадат и тръгват по тъмните пътеки на живота, други умират, трети, съвсем невинни като стария Герак, Цвета и Иван, попадат под ударите на злата съдба, ще рече човек, под ударите на собствените си добродетели. И май че е така, защото техните добродетели не познават колебанията, хитростите и житейските съображения.

А отначало всичко започва добре, мирно и тихо, с благороден труд, с радост от любовта и природата, с благополучие и светли надежди. Това напомня картината на света в неговото начало – добрият дядо Господ е създал човека сред благодатния рай и му казва: „Живей и благославяй своя създател!“ Но ето че от всички страни на „рая“ като невидими змии започват да пълзят злините, ухапват хората неусетно и вместо отрова пускат в кръвта им сатанински пориви. „Раят“ се превръща в арена на ангели и дяволи.

Авторът спокойно и като че равнодушно наблюдава тази жестока борба. Като всички големи автори той стои „над“ героите си, иначе не може и да бъде, той сам ги е пуснал на арената и няма право да проя-

вява пристрастие към едни или други. Ние със свито сърце очакваме от него да направи съвсем малко – да драсне една страничка с вълшебното си перо и да спаси от гибел или от безвъзвратно пропадане тези слънчеви деца на земята. Не може или не желае, питаме се ние и неволно отправяме ням упрек към него. Този ням упрек е нашето дълбоко състрадание към слънчевите деца на земята. Ние обаче забравяме, че авторът е най-убеденият и може би единствен дуалист в нашата литература, тъмните сили, покорили веднъж героите му, ще извършат своето дело докрай. Павел, надеждата на стария Герак, ще обърне гръб на дом и семейство и ще остави след себе си смърт и морална разруха; Еньо ще стигне до братоубийство; Сълза Младенова ще приеме безрадостната си съдба; невинното момиче Иглика, затворено сред захарните стени на една ефимерна къщичка, ще бъде озлочестено; Нане Стоичко, омерзен от сиромашията и нищетата, ще посегне със злосторна ръка да отнеме щастието на дванайсет щъркови семейства заради една мазна капа (тук човешкото злодеяние стига до пароксизъм); малкото момиче Яна, опозорено в най-ранното си моминство, ще се превърне в нечиста сила. Тази Елин-Пелинова Сарандовица, в сравнение с която Йовковата ще се окаже една очарователна практична жена, обладана от демоничната страст на алчността, ненавистта и отмъщението, няма да срещне преграда пред себе си, няма да спре пред нищо. Романът не е завършен, но ние сме видели вече трупа на момъка Младен, свидетели сме на едно съперничество между няколко мъже, което мирише на кръв. След всичко това имаме основание да вярваме, че и „Нечиста сила“ ще стигне до своя апогей.

Дали Елин Пелин не е поискал да се „смили“ над нея, да ѝ предпише класическия катарзис като лекар-

ство, след което тя, разкаяна и душевно пречистена, да се върне в лоното на нравствеността? Този въпрос се отнася за всички герои от най-значителните произведения на Елин Пелин. Еньо например се разкайва, но само пред глухия си, ням и безпаметен брат, който не го разбира, но у него не настъпва онова велико очистение, познато ни от световната класика, особено от руската. И може би трупът му, вместо да бъде погребан по християнски, изгаря като труп на езичник, сякаш възмездие преследва страстите и в отвъдния свят. Силата на това възмездие се възвисява до легендарното, до отвъдното и мистичното – и в смъртта има нещастие.

В един фейлетон Елин Пелин разказва, че врабчетата са произлезли от децата, защото децата с присъщата си доверчивост четели стиховете и разказите на един детски писател. Този писател смятал, че децата ще го разбират по-добре, ако пише за тях по детински, умалявал всички думи и те ставали „сладички, милички и звучнички“. От много четене на тези сладникави „стихченца и разказченца“ децата се смалявали, превърнали се на врабченца и почнали да чуруликат. И писателят се смалявал, но понеже не бил дете, станал сврака.

Хиперболизацията на грозното и пошлото е неотменно изискване при сатирата. Не може да се каже, че в посочените дотук повести и разкази Елин Пелин хиперболизира злото, но не може и да се отрече, че го оставя да тържествува. Чистите пориви и страсти у човека са потиснати, оскърбени и накрай – погубени. Тъй наречените положителни герои, смирени и примирени, са олицетворение на пасивна нравственост. Никой от тях не намира сили нито в себе си, нито отвън, да превъзмогне страданията си, да намери път на спасение и да застане срещу злото. Злата „орисия“,

която ги е молепсала, стои срещу тях непредотврати-
ма и вечна.

Но дали тази орисия е вечна, има пълна власт над
човека и що е човешката греховност?

Знаменателно е, че Елин Пелин пише в продълже-
ние на много години едновременно „Гераците“, „Зе-
мя“, „Нечиста сила“ и разказите „Под манастир-
ската лоза“. В тези произведения, както и в тяхното бав-
но и паралелно създаване най-ярко се изразява него-
вата раздвоеност в търсенето на нравствените исти-
ни за света. В тази раздвоеност именно, която сама
по себе си е едно голямо творческо страдание, аз отк-
ривам дуалистичното начало в неговото творчество.
Героите му не постигат вътрешно пречистване и ду-
ховно извисяване, така неизбежно за класическата
литература и както вече споменах, за руската, което
се постига чрез религията.

Християнската религия е монотеистична. Нейни-
ят Бог е един и вездесъщ творец на светлото начало в
битието. В края на краищата авторите ще потърсят и
намерят в него душевното равновесие и изцеление на
героите си. И Елин-Пелиновият Еньо стига до разка-
яние и се обръща към Бога, но чрез брат си: „Братко,
ти си глух и ням, ти си по-близо до Бога, ти ще ми
простиш!“ Това разкаяние пред „глухия и ням“ Бог, и
то косвено, е всъщност една привичка, а не вяра във
върховния и всемогъщ изцелител, защото Еньо, като
всички герои на Елин Пелин, е наш, български ате-
ист. Само престарелият и оглупял дядо Маргалак уте-
шава Елка с Бога, който ще я възнагради за нейните
страдания и ще спаси чистата ѝ душичка. И Бог я
възнаграждава за страданията ѝ – тя умира. Богът на
Елин-Пелиновите герои е човекът с всичките му доб-
родетели и несъвършенства. В него са заложени доб-
рото и злото още от самото му зачатие и той не търси

и не намира в християнската религия духовно изце-
ление. Нашата литература изобщо е „безбожна“, но в
Елин Пелин християнското безбожие достига своя
върх. Черквата, черковните лица и обреди, които той
често описва, са традиция или сцена за действие, а не
място и средство за духовно съединение с Бога. И въз-
любените му на пръв поглед герои от „Под манастир-
ската лоза“, все пророци и светии, са по природа ате-
исти или в най-добрия случай „нечистокръвни“ хрис-
тияни. Смутен сякаш от нечистите сили, които шест-
ват безнаказано по Божия свят, Елин Пелин още от
ранните си творчески години се обръща към богопо-
мазаните представители на християнската религия за
съвет и утешение. Но те живеят и проповядват рели-
гията не като догматици, а като мъдри земни мъже.
Богообразният отец Сисой говори, че човекът се със-
тои от „бяло и черно“, че „свише“ му е съдено да яде
„чорба от грехове“. А свети Георги, чийто християнс-
ки дълг и по съвест, и по йерархия е да порицава и
наказва похотта като дело на рогатия, сам предоста-
вя пурпурната си наметка за любовно ложе на два-
мата влюбени, като „провокира“ даже любовния им
грех. Светецът на монотеистичната религия, за коя-
то плътската любов, неосветена още от светата цър-
ква е неблагословена от Бога, не я приема като гре-
хопадение, а като радост и щастие за човека. Значи,
че и самият светец вярва в двамата богове – в небес-
ния и невидимия, и в земния, човешкия. Затова и он-
зи овчар, който живее просто и природосъобразно, пи-
та съвсем искрено своя изповедник: „Мъж ли съм и
грешно ли е, че съм мъж?“ Същият, който е сложил
на краката си звънчета, за да не настъпи неволно ня-
коя невинна гадинка, когато върви из планината.

Струва ми се, че християнският атеизъм на Елин
Пелин и досега подвежда нашата критика в цялост-

ната и пълна оценка на творчеството му, като го отъждествява с песимизъм. Тя го материализира, тълкува го така, че художествените идеи на Елин Пелин не стигат по-далече от разрушителната стихия на частнособственическите страсти, на които стават жертва героите му. И за да го „осъвремени“, критиката ни сочи някои от разказите му, които не са от най-добрите. Между тях, разбира се, стои на първо място разказът за прословутия Андрешко, който оставя бирника в блатото. На този шегобиец Андрешко се приписва едва ли не изградено революционно съзнание и излиза, че той е най-прогресивният герой на Елин Пелин, като че цялостното му творчество, толкова разнообразно и богато, не е прогресивно, като че повече от героите му не страдат от въпиещото социално и нравствено несъвършенство на своето време. Той е дълбоко социален, защото няма значително литературно творчество, колкото артистично, остроумно и занимателно да е то, което да не засяга и решава общественно-социални проблеми, както не е имало и няма да има общество, което да не се занимава с тези проблеми.

Човечеството обича социалната си биография. Тя е история на превратностите както в живота на отделната личност, така и в живота на народа. Всичко, писано извън нея или покрай нея, е обречено на забвение.

Но казано е още, че само с хляб не се живее. Човешката природа е много по-сложна и по-противоречива, отколкото си мислим понякога. Тя изнемогва от благородни пориви и пороци и нейната сложност е голямата тема на голямата литература. Истина, стара като света, но аз си позволявам да я повторя, защото тя е лайтмотивът на Елин-Пелиновото творчество. Ако го лишим от нея, ако го оставим само в рам-

ките на „социалното“, значи да го обявим за мъртвец в съвременната ни литература. Революцията направи частната собственост общонародна, синовете и внуците на Елин-Пелиновите герои нямат вече проблеми, следователно и неговите творчески проблеми трябва да спрат дотук.

Но Елин Пелин не се помирява с единобожието, тоест с лесното и опростенческо изобразяване на човека. С едната си ръка ни сочи угнетителния свят на бирниците, кръчмарите и пословичното невежество, а с другата – света на радостта от труда, любовта и природата, сякаш иска да ни каже: „Ето го човека, мъчително противоречив и двойствен, щастлив и нещастен, бял и черен.“ Чувал съм да казват, че Елин Пелин не завършил романа си „Нечиста сила“ поради творческа немощ. Тези, които го твърдят, с извинение, или си позволяват умишлено невежество, или не умеят да разчетат един автор. Двубожникът не завърши романа си, защото, от една страна, не можеше да остави човека в ръцете на „нечистите сили“, а от друга страна – да го довери само на любовта, красотата и щастието. Светлото и тъмното начало съжителстват в човешкото сърце като непримирими врагове и никога едното няма да вземе връх над другото. Дори когато доброто се опитва да превъзмогне злото, то търпи поражение или в най-добрия случай – порицание. „Пророка“, който така фанатично преследва и бичува злото, Исус превръща в камък за неговото прекалено престараване. А свети Христофор, наречен Песоглавец, също от прекалената си ненавист към пороците и слабостите у хората придобива кучешки образ. И пак Исус, символът на съвършенството и всеопрощаващия Бог, му връща човешкия образ, но след като свети Христофор сам става „слуга“ на дявола и го пренася на гръб през водата.

В разказите „Под манастирската лоза“ Елин Пелин проповядва мъдростта на великодушието не само към нас, читателите, но и към себе си. Тези разкази са върхът на неговото творческо терзание, но не и изход на творческата му колизия. В тях няма успокоение за човешката съдба, нито примирение между „бялото“ и „черното“. Съпоставени с другата половина на творчеството му, те са една парадоксална хармония между доброто и злото, бих казал, един парадоксален оптимизъм. И наистина творчеството на Елин Пелин не звучи песимистично въпреки неговото „дубожиничество“. Мъдрото му великодушие към греховността човешка, изнурителното му терзание в търсене на изход от нещастията на човека, през онова тежко и непосилно време, когато е живял и творил, ни внушават надеждата, че „бялото“ ще надделее над „черното“.

Елин Пелин, разбира се, не е художник само на два цвята, той е забележителен сатирик, шегобиец, присмехулник, поклонник на природата и красотата, но аз не си поставям за задача да изследвам богатството на палитрата му, нито цялостното му значение, пък и да си призная, нямам сили за това. В тази бележка по случай стогодишнината от рождението му аз се опитах да споделя сам със себе си как съм разбирал нравствения му облик на творец и да благодаря на съдбата, че като юноша имах щастието да се опия от магията на художественото слово, и то от словото на един голям българин и голям български майстор на перото.

ЗА ТРЕТОТО ИЗМЕРЕНИЕ

Нашата класическа художествена проза е, общо взето, двуизмерна. Силата и очарованието ѝ се крие преди всичко в нейната пластична изобразителност. Липсва ѝ тъй нареченото трето измерение, което не ѝ позволява да заеме равностойно място сред шедьоврите на световната класическа литература. За това има много причини, които стоят извън талантите в българската класическа проза, и те са предимно от социално-исторически характер. Те са предмет на друга бележка.

Като говоря за класическата художествена проза, имам предвид творчеството на най-видните ѝ представители – Вазов, Елин Пелин, Йовков. Националният престиж и любовта ни към тях не бива да ни пречат да ги сравняваме и оценяваме по достойнство, както с прозаистите в света, така и помежду им. Вазов, разбира се, стои над всички по своята всеобхватност като някакъв Крали Марко „с едина крак на Хемус, с другий на Пирин“. Като мъдър и грижовен баща той „дундурка“ българина в скута си от пеленаче, учи го на първата българска дума и му завещава синовна любов към България. Неговата проза като че не може да се назове с общоприетата дума „изкуство“, тя е величава човешка дейност, която не се побира в границите на изкуството. Но дълбочината на неговата проза е в нейната всеобхватна ширина...

Прозата на Йовков е едно романтично преклонение пред човека, който той „създаде“ във въображението си по друг, не житейски „образ и подобие“. Той е певец и проповедник на доброто начало.

И Елин Пелин се прекланя пред човека, но пред живия човек на своето време и затова е най-безпощадният реалист, следователно и най-„социално ангажираният“ от нашите класици. Той обаче пръв от тях се опита да обясни човешкото страдание не само с външни, социални и други причини, а със самата същност на човека. Опитва се да надникне в бездната на неговата душа, където се таят ония нечисти сили и зли духове, които го тласкат към греховност въпреки неговия разум и морална съпротива. Борбата с тези нечисти сили е вечната тема на всички религии и идеологии, както и на всяко голямо изкуство. Защото е борба между доброто и злото, между дявола и Бога, борба за съвършенство.

Елин Пелин прекара героите си от „Под манастирската лоза“ през бездната, но не ги обрече на вечно страдание. Съвестта му не позволи да ги остави там до „второто пришествие“. Нещо повече, като всеки добронамерен човек той сметна за нужно да ни вдъхне надеждата, че има спасение и от най-тежкия грях, ако го осъзнаеш и се пребориш с него с всички сили на духа си. И ни разказа за това, което е видял в кладенеца на човешкото падение, с измамно и дори с весело спокойствие, както в приказките се поднася поуката, че всяка добродетел се изкупва със страдание.

Странно е, че нашата критика не откри или невидя в тези прелестни разкази третото измерение, за което стана дума още в самото начало. Елин Пелин е избрал за герои на разказите си духовни лица не защото изпитва някаква особена неприязън или любов към тях, а за да си послужи с тъй наречената антитеза – художествен похват, който му позволява да изобличи с най-голяма сила пагубните страсти у човека. Какъв по-ярък и запомнящ се образ от този на „свят човек“, който е посветил живота си за борба срещу

плътски и други съблазни, проповядвал е праведен живот на другите и дори ги е анатемосвал за прегрешенията им, а сам той се е озовал в ръцете на дявола. Може би тъкмо тези „хора в расо“ подвеждат тълкувателите на разказите. Едни смятат, че с тези разкази Елин Пелин изневерява на своето материалистическо мировъзрение, а други, обратно – че го потвърждава повече отвсякога. Нито едното, струва ми се, нито другото. Ако се съди по разказите му, не е вярващ. Неговият бог е народният дядо Господ – силата, която крепи и управлява света. Кое то в богословието е въздигнато до „свише“, у Елин Пелин е сведено до един антропоморфизъм. Дали обаче този антропоморфизъм не е само похват да преразкаже на читателите си съвременници приказките, както той нарича разказите на отец Сисой? Дали не е ревнив към религията, за да си позволява да осмива крайностите в нейните догми и недостойните ѝ служители? В историята на идеите и религиите има много примери на ревнители идеалисти, които са безпощадни към грешките на своите съидейници и съвярващи. И в историята на литературата има много примери с творци, чиито идейни схващания се разминават с изобразителните им методи. (В една друга бележка бях нарекъл Елин Пелин двубожник (дуалист) и мисля, че не греша.) Така че в случая не бива да ни интересува миогледът на автора, за да не се поддаваме на пристрастие и да видим и оценим онова, което е откритие за самия него и за нашата класическа проза. Иначе можем да изпаднаем в заблуждение.

Ето как например един голям наш писател, и при това страстен поклонник на Елин Пелин, тълкува разказите в „Под манастирската лоза“: „Буржоазната критика навремето или се правеше, че не разбира истинското съдържание на тези разкази, пише той, или

се мъчеше да ги изтълкува като шеговита, невинна игра на перото на големия белетрист.“ И следва обяснението на идейната целенасоченост на разказите, на античовешката същност на религията и порочната същност на поповете и калугерите и изобщо на Божиите служители, чиито „черни и пищни одежди“ смъква Елин Пелин, за да ни покаже колко са „алчни, користни, лицемерни, кариеристични и чужди на всякаква святост“. Разбира се, че както в живота има бирници, лихвари, кметове, чорбаджии и всякакъв род народни потисници, така и в лоното на светата църква се подвизават много грешници. Елин Пелин не скрива тази истина, както впрочем не я скриват и героите му, и в това е силата му на критически реалист. Но ако се подведем под тази истина и разглеждаме хората в свещенически одежди само като социални типове, това означава да се поддадем на пристрастие, да повторим грешката на буржоазната критика, да изпаднем в другата крайност и така да пропуснем най-важното. А най-важното в разказите, което нарекох трето измерение или по-точно опит да се открие трето измерение в душите на героите, е непосилната им борба да излязат от бездната на пороците, в която са попаднали. И наистина всички тези „чернокапци“ стават отпосле светци и праведници, след като са отправяли неистови викове за помощ към Бога и проклятия към съдбата си и така са превъзмогнали греховността си с неимоверни усилия. Не падението, а величието на духа им увенчава с ореола на святост техните глави. И това е идеята на Елин Пелин, а не само „безпощадната сатира на църковното и монашеското осакатяване на всичко живо, естествено и логично в душите и сърцата на хората“.

И това го е имало в „практиката“ на религията. Имало е мрачен средновековен мистицизъм, инкви-

зиция, заблуди и борби против науката, прогреса и свободата на личността. Героите на разказите сами разкриват заблудите на своите събратя, като им сочат, че „прекалените светци и Богу не са драги“. Св. Иван Златоуст разобличава фанатичното заслепление на „Светите застъпници“, които твърдят, че зачатieto на човека чрез страст е нечисто, и искат от Бога то да става чрез невинен поглед. „Книгите са като хората – казва отец Сисой, от чието име се води повествованието, – когато остарееят, стават мъдри. Науката и мъдростта са дело на миналото.“ А за себе си казва: „Недостоеен съм по две причини – по чревоугодieto си и по снизхождението си към грешките.“ Сам дядо Господ наказва един от „най-прекалените“ си светци – Христофор. Този светец се бори със злото с такава страст, че сам се превръща в зло, лицето му придобива кучешки образ и хората го наричат Песоглавец. Той възвръща човешкия си образ, когато извършва най-тежкото за него – пренася дявола на гръб през една река. Свети Спиридон избожда очите си не защото е извършил грях, а само защото мислено се е поддал на плътска съблазън, като зърнал за миг обувия в тъмен чорап глезен на една жена. Усилието на този юноша да съхрани душевната си чистота е приказно.

Колко хора броят всекидневните си постъпки и се питат дали са добри, или лоши? Отец Никодим ги брои и за всяко свое прегрешение оставя в гърне по едно черно бобено зърно и бяло зърно за ония дела, които го хвърлят в съмнение. Непрекъснато се измъчва от мисълта защо е избягал от мирския живот, дали се е спасил, или погубил, кое е върховното у човека – душата или тялото. Според религиозните канони подобни мисли и съмнения са еретични и осъдителни за едно духовно лице, но героите на Елин Пелин изповядват друга религия, земна, народностна,

която може да се нарече и наша, българска, и която няма нищо общо с християнския мистицизъм. Струва ни се, че колкото са Божии, толкова са и светски служители и че църквата и манастирът за тях са не толкова храм за молитва, колкото място за уединение, където размишляват за смисъла на живота и за съвършенството на духа. Йоан Богослов твърди, че светът се крепи на злото, и това е основната християнска истина за човешкото битие. Отец Сисой, човек с голяма житейска опитност, снизходителен към човешките слабости и сам изкушен от тях, „прояснил душата“ си чрез черковните книги и Библията, като всеки душевно и телесно здрав българин не може да приеме тази истина. Според него човекът, следователно и животът, е и черно и бяло, радост и страдание, истина и лъжа, величие и падение.

В търсене на третото измерение Елин Пелин извежда човека от изначалната му обреченост на вечно страдание, от „черното“ до „бялото“, и го извисява до святост. Същността на човека е сложна, а може би и непонятна, от което и животът му е тежък до безсмислие, но трябва да се понесе и не само да се понесе, а и да се направи смислен и дори красив, макар и с цената на безкрайни усилия. Извисяването се извършва с приказна лекота, защото в разказите „Под манастирската лоза“ Елин Пелин не успява да превъзмогне романтичното начало и все пак с тези разкази се докосва до философията на екзистенциалистите много по-рано от Сартър и Камю.

НАШИЯТ АНТРОПОС

По онова време нашият булевард бе пасторално тих. По него минаваше обществен транспорт и рядко някоя частна кола. Между нашето жилище и булеварда имаше площ около стотина метра, а до съседното жилище, както и сега – около триста метра – обрасла с дървета, храсти и полски цветя. Пролет и лете тази площ избуяваше в пищна зеленина и се превръщаше в малка джунгла. Така я наричаха нашите деца. Сега те са войници, момичета за женене и съпрузи, а по време на джунглата бяха от три- до десетгодишни малчугани. Играеха на гоненица и жмичка, на хайдут и войници, на различни, измислени от тях игри и, разбира се, на индианци. Почти всички филми, прожектирани в кварталното кино, биваха преигравани на живо. Много рани и драскотини получаваха храбрите воители в боевете, много „врагове“ биваха пленявани и много „вождове“ осъждани и наказвани под една бяла брезичка за тяхното коварство. Защото в игрите си децата всъщност подражаваха на добрите герои от приказките, които се борят за тържеството на благородството и справедливостта в живота.

Родителите, и особено майките, току-що завърнали се от работа, приготвяха вечеря или шетаха из къщи и с едно око поглеждаха през прозорците да не би децата в увлечението си да извършат някоя лудория. Само един човек ги наблюдаваше от балкона си с две зловещи, воднисти очи, скрити зад многодиопротрови очила, които му придаваха вид на змия очиларка. Сменяше набързо официалния си костюм с работни

дрехи и след няколко минути слизаше тичешком при децата. Странно е, че години наред бе ги прогонвал с ругатни и заплахи и всеки път, когато се появяваше при тях с метла в едната ръка и лопата за смет в другата, на ръст малко по-висок от най-едричките деца, те винаги се изненадваха от появата му, замираха на местата си и не можеха да се изтръгнат от фантастичния свят на игрите си. Едва когато започваше да ги ругае, те се разбягваха кое накъдето види.

– Хулигани с хулигани! Нямате родители да ви възпитат и научат на ред! Тревата е обществена, социалистическа собственост и никой няма право да я гази безнаказано.

Куриозно е, мислех си, като го слушах, възрастен човек да нарича хулигани три-четиригодишни дечица, но не по-малко куриозно бе, че и неговите момченце и момиченце тичаха презглава да се спасяват от гнева му, защото и те бяха тъпкали обществената собственост. Ние, родителите, виждахме, че децата вършат нарушение, съветвахме ги да не тъпчат тревата, но как пък тези вироглавци, вживени в лудешките си игри, ще се съобразяват с нашите конски наравоучения? Така бяхме поставени между обществения дълг и радостта на децата. Някои от родителите се опитваха да му възражават, но той търсеше подкрепата на отговорниците в квартала. Те гледаха наистина снизходително на хигиеническата му екзалтация, ала не можеха и да му кажат, че прекаленият светец и Богу не е драг. Възползвайки се от това положение, той продължи да издевателства над децата и възрастните и с годините придоби напълно характера, а може би и външността на Чеховия „човек в калъф“. Ако прословутият учител по старогръцки език е изпитвал маниакален страх от най-малките отстъпления от обществените правила, та непрекъснато се боял „да не

излезе нещо“ и тормозел всички с „калъфните“ си съображения, криел не само себе си в калъф, но и вещите си, от чадъра до джобното си ножче, то неговият духовен потомък крие външността си зад две леки коли, а същността си зад едно пословично себеотрицание в служба на обществената хигиена в прекия и в моралистичния смисъл на това понятие. Ако колегите и учениците на Чеховия калъфен герой са го наричали още и Антропос, то неговия потомък децата от квартала наричат боклукчия. Най-после, ако Чехов е дал освен двата прякора на героя си името Беликов, ние ще наречем нашия Райко Райков. Както виждаме, приемствеността в литературата още веднъж и напълно се потвърждава. Тя не е дословна, в смисъл че външният бит на литературните герои от миналото е малко по-различен от този на съвременните. Антропосът е ползвал файтон, чадър, галоши и е носил винаги тъмен костюм, а нашият носи светли костюми, модни обувки и ползва две леки коли.

Веднъж чух виковете му и излязох на балкона. Синът ми и синът на съседа седяха сред раззеленилата се поляна някак не по детски съсредоточени, опрели главица до главица, и гледаха нещо в тревата. Покъсно ми казаха, че погребвали врабчето. Бяха го намерили в тревата и няколко дни се грижеха само за него. Опитваха се да го хранят и поят, но врабчето, болно или ранено, не приемаше нищо, това им причиняваше голямо страдание и заради него забравиха дори игрите си. Тази случка ме натъжи, защото ми напомни как и аз, като всички деца по света, съм отдавал първата си човешка любов на кученцата, зайчетата и гълъбите, напомни ми още с каква скръб съм ги погребвал, когато някои от тях са умирали, и как неутешимо съм плакал над техните малки гробове, как се е измъчвало бедното ми детско съзнание

пред това велико и необяснимо тайнство – смъртта. И винаги съм си мислил, че докато децата изпитват тази първична и нежна любов към животните, те са най-истинските човеци сред човеците.

Когато чуха виковете на Антропоса, малчуганите вдигнаха главици като подплашени сърнета и както винаги, останаха поразени от появата му. Той притича до асфалтираната площадка, взе два камъка (който – о, какво опущение от негова страна! – все още не бе забелязал, за да ги хвърли в кофите за боклук) и замахна към децата, но те не-помръднаха от местата си. „Махайте се веднага оттам, хаймани с хаймани! Ще ви скъсам ушите!“ Да скъса ушите им, но как? Да сгази макар и едно стръкче трева, това означаваше да погази своя железен хигиенически принцип. Понечи да пристъпи, но дресираният му фелдфебелски крак се върна назад, като че пред него се разстилаше не килим от тучна пролетна трева, а огнище от живи въглени. Не бива да се съмняваме, че този момент е бил един от най-драматичните в живота му, както не подлежи на съмнение, че подобно на прадядо си Антропос е произнесъл наум своята фатална фраза: „Да нагазя в тревата, ами какво ще каже обществеността?“ Впрочем Чеховият даскал е бил страховит по природа и пасивен, действителността го е плашила и държала в постоянна тревога, криел се е от нея чрез миналото и чрез „онова, което никога не е било“, и понеже се е боял „да не излезе нещо“, все пак е проявявал известно благородство. А този е активен и дързък, действителността не само че не го плаши, а провокира моралистичните му заложби и непрекъснатото го подтиква към дейност. Първият камък падна настрани, децата скочиха и побягнаха, но вторият камък ги настигна и за малко не улучи крачето на съседското дете.

След като прогонва децата от озеленените площи, нашият Антропос се нахвърля върху отпадъците. Обхожда чевръсто с метла и лопатка в ръце асфалтираната площадка, пътеките и пътеките около жилището и обира всичко, което хората са изръсили неволно, в това число фасовите и кибритените клечки. Като напълни лопатката с отпадъци, той се отправя все така чевръсто към кофите с боклук. Тези огромни кофи, при които отиваме най-малко по веднъж на ден, са неговата неутолима страст. Едва ли някой колекционер събира и подрежда така акуратно вещите на своето хоби, както нашият велик чистач събира и подрежда боклука в кофите. Може би само ония скъперници, за които знаем от световната литература, са подреждали така скъпоценностите си в желязна касетка, опивали са се в потайна доба от звука и блясъка им и с „пълна душа“ са заключвали касетката с десет кофара. Нашият Антропос премита около кофите, събира всичко до шушка и започва да подрежда смрадливото им съдържание с ръце. Феноменалният му естетически вкус не понася ни крайчеца на вестник, ни стара обувка, ни динена кора, нито каква да е мръсотия да се подава „неприлично“ от кофата. След това се оттегля малко настрани и хвърля последен поглед към тях като човек, изпълнил достойно своя обществен дълг. Така навярно е гледал и Микеланджело своя Мойсей, когато го изваял от мрамор, чукнал го по коляното и казал: „Говори!“

Един ден настойчиво се позвъни у дома. Отворих и пред мен се изправи с цялото си величие нашият славен Антропос. Поздравя и пожела да го приема „по причина на важен разговор“. Докато сядаше на табуретката, която му посочих, той огледа хола безцеремонно с всевиждащото си око на филмова камера и по израза на лицето му бе ясно, че не одобрява обста-

новката на моето житие-битие. Едно старо канапе, две табуретки, на пода килимче, по стените картинки, в библиотечния шкаф книжки и още книжки, поразпилени тук и там. И никаква друга вещ освен телефона. След години при една подобна среща, след като е промил филма, заснет от всевиждащите му чистачески очи, той щеше да ми каже, че живея в „абсолютна свинщина“. А сега бе дошъл по друга работа.

– Вашият син ме псува най-вулгарно! Да, да, най-вулгарно. Познавам го по гласа.

Последва кратка, изчерпателна, необорима и оскърбителна както за мен, така и за всички родители от квартала лекция за възпитанието на децата, след което нашият Антропос скочи като фурия. Вечерта „строих в две редици“ сина си. За съжаление оплакванията на оскърбения блюстител на реда и морала бяха напълно основателни. Оказа се, че децата от квартала се опитваха да отмъщават на своя зъл демон, както той се опитваше да открадне красотата на тяхното детство. Започнали да събират помежду си стотинки да му се обаждат по телефона и да го оскърбяват с „лоши думи“. Като се изреждали по-големичките и му наговорвали каквото знаят, идвал ред на по-малките и на най-малките.

То се знае, синът ми изяде калая. Същата участ е постигнала, както узнах, и сина на съседа, и всички деца от квартала. Оскърбеното достойнство на Антропоса нито за миг не бе се усъмнило в своята невинност, не бе се посвенило да почука на десетки врати, за да търси вината за това неприятно произшествие там, където тя не бива да се търси, и така бе станало причина нашите невръстни дечица да омърсят игрите си с вулгарни постъпки. Нито времето, нито възрастта бяха му помогнали да осъзнае, че когато децата се опълчат така единодушно срещу някого, той стои

по-ниско от тяхното разбиране за света. Напротив, времето и възрастта му дадоха още по-дръзко самочувствие – стана ЗАМ в някакво министерство или ведомство с ранг на министерство. Разбрахме това в един Божи ден, когато се завърна от работа с една новичка волга. У всеки човек, уви, има един вододел, плитък или дълбок, който стои между същността и делата му, между „дявола и Бога“, и този именно вододел е предмет на всички морално-етични проблеми, откак свят светува. В службата, която всъщност трябва да се осъществява с нашата общественост, може би правилно са оценили ума и служебните качества на Антропоса и в това, за съжаление, няма нищо лошо. ЗАМ сред нас, това би поласкало гордостта ни, ако той не бе се обявил и за ЗАМ не само на поведението на децата, но и на възрастните.

Веднъж намерих в пощенската си кутия смачкана бележка, с която ми съобщаваха нещо отнейде си. На излизане от къщи съм я хвърлил при кофите за боклук и ЗАМ-ът бе ми я върнал като веществено доказателство за нарушение на обществения ред. Уверен бях, че само той може да свърши тази работа, и все пак на следния ден „изръсих“ още една подобна картишка на тротоара пред неговия вход. Привечер излязох на балкона и докато изпуша една цигара, ето го и него с волгата. С нея колите пред нашето жилище станаха вече девет. Никой от нас не е определил място за колата си, защото на площадката има достатъчно място. ЗАМ-ът обаче не понася и този антисобственически порок. Ако някой от нас гарира колата си на едно от неговите две места, той до късна нощ обикаля колите и мери разстоянието между тях, докато се увери дали някой не е гарирал колата си на повече от метър от другата. Все още не е начертал два четириъгълника пред входа си, но те са начерта-

ни в главата му и тежко на онзи, който ги пристъпи в негово присъствие. В тези въображаеми четириъгълници гарира той колите си.

Ако леките коли имаха възможност сами да избират своя притежател, нямаше да помислят ни за английската кралица или за японския император, нито дори за Рокфелер, а направо щяха да се напъхат в ръцете на нашия знаменит ЗАМ. Най-напред той избърсва колите си „от главата до петите“ с парцали, гъби и гюдории, след това се качва у дома си, спуска през прозореца дълъг шнур и сваля прахосмукачката. Отваря вратите и капачите на моторите, включва прахосмукачката и ако имате възможност, елате, запалете си цигарка и гледайте как се почиства лека кола. То не е почистване, а облизване с език.

Та като го гледах как наместя волгата на определените тридесет сантиметра от бордюра, си помислих, че веднага ще изтича горе да сваля прахосмукачката. Той наистина я сваля, но не се залови да почиства и мие, а се спусна направо към хартишката на тротоара. Грабна я като гларус, видя името ми и се мушна във входа при пощенските кутии. Чакай, рекох си, утре да му направя още един номер и да видя как ще го изтълкува – като шега или ирония (най-после, слава Богу!), или пак като липса на обществено съзнание от моя страна. Написах на хартишката адреса си с едри букви на пишеща машина, овъргалях я в домашната кофичка за боклук, хванах я с една щипка за пране и я „изпуснах“ на същото място. На другия ден, още слязъл-неслязъл от волгата, ЗАМ-ът забеляза хартишката и я награби. Пак същата история, но с малка опашка. На вратата ми продължително се позвъни. Не отворих и отново излязох на балкона. В същото време излезе и той от нашия вход, видя ме и викна с прегракнал глас, че това вече на нищо не прилича –

„да си хвърляме даже личната кореспонденция пред жилището“. Казах му, че току-що съм я забелязал, но се чудя с какво да я вдигна и отнеса до кофите за боклук. Това не е лична кореспонденция, а употребена клозетна хартия.

Той изкрещя някакво наставление и – какво щастие за него в този момент да излее някому злобата си – видя един мъж и една жена да газят тревата. Има сред озеленената площ една бронзова скулптура с две жени копачки и хората често си правят снимки пред тази скулптура. Мъжът прилякваше и търсеше удобно място с апарата пред очите си, а жената пък търсеше поза и ту сядаше в краката на копачките, ту се хващаше за мотиките им. Така е вече добре, каза мъжът, като имитираше панаирджийските „фотографичи“, гледай право в апарата, не мърдай и се усмихвай, докато броя до три. И младата жена се усмихваше, както ми се стори, не на шегата му, не и за да излезе усмихната на снимката, а от порива на едно може би неизказано любовно признание. Знам ли кога и как младите хора ще пошепнат или мълком, с усмивка или жест, ще изрекат тъй очакваното „да“? Мъжът обаче не успя да брои до три, защото ЗАМ-ът с няколко скока се озова между тях и ги хвана на местопрестъплението. Пъдарските му натяквания накараха съседите да цъфнат по прозорците, а минувачите да спрат и гледат сеир. Младите хора го взеха за пазач от „Паркове и градини“, сконфузиха се и с наведени глави излязоха от зелената поляна.

Този ден бе един от щастливите на ЗАМ-а. Не бе успял да се наслади докрай на подвига си и ето че случаят му поднесе още една блестяща възможност да прояви дарбата си на велик хигиенист. Един хлапак от съседното жилище остави парче изсъхнал хляб върху кофите за боклук и се затича нанякъде. ЗАМ-ът не

успя да му „даде да се разбере“ и настръхнал, отиде при кофите. Запретна ръкави, натъпка отпадъците вътре и тогава го осени някаква идея. Вдигна едната кофа и я пренесе под прозореца на първия етаж. Съседът, който живее там, излезе и започна разправия. ЗАМ-ът казваше, че кофите трябва да се затулят до сградата, за да не бият на очи за празника (наближаваше Първи май), съседът пък казваше, че ще му напълнят спалнята с воня, и така започна пренасянето на кофите за боклук. Съседът ги отнася на старото им място, ЗАМ-ът отново ги замъква под прозореца. Три пъти се разнасяха тези единадесет кофи насам-натам и съседът не можа да излезе наглава. В края на краищата кофите „преспаха“ по случай празника две нощи почти до главата му.

Неизброими са подвизите на нашия Антропос-ЗАМ, неизтощима е енергията му да си създава ореол на най-съзнателен гражданин сред нас. Нямаме нищо против неговото хоби, ако той не гледа на „околната природа“ като на музеен експонат, който не би-ва и с пръст да се докосва, и не прави оскърбителни изводи за нас. Оня ден, преди да слеза в града, отидох да хвърля една мукавена кутия с отпадъци. Антропосът си миеше колите, но едното му око вървеше след мен. Оставих кутията в една от кофите, която бе пълна малко над половината, попритиснах капака, но кутията остана да се вижда с няколко сантиметра. Влязох в колата, запалих и ето, Антропосът дотича с разни парцали и гюдерии в ръце. Отвори вратата на колата и викна с прегракнал глас:

– Докога ще вървя подире ти, докога ще ти обирам и подреждам боклуците? Защо не сложи кутията, както трябва, а я остави да се вижда?

Казах му, че в кофата няма достатъчно място. А като няма място, защо не я накъсаш и да я сместиш?

Реших да не му обръщам внимание, макар че ми се искаше да му кажа да не ми говори тъй безцеремонно на „ти“. Заръмя дъжд, поставих чистачките и отново седнах в колата. Трябваше да направя две маневри назад и напред, за да изляза на площадката. Той отвори пак вратата, вървеше заедно с колата и викаше в лицето ми:

– Малко ти е да живееш в абсолютна свинщина, а искаш да мърсиш и вън от жилището си. Свиня! Тиквеник с тиквеник! Никакъв писател не си ти, ами един голям тиквеник. Писатели! – и погледна към горния етаж, където живее моят колега, с когото също е в „конфликт“, както и с всички съседи. – Вместо да давате ум и разум на народа, да го учите на ред, вие трупате пари, натъпкахте се с пари! – Посегнах да си затворя вратата, той я бутна зад гърба си и се наведе до самия волан. – Какво, искаш да се бием ли? Аз съм щурав, като се ядосам, ей сега ще ти смачкам фасона!

Посегнах още веднъж за вратата – не ми я дава. Едва когато потеглих напред, така я тръсна, че ако не бях отдръпнал ръката си навреме, щеше да ми откъсне пръстите. Освен съседите никой от приятелите ми, на които съм разказал тези истории, не вярва, че един гражданин, и то ЗАМ, натрапва така брутално своето боклукчийско хоби на другите, и всеки пита как не можем да го обуздаем, как понасяме неговите оскърбления. Как ли? И Чехов се пита в своя разказ „Човекът в калъф“ как „това човече, което винаги ходеше с галоши и с чадър, държа в ръцете си цялата гимназия цели петнадесет години! Каква ти гимназия? Целия град. Нашите дами вече не устройваха всяка събота домашни спектакли, страхуваха се той да не би да се научи. Под влияние на такива хора като Беликов през последните десет-петнадесет години в

нашия град хората почнаха да се страхуват от всичко. Страхуваха се да говорят високо, да си пишат писма, да се запознават, да четат книги, страхуваха се да помагат на бедните, да учат другите на грамотност“.

А ние се боим пък да не изтървем някоя трошичка около жилището, да не би да стъпим, където не трябва, да не забравим да затворим херметически кофите за боклук, да не забравим да си изрежем ноктите на краката и ръцете, да си измием зъбите преди лягане, да си гладим всяка сутрин дрехите, да си перем редовно бельото и да се бръснем най-малко по веднъж на ден, боим се най-после и най-вече да не би един ден да се окажем съзнателно несъзнателни граждани, които не само нехаят за обществените порядки, но ги и ненавиждат.

ДНЕВНИК НА ЕДИН НЕНАПИСАН РАЗКАЗ И НЯКОИ ДРУГИ НЕЩА

1

Оня ден, както винаги след лов, влязохме в една горска хижа да починем и похапнем. В разгара на приказките чух Ж. да казва на събеседника си:

– Абе, не го ли помниш оня, дето предлагаше да се построи Антимовският хан?

Ж. седеше на срещуположния край на голямата маса, та не чух по какъв повод бе споменал за построяването на Антимовския хан, нито кой го е предложил. В този миг обаче се роди идеята за разказ и въображението ми възбудено се втурна по следите на един неясен сюжет. Ж. положително знае подробности по въпроса и ако му се обадя, ще ми подсказе сюжета, но пък ще ме лиши от удоволствието да напрегам въображението си и от „нищо“ да съчиня история, от която може да се роди разказ.

Според някои автори измислянето на сюжета е второстепенна и излишна дарба. Томас Ман например твърди, че великите майстори на словото гледат с презрение на тази дарба и предпочитат действителността, т.е. готовия сюжет. Според него на твореца е присъща дарбата на „одухотворяването“, а не изобретяването на сюжета, което е нещо като ангария. Той се позовава на велики творци като Гьоте, Шилер, Вагнер и преди всичко на Шекспир, който предпочитал да изнамира, а не да измисля, защото презирал „маскарада“ на сюжета.

Томас Ман проявява известно пристрастие. Той го-

вори по този въпрос в едно есе, в което отхвърля не-състоятелни обвинения, отправени му по повод на „Буденброкови“. Оправдавайки се (съвсем излишно), той оправдава и прословутите Шекспирови „кражби“ на сюжети и ги проповядва едва ли не като правило в литературната практика.

Шекспир обаче не се нуждае от оправдание, тъй като не е крал чужди сюжети. Той е сътворявал от стари и наивни, „готови“ фабули гениални произведения или, както образно се изразява народът, правил от колибата къща. А да се издигне на мястото на сламена колиба не просто голяма къща, а огромен палат с блестяща архитектура и вековна здравина, нима не се иска въображение, за да се оформи той до най-малките и изящни подробности? Трудно е да се допусне, че творци с толкова мощна мисъл могат да поберат произведенията си в рамките на стари и наивни фабули. Тези фабули вероятно са им служили като идеи за собствени сюжети. Балзак, Юго, Гогол, Толстой, Достоевски и др. също са „изобретявали“ сюжети, но така, че да изглеждат като „откраднати“ от живота.

Както и да е, изглежда, че Шекспировата епоха е изобилствала с безстопанствени сюжети, които са чакали по кръстопътищата като просяци някой да ги облагодетелства. Освен това Шекспир е бил духовен аристократ и дори да е задигал сюжети като пладнешки разбойник от колегите си, едва ли някой е могъл да го уличи в кражба, тъй като знаем, че кражбите на аристократите и богатите не са криминално престъпление, а в най-лошия случай каприз или чудатост. Когато обаче бедният открадне, веднага го натикват зад решетката. При това в наше време всеки стиска в шепата сюжетчето си така яко, че ако наша бедна милост все пак успее по някакъв начин да му го изтръгне, ощетенят още на другия ден ще го даде на прокурора. Дру-

гояче не може и да бъде, тъй като в повечето наши съчинения сюжетът изпълнява ролята на идея.

Измислянето на сюжет е увлекателна и вълнуваща работа, пък нека да е второстепенна, плебейска дарба. Някои съвременни автори се опитват да го омаловажат и отхвърлят, но както изглежда, без особен успех. Трудно ми е да си представя художествена проза, като роман, пиеса или филм, без сюжет. Без него те вероятно ще изглеждат като философски есета или трактати. Но това е въпрос на бъдещето, от което всичко може да се очаква. За мен е важна хазартната игра на търсенето на сюжета, която възбужда приятно въображението ми, като го води по неизвестни посоки и следи. И приспособяването му към идеята на разказа, както се приспособява новата дреха към тялото.

От няколко дни в мислите ми стои мъж, чийто образ е неясен като призрак. Зная, че този образ с времето ще се променя непрекъснато и ще придобива все по-ярки черти според това как ще се развива сюжетът и каква роля ще му отредя в бъдещия разказ. Този мъж е човекът, който ще се въодушеви от идеята да се построи Антимовският хан. Трябва да си изясня що за личност е той – професия, възраст, социално положение, – а след това и причината, която е породила идеята му за хана.

2

Връщам се от родното си село. Преди месец кметът ме покани по телефона на земляческа среща. Отговорих му уклончиво и два дни преди срещата той дойде у дома да ме кани още веднъж. Искаше ми се да видя събрани на едно място връстниците си и всички съселяни, с които съм преживял детството и мла-

достта си, и в същото време предчувствах, че ще изпитам голяма тъга по отлетялата младост, както винаги при други срещи с връстници. Предчувствията ми се оправдаха в много по-голяма степен, отколкото очаквах. Изведнъж попаднах сред стотина души връстници и по-възрастни от мен и останах поразен от безобразията, които бе извършило с нас времето, този безпощаден враг на живота.

Малцина разпознах от пръв поглед. Някои бяха запазили израза на очите и лицата си и годините сякаш ги бяха дегизирали като възрастни. Но повечето, особено жените, бяха се променили до такава степен, че трябваше да ми казват имената си, за да ги разпозна. Всички бяха деформирани, отслабнали, оплешивели, сбръчкани или затлъстели, смалени, прегърбени, болни, хроми или слепи и аз неволно ги сравнявах с децата, юношите и младежите, които помнех отпреди 40–50 години.

Бяхме играли на мегдана и в полето, бяхме сурвакали и коледували, заедно бяхме учили и прекарвали младежките си години. Как очите ни, остри и бистри, сега бяха загубили блясъка и способността си да виждат по-далече от очите на орлите, бяха се замрежили с „пердета“ и затулили зад очила; как телата ни, яки и гъвкави като дрянови пръчки, бяха се разкривили, разнебитили и смалили?

Няма нищо по-тъжно от това, да гледаш остарялото си детство в лицата на връстниците си!

Проклетата да е старостта!

Струва ми се, че всички мислеха същото, особено ония, които не бяха се виждали от десетки години. По лицата им бе „изписано“ такова удивление, като че искаха да кажат: не може да бъде толкова да сме остарели! А един се пошегува:

– Не сме ние. Други хора са дошли на нашата среща.

След като се поразговорихме кой откъде идва, какво работи и т.н., стана дума за ония, които не са дошли на срещата. Оказа се, че мнозина са били възпрепятствани да дойдат, а някои – умрели. Един умрял преди три дни ей така, здрав и прав. Върнал се от работа и полегнал на миндера до печката да си почине, задрямал и не се събудил. Друг банциг го разрязал надве и така живял и се мъчил цяла година. Трети, болен от рак, не изтраял на болките и се обесил, четвърти ослепял, паднал в една яма, счупил си двата крака и сега ходел с количка...

Хората живеят дълги години в различни градове, искаха да узнаят съдбата на връстници и роднини и така разговорът се насочи към починалите. Печалните вести се съобщаваха спокойно и дори шеговито, а като се изброиха умрелите, дойде ред и на трудностите при погребенията. Като много други работи в градовете, и погребенията стават трудно. Не ми се иска да записвам с какви подробности и заядлив хумор някои разказаха как са погребвали свои близки и познати. Как са „бягали“ за смъртен акт, за намиране на гроб, за ковчег, за отпечатване на некролог. И там бумащина, и там предимства, и там това-онова, ако искаш да се сдобиеш с по-хубаво място за гроб. А един пък, софийски жител от дълги години, каза, че в София може да се купи място в Централните гробища с валута.

Склонността на селяните да се глумят с „умирачката“ ми е позната от младежките години, когато бивах измъчван от мирова скръб и често мислех за смъртта. В същото време те изпитваха ужас от смъртта. Щом узнаеха, че в някоя къща има мъртвец, мнозина я заобикаляха през две улици. Виждал съм възрастни хора да припадат пред мъртвец, чувал съм войници на път за фронта „живи да се оплакват“. Изпитваха суеверен страх нощем от гробищата, от раз-

ни духове, от природни поличби, от вой на кучета, от виковете на кукумявка...

След години забелязах, че те са се ужасявали от тленното, което оставя смъртта, а самата смърт приемат като непонятно, но неизбежно и необходимо тайнство. И те служат на това тайнство като на обред, „останал от едно време“, с някакво тържествено усърдие, защото то е връзката или преходът от земния към отвъдния, вечния живот. Именно вярата, че смъртта е преход към безсмъртието, ни примирява с нея. Но дали това примирение, което е родено от мъдростта, че единственият начин да превъзмогнем смъртта е да я приемем, не е маска, простодушно хитруване или игра на криеница от най-страшното?

3

Примирението е истинско, поне доколкото съм го наблюдавал у хората на село. В детството си много пъти бях чувал баба ми да казва, когато вече предчувстваше смъртта си, че близките ѝ покойници я „викат горе“, и молеше снахите си да я приготвят за „далечен път“. След дългогодишно боледуване и майка ми, макар и твърде млада, също така се готвеше да отиде при двете ни починали братчета. Всяка вечер присядали до нея в леглото „ей тъй, като живи“ и я викали горе при себе си.

Вярвах, че взема сънищата си за действителност, защото изпада в ненормално психическо състояние, но тя и в дните, когато биваше добре и съвсем спокойна, говореше, че понякога и наяве чува мъртвите си деца да я викат при себе си. Опитвах се да ѝ внушавам, че за да оздравее, не бива да мисли за смъртта и че това, което вижда и чува, не е истина, а сън, а тя се усмихваше: „Какъв ти сън, нали ги виждам с очите

си. Вас май че ви е страх да не умра. Защо съм ви тук? Със сестра ти сте вече за женене, а онез са мънички, майка им трябва...“

На фронта докараха в ротата тежко ранен войник. Пътувал в кош с мотоциклет и попаднал на мина. Санитарят проми и превърза раната му, която не бе тежка, и му каза, че ще оздравее много скоро. Денчо, така се казваше войникът, наистина се изправи на крака още на десетия ден. Оказа се земляк от едно селце в нашия край и всеки ден наминавах да го видя. Когато вече проходи из стаята, аз го поздравих, че „вече е прескочил трапа“, а той ми отговори с такава простодушна откровеност, която ме смая:

– Че и да бях умрял, какво от туй? Щях да отида при Василка.

Очите му се напълниха със сълзи и той ми разказа как преди три години щели да се сгодят с Василка. Много се искали, родителите им били съгласни да се вземат, но само седмица преди уречения годеж Василка умряла от някаква болест. Когато мината го треснала и усещал, че кръвта му изтича и губи сили, все Василка била пред очите му, мислел си, че „ей на, ний пак сме заедно с нея...“.

Срещал съм и слушал много хора от народа, които вярват, че след смъртта си ще отидат в друг свят. На млади години съм се опитвал да доказвам на някои природно по-интелигентни, че след физическата смърт от човека нищо не остава. Те, разбира се, не можеха да противопоставят някакво доказателство на твърдението ми, но всички възкликваха по един и същи начин: „Ами че тогаз защо ще е живял човек?“

Нищите духом наистина са блажени. Няма значение дали са душевноболни, слабоумни или заслепени фанатици. Важното е, че вярват във вечния живот и вярата им ги примирява със смъртта.

Бог безспорно е най-великото откритие на човека. Невероятно е, че това откритие е станало толкова рано – още в дълбока древност или дори в праисторическо време. Още тогава човекът се е ужасявал от смъртта, която му е причинявала природата. За да я умиловати, той я отъждествявал с всемогъща сила, която държи в ръцете си съдбата му. Така е открил Бога. По-точно така го е измислил. Дали го е открил, или измислил, няма особено значение. Бог не се нуждае от доказателство, а от вяра. По-важното е, че с откриването на Бога човекът признава зависимостта си от една всемогъща сила и чрез вярата си изпросва от нея милостта да му осигури безсмъртие.

Вярата в Бога е примирение с физическата смърт. Никога не съм могъл да се примиря с небитието, нито пък да приема всички ония философии, които го оправдават като необходимост. По дяволите, и аз като ония прости хора се питам защо трябва да умирам, след като съм бил жив. Това е безсмислено, както е безсмислено да създадеш нещо, а после да го унищожиш. Точно така постъпва природата – умъртвява своето „творение“ човека, след като го е надарила със способността да мисли и чувства. Не е ли подло от нейна страна да му създава сетива за ужас от смъртта? Не е ли могла да прояви малко милост и да го избави поне от физически и душевни страдания, да направи края му безболезнен и дори радостен?

Да, щастливи са били ония, които вярвали, че техният Бог ще приеме душите им след смъртта и ще ги пресели във вечността. А моята душа къде ще отиде след смъртта? Не мога да си измисля бог, който да я приеме в своите селения. Няма да имам ни рай, ни ад. Поне ад да имам. По-добре вечен ад, отколкото вечно Нищо!

Образът на мъжа, който дава идеята за построяването на Антимовския хан, все още не ми е ясен, макар че непрекъснато се вплита в мислите ми. Името му обаче намерих – Иван Канавров. Завчера ходих в града да пазарувам и на входа на магазина чух една жена да казва на друга: „Попитай жената на Иван Канавров, тя ги знае тези работи.“ Иван Канавров. Добре звучи. Не мога да си обясня защо едно име, а не друго подхожда единствено за герой на разказ. Струва ми се дори че ако го заменя с друго име, и разказът няма да се получи.

Да, Иван Канавров, и това е.

Трогателна бе срещата ми с Янка. Беше напълняла и побеляла, познах я, когато дойде при мен и ми каза коя е. Познах я по очите, които тя кривеше, за да ни разсмива. Бяхме далечни роднини и заедно учихме до четвърто отделение. Когато постъпих в гимназията, тя вече се „момееше“. По празници, по седенки и забави я виждах все с К. След няколко години сгодиха и ожениха К. за момиче от по-богато семейство, а Янка омъжиха за момче от нейната черга в съседното село.

През една ваканция Янка се отби у дома да ме види. Тя се държеше така, като че нищо неприятно не бе се случило с нея, но когато я изпращах до дворната врата, неочаквано се засмя и от очите ѝ бликнаха сълзи. Вкъщи вече бяха ми разказали за годежа ѝ в съседното село и аз очаквах да сподели мъката си с мен, но тя каза само че наесен ще ме кани на сватба, и си

отиде. В селото се смяташе за проява на глезотия момче или девойка да хленчи по изгубена любов и му се надсмиваха.

По отношение на браковете нашенци приличаха на коронованите особи. Вричането на бъдещите съпрузи от деца и юноши биваше на шега, но още оттогава достойнствата и слабостите им, състоянието на родителите им и много други неща изтънко се пресмятаха „на калем“. Най-важното условие за брака бе, разбира се, материалното състояние на бъдещия съпруг, както и личните му качества – работлив ли е, пестелив ли е, не страда ли той или някой от близките му от неизлечима болест.

Любовта се оставяше на последно място и дори не мислеха за нея, тя се разбираше от само себе си. Щом младите влязат под венчило, те са длъжни да се обичат, т.е. да живеят в разбирателство, да се трудят, да родят деца и да ги отгледат. Така любовта се е подчинявала на нравствеността и в това може би се крие народна мъдрост. Няма излишно кокетирание с чувствата, с несходство на характерите, с мимолетни увлечения. Подобни прояви са плод на каприз, на глезотия, на пориви на плътта, които могат завинаги да разстроят живота на семейството. Малко сдържаност и воля, малко чувство за свян пред хората, и тези страсти ще бъдат потулени и излекувани. Човек, разбира се, не е оставен сам да се бори със слабостите си. Нравственият климат е такъв, че всяко лекомислие или своеволие бива осмивано и порицавано от всички.

Бракът бе съдбоносно събитие не само за младите, но и за близките им. За развод не можеше и да се мисли освен в изключителни случаи. Бракът бе хвърлен жребий и доживотен акт. От новобрачните се изискваше честност, вярност един към друг и трудолюбие. Останалите достойнства и добродетели имаха второс-

тепенно значение. Хубавите момци и девойки например се сочеха с пръст и всички им се възхищаваха, но „голата хубост“ не можеше да бъде решаващо условие за брак.

Хубостта не е картинка, да я окачиш на стената и да я гледаш цял живот. Хубостта е до време, рано или късно повяхва. Ако се ожениш само за нея, щом тя повехне, все едно че не си се женил. Не телесната, а нравствената хубост прави семейството. Тя е залог за дългогодишно щастие, имот и благоденствие. Е, ако момата се случи „бяла и червена, с тънка снага тополова, с черни очи черешови“, няма да я върнем и с хубостта ѝ ще се гордеем.

Но колкото твърди и непоклатими да бяха нравите от онова време, и те биваха пренебрегвани и нарушавани. Макар и рядко, намираха се момци и девойки да се „вземат“ по любов независимо от неравното им материално състояние и съпротивата на родителите. Или момчето ще „отвлече“ момичето, или то ще му пристане. Ако не ги приемат у дома, ще забягнат в друго село или в някой град и ще започнат нов живот.

Такива млади хора, дръзко пренебрегнали родителска воля, обществени предразсъдъци и материални блага в името на любовта, народният поет е възпял във вдъхновени и безсмъртни любовни песни.

6

Ролята, която възнамерявам да възложа на Иван Канавров в разказа, ме задължава да го поставя на най-висока длъжност – първи секретар на общински партиен комитет или председател на общински съвет. Така по-бързо и по-лесно ще осъществи идеята си за построяването на Антимовския хан. Както пред-

виждам обаче, тази роля ще се окаже отрицателна или не особено приятна, а у нас не е желателно първи секретар или председател на съвет, макар и в малкия град, да се описват като отрицателни герои в литературно произведение. Всички по-големи началници у нас са неприкосновени в това отношение. Те се отъждествяват с партията и правителството и да се представят като отрицателни герои, ще означава, че авторът е отявлен враг на народната власт. Но грешките и слабостите по хората ходят. Ето че понякога и началници биват наказвани и сваляни от длъжност и тогава узнаваме, че нашите дългогодишни (понякога и двайсетинагодишни) идоли само за един ден са се превърнали в грешници като нас.

Сега някоя редакция може би ще напечата едно съчинение, в което началникът е отрицателен герой, но все пак не се решавам да го предложа. И да се реша, миналото няма да ми позволи.

Миналото!

То ме заплашва с пръст на уста. Предупреждава ме да внимавам. Да не се поддавам на лекомислена дързост. Понякога то е по-силно от настоящето. Миналото – това е автоцензурата. Събрала се е в душата ми, просмукала се е в кръвта ми, обсебила е волята ми. Тиранства над духа ми и не мога да я преодоля.

Разделен съм на двама, които непрекъснато спорят помежду си. Тези двама са страхът и смелостта. Те спорят вече хиляди дни и нощи и накрая, колкото и да е парадоксално, страхът побеждава смелостта. Сваля я в нокдаун и аз броя безкрайно дълго, докато се съвземе и се изправи на крака. В такива дни се чувствам обезличен, жалък и ограбен, измъчва ме чувство на незащитеност. Ставам плах и подозрителен дори към себе си, губя вяра в работата си. Не намирам смисъл да издевателствам над словото и да го прев-

ръщам в празни думи. Не само дни и месеци, а и години не съм вземал писалка в ръка, разяждан от съмнение в ума и очите си, в съвестта и волята си, в приятелите си и в приятелството.

Колко трепетни мигове ми е помрачила автоцензурата! Колко съкровени мисли и чувства ми е огорчила! Колко труд ми е хвърлила в огъня! Колко излишни усилия ми е струвала да съкращавам, да дописвам и прекроявам едно съчинение не с цел да го направя по-добро, а да не допусна политическа грешка или дори някакво двусмислие. Да си затварям очите пред най-малките житейски истини. Подчертани дебело с цветния молив на редактора, те могат да се окажат съдбоносни за ръкописа ми. Да се съмнявам в съвестта си и да допускам, че политически съм неблагонадежден и опасен за обществото и народа. И защо?

За това например, че в разговор с приятели или познати съм изказал мнение по някой въпрос, събитие или личност, което не се покрива с общоприетото. За това, че съм изпуснал необмислена дума, която може да се тълкува по различни начини.

Не само у дома витае над мен мрачният призрак на автоцензурата. Той ме преследва и навън. На улицата, в кафенето, в ресторанта, в почивния дом. Защото там има клюки и лъжи. Има личности, които изпълват купища бели листове с графични знаци, но истинското им призвание е съвсем друго.

Автоцензурата те държи в положение на обвиняем. За да се освободиш понякога от нея, трябва да се признаваш за виновен.

Тя е обезверяване в себе си и в другите.

Убиване на приятелството.

Отчуждение.

Всяка вечер мисля с кого и какво съм говорил през деня. Давам си отчет за поведението си. Да не би да

съм оскърбил някого с неуместна шега. Да не съм казал непозволен виц. Мисля си още, че единственият начин да се преборя с автоцензурата е да си сложа намордник.

Точно така. Срещу автоцензурата – автонамордник. И на устата, и на мислите.

7

Имаше в детството ми един Колю, по прякор Лош Колю. Едър, изпечен като тухла, с див, необуздан нрав. Побой или каквато и да е крамола стане в селото, той все замесен. Една дума да му кажеш накриво, и той вади ножа. Сума народ бе оскърбил, набил и дори наръгал с ножа си, но никой не смееше да му се опре или дори да го даде под съд, защото после лошо ще си отмъсти. Но мина време, намери се от него по-голям бабайт в едно съседно село, при сбиване му счупи ръката. Тя гангрения и в болницата я отрязаха до рамото.

Лош Колю остана с една ръка, и то с лява ръка. Тези, които бяха пострадали и щяха да пострадат от него, си отдъхнаха с облекчение и говореха, че „толкоз му беше силата на Лош Колю“. Така говореха, но продължаваха да се държат настрана от него. Всички знаеха, че на мястото на дясната му ръка виси празен ръкав, но този празен ръкав ги плашеше като жива дясна ръка. И както по-рано, всички го отбягваха. А той бе вече стар и отслабнал. Само прякорът му бе останал.

Случи се така, че и аз, още осемгодишно дете, се сблъсках с Лош Колю. Един ден баба сложи десетина яйца в кошничка и ме прати на дюкяна да ѝ купя нещо. Излязох на улицата и ето го Лош Колю насре-

ща ми. Толкова много бях слушал да се говори за лошотията му, че и аз като всички деца се страхувах от него и за да го умилостивя за всеки случай, реших да го поздравя.

По това време в училище бяха започнали да ни учат да поздравяваме възрастните със сваляне на шапка, а на раздяла да казваме довиждане. Когато поздравих домашните за пръв път на отиване към училище, те едва не се вкамениха от изненада, спогледаха се и прихнаха да се смеят, като че бях извършил нещо неприлично и оскърбително. Така няколко дни, докато престанах да ги поздравявам. „Я го виж ти, сополанкото, как се гражданее!“

По онова време нашенци бяха антагонистично настроени към „гражданята“. Смятаха ги за ленив и едва ли не безнравствен народ, който живее „на гърба на чичо“, и не допускаха в бита си нищо „купешко“, т.е. гражданско. Същите тези нашенци, които само след десетилетие и половина се преселиха в градовете и започнаха да си трошат езиците с купешки приказки.

Поздравяването бе нещо ново, което ми придаваше самочувствие на добро и възпитано дете, каквото искаше да бъде учителката, и аз поздравявах хората дори когато биваха на другия край на мегдана. На Лош Колю трябваше да кажа добър ден, защото бе по обедно време. Щом се изравних с него, свалих калпачето си и казах:

– Лош Колю!

– Ти чие си бре, мискинино! – извика той и спря. – На стар човек тъй да приказваш!

Пристъпи към мен и лявата му ръка се устреми към лицето ми. Едва тогава осъзнах колко дълбоко съм го оскърбил, побягнах с всички сили и спрях на другия край на улицата. Яйцата се бяха начупили и протекли през дъното на кошницата.

Психическото състояние, в което съм се намирал при тази злополучна среща, обяснява и ония случаи в работата ми, когато съм бивал тъй потиснат и угнетен от заплахата на автоцензурата, че неволно съм изричал едно вместо друго. Изричал съм някои малки истини за хора и събития.

8

А сега какво? „Добър ден“ или „Зла потисница“ ще кажа на автоцензурата? Още ли да търпя нейния гнет, или ще я отмина с презрение? Разбира се, че трябва да я пропъдя от себе си веднъж завинаги. Стига насилие над духа ми! Колко съм малодушен наистина, и то заради някакъв провинциален ръководител, който „използвал положението си“. Та в Съветския съюз първи секретари на републики бяха уличени в престъпления и строго наказани, а аз не смея да драсна една отрицателна чертичка в характера на такава дребна риба като моя Иван Канавров.

Стига този заешки живот! Едното ми ухо спи, а другото все будно – да лови подозрителни шумове.

9

Прочетох във вестника, че един журналист е наказан, задето публикувал разобличителни материали за някакъв провинциален служител. Завчера пък чух, че някои главни редактори на вестници са уволнени и назначени на други служби. Доколкото виждам и чувам, мнозина смятат тези наказания за несправедливи. Из „въздуха“ се носи безпокойство и объркване. Съюзното кафене като пчелен кошер. Коментари, спорове, пророчества. Тук всяка новост се оглозгва до кокал.

То се знае, моята вярна автоцензура не закъсня да ме предупреди. Още не бях оставил вестника, когато чух зловещия ѝ шепот: „Внимавай!“

Този път хидрата ми се яви в образа на отдавна и блаженопочившия Лош Кольо. Макар и празен, десният му ръкав все още „виси със страшна сила“, както е казал поетът. Не се знае каква сила се крие и в здравата му лява ръка. Ако не се вслушам в зловещия шепот на хидрата, тази ръка така може да ме нокаутира, че нито новото мислене, нито гласността ще ме изправят на крака.

Новото мислене и гласността биха могли да ме защитят срещу хидрата на автоцензурата. Те се обявиха като най-демократични общественно-политически принципи под общото название преустройство. Но дали преустройството не е само мероприятие като много други досега? Дали не е все още ембрион в утробата на обществото и раждането му е предстоящо, но без определен срок?

Ако пък е родено, в коя област на живота и сред кои народни слоеве можем да го видим? Общовалидно ли е, или не? Защото едни заявяват, че открай време са си преустроени, а други твърдят, че преустройството е необходимо и задължително за всички ни. За целия народ. Без изключение.

Както и да е, засега не мога да очаквам от него подкрепа. Така че ще трябва да разжалвам Иван Канавров в някакъв служител. Снощи срещнах председателя на общинския народен съвет и той ми обясни, че строителството на заведения от хранително-вкусовата промишленост се инвестира от Балкантурист, от РПК, а понякога и от съвета.

Това обстоятелство ще промени съдържанието и сюжета на бъдещия ми разказ. Ще се погрижа да измисля нов сюжет. От друга страна пък, работата ми

се улеснява. Гърбината на т.нар. обикновен човек е широка. Мога да го товаря с грехове и слабости колкото си искам.

10

Иван Канавров, миличък! Не ми се сърди, че те разжалвам! Не всекиму е писано да стане голям началник. Ами че началничеството в наше време е високо, едва ли не божествено призвание, което съдбата не отсъжда току-така и на кого да е. Ти, разбира се, не си кой да е, но както сам виждаш, засега обстоятелствата са такива, че трябва да се удовлетвориш с поскромна служба. Например – началник на финансов отдел при общинския народен съвет.

Ние с тебе, брате, ще съчиним такъв разказ, че и най-големите началници да ти завидят. Нищо че си само началник на отдел. Общественото положение не прави човека, както не прави и хубавия разказ. Така си е.

Освен това имам намерение да съчиня още един разказ със същия герой. Т.е. с тебе. И тогава ще те издигна на едно от най-високите стъпала в служебната йерархия – министър. Защо не? Скоро ще настъпи време и от министрите да си правим литературни герои. Нали са живи хора? Аз вярвам в това. Вярвай и ти!

Дерзай, брате министър!

11

Засега няма да мисля за външността на Иван Канавров. Отбелязвам си само че е слаб, с прошарена коса, здрав. Гласът му е приглушен, но приятен. Об-

щителен е, доколкото го изискват служебните му задължения. Извън службата не е от приказливите. Гордостта му е тиха и скрита, но кой знае как, колегите и приятелите му я забелязват и се съобразяват с нея.

Настъпва време, когато поведението и характерът на Иван Канавров рязко се променят. Промяната се дължи на дъщеря му. Тя, нека я наречем Кина, е вече двадесет и три годишна. Завършила е местния техникум по хранително-вкусова промишленост и работи в едно учреждение. Тя е „камък на шията“, язва на семейството, както я нарича Иван Канавров в изблик на гняв и мъка. Не е ленива, нито неспособна или глупава, но е леконравна, а според родителите ѝ – порочна.

Кина живее, работи и се забавлява като повечето момичета в града. И като много от тях води „разпуснат“ живот. В селата и в малките градове все още наричат разпуснати жените, които имат извънбрачни връзки. Кина, разбира се, съвсем не смята, че води разпуснат живот, и не изпитва угризение пред родителите си. Тя не може дори да си представи онзи начин на живот, какъвто ѝ предписват родителите ѝ, съобразен с техните остарели нрави.

Тя ги успокоява донейде със своята потайност и умението си да се представя пред хората като скромна, любезна и стеснителна. И външността ѝ е подкупваща. Миловидно лице, стройна и слаба, тъй че ключиците ѝ са изпъкнали, тъмна коса и синьо-зелени очи. Тя внушава невинност и финес и който не я познава, не може да повярва, че пуши, пие концентрати и издържа дълго на безсъние. Умее да завързва познанства и да оставя приятно впечатление, особено у мъжете. С външността и поведението си умело ги заблуждава, че е стеснителна, неопитна и дори целомъдрена. За да поддържа това заблуждение, тя не

се свързва с компании, в които има приятели и познати от града.

Кина много често се завръща нощем в „малките часове“. Родителите ѝ лежат с отворени очи, докато не чуят стъпките ѝ пред вратата. Изнервени до краен предел, понякога те скачат от леглата си и нахълтват в стаята ѝ, като че искат да видят някакви следи по нея от „скиторенето“ ѝ. Мирише на алкохол и цигари, защото някои от приятелките ѝ пушат и пийват по малко, та и тя понякога ей така... за компания. Виждали ли са вкъщи да пие и пуши?

Не, не са я виждали. Но знаят, че навън тя пие и пуши. Знаят, че още на шестнайсет и половина години е загубила девствеността си, и това не им дава покой. Страхът да не пропадне като други познати момичета и да опетни честта на семейството се превръща в непрекъснато страдание. Майка ѝ Мария, или Мика, както я наричат близки и познати, често изпада в истерия и я проклина: „Да не бях те раждала, да бях те пометнала!“

12

А ето че се случва и най-лошото. На деветнадесет години Кина забременява. Мика забелязва бременността ѝ още в началото на третия месец и първото, което прави, е да узнае кой е мъжът. Кина крие името и професията му. А имат ли намерение да сключват брак и кога? Разбира се, и то най-късно до месец.

Мика изпада в ужас. Инстинктът ѝ подсказва, че връзката на дъщеря ѝ с нейния приятел не е чиста. В такива случаи почтеният мъж сам предлага брак, и то ден по-скоро, за да не злепостави пред обществото бъдещата си съпруга. Щом не е дошъл досега да се

представи на родителите ѝ, от него нищо добро не може да се очаква. Или е изчезнал, или ще изчезне, или няма да признае бащинството си.

Канаврови все още имат някаква надежда. „Онзи“ може да прояви човещина и да се покаже на бял свят. Кина не крие отчаянието си и съобщава името му – Георги, а му казват Джери. Работил в Албена, но какво точно – не знае. Представител на Балкантурист или нещо подобно. Млад е, има волво, а както изглежда, и добро служебно положение. Обещал ѝ, като се върне от София, веднага ще сключат брак. Заминал да оправи една работа за три дни, а вече месец няма вест от него.

Бременността ѝ напредва. Денем в службата едва се съдържа да не повърне пред колегите си и непрекъснато тича до тоалетната. Единственият изход е абортът, но да го направи в градската болница или дори „на частно“, на следния ден целият град ще го узнае. Налага се да го направи в друг град. И все още не е изгубила надежда докрай. И родителите все още очакват „онзи“ да се обади. Какъвто и да е – мошеник, крадец, убиец, – ще го приемат на първо време. Да узакони детето, а после, ако иска, да се пръждосва, накъдето му видят очите. А бременността все напредва и напредва. Благодарение на хладната и все по-застудяваща есен Кина я прикрива с по-топло и широко облекло. Но и това не може да продължава до безкрай. Намират най-после лекар в съседния град, но той отказва да направи аборта. Да се търси друг лекар в друг град, става вече късно.

Положението спасява лелята, родната сестра на Мика, която живее в Т. Не е нужно Канаврови да съчиняват някаква версия, която никой не може да провери и отрече. Лелята е възрастна, боледува от няколко години, а сега вече е скована на легло. Мъжът ѝ

също е болен. Бездетни са и няма кой да им помага. Обещали са да завещаят на Кина къщата си и всичко, каквото имат, тъй че тя е задължена да им помага в тези тежки дни. В тази лъжа има известна истина. Лелята не е измислена. Идвала е много пъти на гости у сестра си и съседи и близки я познават. Знаят още, че открай време си е болнавă.

Кина заминава за Т. и ражда там. След 8-9 месеца се завръща у дома стройна и фина като преди. Детето си е оставила в дом „Майка и дете“. Премеждието, причинило толкова тревоги на семейството, като че не е било. Всичко е потулено от хорските очи. Кина отново тръгва на работа, този път в РПК, където председател е чичо ѝ.

13

Канаврови би трябвало най-после да се успокоят, но те не са хора, които да преглътнат едно такова събитие като незаконното раждане на дъщеря им. Отминава една беда, за да даде място на друга. Сега започват да мислят за „внучето“ си, за неизвестната му съдба. Странно е, че Иван Канавров по-неутешимо от жена си се терзае за съдбата на детето. То непрекъснато стои пред очите му – мъничко като тъмночервена кукла, с гола, мека на темето главичка, с гривни на ръчичките и крачетата.

Това е образът на дъщеря му на няколко дни, на седмица, две и той си спомня с най-малки подробности как се е връщал вечер от работа, нетърпелив да види минута по-скоро детето. Как още от прага на стаята го е лъхвало сладостно ухание на детска плът, на мляко и сушени пеленки. Спомня си чувството на трогателна нежност към жена си, превърната цяла в

майка с усмивката си, с леко подпухналата си плът, с бликащата от цялото ѝ същество любов.

На третата седмица след раждането на детето Иван Канавров решава да отиде в Т. и да го вземе. Досега е мълчал, набирал е мъка в сърцето си, за да не слага пръст в раната. Знае как го преживяват двете жени, особено дъщерята, към която, като повечето бащи, изпитва непреодолима слабост. Каквито и неприятности да му е създавала, както и да го е оскърбявала, не е намирал сили да я накаже безмилостно, да я прокълне и да я изхвърли от сърцето си. Над гневните му изблици, над мъката, оскърбленията и срама от лекомислените ѝ постъпки стои едно чувство на жалост и опрощение. Когато гледа някои стари снимки от десет-дванадесетгодишната си възраст, сякаш нея гледа. Овалът на лицето ѝ е негов, косата ѝ е негова, „кокалчетата“ на шията ѝ са негови, очите ѝ са негови. Плът от плътта му. Но и детето ѝ е плът от плътта му. Плът от плътта на семейството му, на рода му.

Колкото повече мисли за детето, толкова по-тежка и трагична вижда съдбата му. Ако момиченцето попадне в семейство на алкохолици, на душевноболни, на садисти или развратници? Как ще преживее живота си, ако изобщо живее? По какви пътища ще тръгне, като порасне? Каква майка ще стане? Или някаква улиčníца?

Ще отиде в Т. да си го вземе, и това е. Още утре.

Майката и дъщерята се споглеждат с изненада и тревога. Нима не знае, че детето е предадено на дом „Майка и дете“? Та нали затова Кина престою в чуждия град – да го роди и да го остави там. Иван Канавров го знае, разбира се. Но сега, кой знае защо, е забравил това. Объркал се е или въпреки всичко не го вярва, защото дълбоко в себе си не го допуска.

– Как тъй ще си оставиш детето? Ти сърце имаш

ли? Човек ли си? Кокошката очите ти ще извади, ако посегнеш да ѝ вземеш някое пиленце. И всяко животно живота си дава за малкото си. А ти си оставила детето си в някакъв дом, все едно че на пътя си го хвърлила. Ще отида да го взема. Щом се срамуваш от детето си, ще го взема и ще го осиновя. Ще кажа на хората, че е дете на мои приятели, загинали при катастрофа. Оня ден чух по телевизията за такъв случай.

За да не повдига повече въпроса за детето, Мика му напомня, че то вече не може да се вземе оттам, където е оставено.

– Кина е подписала декларация, че повече няма да се интересува от детето си...

– Няма да се интересува от детето си! Няма да се интересува от детето си! Няма да се интересува от детето си!...

Иван Канавров ходи из стаята и повтаря тези думи като в умопомрачение. Възможно е да извърши нещо, което никога не е вършил. Да „излезе извън себе си“. Дъщеря му изтичва навън разстроена, а жена му се опитва да го успокои. Като повечето жени тя познава по-добре психологията и предразсъдъците на обществото, сред което живее, и това я прави по-разсъдлива и практична. Вземането на детето непременно ще се свърже с дългото отсъствие на дъщеря им и раждането ѝ ще излезе наяве. Това ще превърне живота ѝ в истински ад, а тя е още много млада. Така че станалото – станало. Да не се повтори, ето кое е най-важното занаят.

Иван Канавров е непримирим. Въпреки увещанията на жена си той отива в дом „Майка и дете“ в Т. Там му казват, че само преди няколко часа са дали детето на някакви хора. Връща се у дома покрусен. Отсега нататък ще живее с образа на това дете, който ще го преследва като призрак. У дома, на улицата,

на работа. Ще застане между него, жена му и дъщеря му и ще разстрои още повече живота на семейството.

14

А как Кина е преживяла и преживява раждането на детето и оставянето му в дом „Майка и дете“? Инстинктът за майчинство понякога е по-силен от този за живот. Душевно Кина е напълно нормална млада жена, как тогава е преодоляла този инстинкт? И защо?

В отговорите на тези въпроси трябва да се намери най-важното – чувството ѝ за вина и отговорност. Колкото до неприятностите, те не са малко, нито пък са леки. Криенето на бременността, продължителният престой в чуждия град и чуждата къща, притесненията пред лелята, самотата и пр. Това са неприятности от външен характер, които рано или късно се забравят. Но споменът за детето ще остане у нея ако не завинаги, то за много години. Другояче не може да бъде, при условие че тя е нормален човек.

И все като нормален човек вероятно ще се опита да раздели вината си с някого. Например с Джери, с когото е прекарала няколко вечери. От друга страна обаче, тя не може да не осъзнава, че Джери не е бил ни най-малко задължен да се ожени за нея само защото са били „заедно“ няколко вечери, дори след като е забременяла от него. Както и тя не е била задължена да го моли да се ожени за нея по същата причина. А дали е бременна от него – ето въпроса, който тя може би има право да си зададе, както може би ще се запита и Джери.

А сега за най-важното – чувството за вина и отговорност. Някой трябва да ги поеме, но кой?

Колкото по-ясен ми става характерът на Кина, толкова повече вярвам, че според нея този някой е обществото. Тя неслучайно заявява на родителите си в отговор на многократните им упреци, че е „като всичките момичета“. „Всички“ означава обществото или времето, в което живеем.

Питам се инстинктивно, спонтанно или логично се оправдава Кина с времето, ако изобщо смята за необходимо да се оправдава пред някого, освен пред родителите си, за да не ѝ „травят“ живота? На този въпрос ще намеря отговор може би в хода на работата. Засега ми е ясно, че независимо от угризенията, които изпитва от време на време, тя всъщност не намира, че начинът ѝ на живот е безнравствен и осъдителен, както твърдят родителите ѝ. Напротив, тя живее съвсем нормално, т.е. както живеят всички момичета или повечето от тях. Никой не я упреква в безнравственост освен родителите ѝ. Но те са старомодни хора, хора от друго време. Тя си има защитен и същевременно обвинителен монолог срещу тях, който изглежда приблизително така:

„Родителите ми страдат от всяка моя постъпка, вкус или прищявка. От късите ми рокли, от по-дълбокото ми деколте, от танците ми по заведенията, от връзките ми с мъжете. Страдат отдавна и от това, че съм загубила девствеността си на шестнайсетгодишна възраст, като че съм загубила някакъв голям имот, милион или съдбоносен шанс. Опитвам се да докажа на майка си, че моралът на една жена не е физиологическо понятие и съвсем не зависи от някоя част на тялото ѝ, а тя изпада в ужас от разсъжденията ми.

Всичките ми приятелки още от ученическите години водят нескончаеми диалози с родителите си на тема морал. А какъв е моралът на възрастните – ето въпроса, който би трябвало да им зададем. Не да ги съдим, а просто да станем квит. Те ни набиват в главите много добродетели, но дали са ги възприели като житейско поведение? Нравствеността не се изчерпва само със сексуалните отношения, тя се съдържа в цялостното поведение на хората.

Дали например възрастните не изневеряват на приятелите и съпрузите си? Трудят ли се съзнателно? Добри и безкористни ли са в отношенията си с другите, скромни ли са, в какво се проявява тяхното дръзновение, за което до втръсване говорят по радиото, телевизията, вестниците, в книгите, в кината и театрите?

Както изглежда, хората забравят, че децата им са израсли при тях и са наблюдавали поведението им до най-малки подробности у дома и навън. Още в училище, на улицата, по плажовете лятно време, в увеселителните заведения, навсякъде виждаме, че жени и мъже, които могат да ни бъдат родители, съвсем не държат на семейната си чест. Лъжат се и си изневеряват. Крадат, бягат от трудовите си задължения. Клеветят и доносничат, обезличават се за дребни облаги и службици или просто за удоволствие.“ И т.н.

Не изключвам възможността в момент на самозащита или възбуда Кина да произнесе тази тирада пред родителите си. Не за да ги съди, защото те са си „почтени като всички еснафи“. Това ще бъде опит за собствено оправдание, но и обвинение, отправено посредством родителите към обществото. Тягостната обстановка у дома я принуждава да мисли все повече за начина си на живот и тя не може да не стигне до заключението, че, от една страна, обществото, в лицето на държавата, не само че не я осъжда, задето е роди-

ла извънбрачно дете, но го узаконява, взема го под своя защита и се грижи за него. Грижи се и за нея. Не я поставя извън нравствените закони, спестява ѝ угризения, осигурява ѝ условия за живот на равнопоставена гражданка.

От друга страна обаче, голяма (ако не и по-голямата) част на обществото в лицето на по-възрастните поколения проявява остра нетърпимост към „самотните“ майки и децата им. Тази част от обществото признава нравствените, а не юридическите закони в личния живот. Жена, родила извънбрачно, е извършила неизличим позор, а ако изостави и детето си, върши престъпление. И ще ѝ зададе въпроси, каквито сега ѝ задава баща ѝ:

– Щом толкова ни кориш в еснафщина и парадираш, че си свободна и независима личност, защо се поддаваш на „еснафски“ предразсъдъци и изоставяш детето си? Защо захвърляш на произвола на съдбата едно невинно същество, на което си дала живот в утробата си? Създала си цял един свят, защото човекът е цял един свят, надарен да мисли и чувства, да изпитва радости, болки и страдания. Защо го обричаш на неизвестност? Защо го оставяш в ръцете на непознати хора? Защо не си го отгледаш с гордо вдигната глава, без да даваш пет пари за общественото мнение?

16

Как ще отговори Кина на тези въпроси?

Те са остри като ножове и поставят съвестта ѝ на голямо изпитание. Или трябва да признае, че е безразлична към детето си, или че не може да преодолее еснафските предразсъдъци, които осмива у другите.

Единственият правилен отговор е да си вземе детето, но дали ще се реши да го стори?

„Да го взема, ако все още е в дом „Майка и дете“, а после? (Преди няколко страници си отбелязах, че баща ѝ отива в Т. да вземе детето, но не го намира. Този епизод отпада.) Ще ме сочат с пръст и никой от мъжете, които познавам, няма да се омъжи за мен. И да се омъжа, детето ще си остане сираче. В училище децата ще го наричат копеле, а аз не ще мога да му обясня защо няма баща и бащино име.

Съжалявам, че го оставих в чужди ръце, но така ще бъде по-добре. И за него, и за мен. Ще си има баща и никога няма да узнае, че ония, които са го отгледали, не са истинските му родители. Ще го забравя. Ще го забравя, Господи! Аз и сега не го помня добре. Видях го няколко пъти и дори не го накърмих, защото нямах мляко. Като мисля за него, виждам червено лице със слепи очички.

Не съм единствената, която си оставя детето. Като мен имаше и има много. Повечето от приятелките ми забременяваха, преди да се омъжат, но абортираха навреме. А аз от немарливост допуснах да забременея от човек, когото не познавах. О, Господи!“

Кина не се чувства грешница, нито пък е уверена в невинността си. Оставям я болезнено раздвоена. После ще видя какво ще стане с нея.

17

Едно е безспорно – независимо от разбиранията си за морала, тя страда. Страдат заради нея и родителите ѝ. Биха страдали баби, дядовци, братя и сестри, ако ги имаше.

Светът никога не е бил целомъдрен, защото цело-

мъдрието се противопоставя на инстинкта за размножаване. Въпросът е до каква степен хората са злоупотребявали с извънбрачни сексуални връзки. Това ме интересува не от моралистична гледна точка, а само доколкото тази злоупотреба причинява страдание на хората.

Един западноевропейец едва ли ще замисли разказ на тази тема, както правя аз. За него тази тема – страданията, които причиняват на три поколения в различна степен сексуалните отношения, е може би остаряла, банална, изживяна. В неговата страна така наречената сексуална революция има вече дълга история, а у нас тя бе привнесена отвън без всякакъв преход, като мода, като елемент на революцията и казано на съвременен език, едва ли не като престижно мероприятие.

Възрастните си спомнят с каква догматична строгост се съблюдаваха и публично се осъждаха интимните отношения между хората, особено между комунистите. По Девети септември мнозина биваха порицавани и дори изключвани от редовете на партията и РМС за битово разложение само за една открадната целувка или за ходене по улицата с хванати ръце. Подобна ориенталска строгост на нравите бе неестествена, но изглежда, че бе необходима, за да я противопоставим на буржоазния морал, докато извоюваме напълно революцията. Няколко години след революцията обаче започнахме да отричаме тази наша строга нравственост като еснафска и пуританска. Тя не ни вършеше вече работа. Младежите трябваше да отидат на бригади, а това изискваше еманципиране, освобождаване на младите жени от опеката на родителите, за да могат да прекарват с месеци в бригадирските лагери. Останалото го свърши провинциалният снобизъм, така присъщ на малките народи като нашия. Пушене, пие-

не на алкохол, флирт на обществени места, „експресни“ бракове и разводи, купони...

Епоха! Можехме да си я спестим за няколко десетилетия, докато се превърне постепенно в бит, за да не я приемаме по такъв брутален начин. Спомням си едно интервю на Андрей Тарковски. На въпроса защо не е създал еротичен филм в СССР, той отговаря, че „нашият народ“ все още не желае да гледа такива филми и не ги приема. Когато нравствените отношения се превърнат в бит, те са вече обществен морал. Така людоедството е морал. Онзи людоед, който поради някакви причини не желае да изяде себеподобните си, не следва традицията на сънародниците си и те го презират като неморална личност.

18

Хората не са равни, но никой от никого не е по-голям.

Да живееш почтено, значи да си революционер в обществото.

Не бива да ненавиждам никого освен себе си.

Възможно ли е да се постигне хуманна цел с нехуманни средства?

Да не се въодушевявам от себе си.

Най-добре се чувствам, когато забравя, че съм посредствен.

Религията ни учи да не се съпротивляваме на зло, но защо Бог го наказва с ада?

Не правете, казват, на другите това, което не искате те да ви правят. Цял живот със скръстени ръце ли да стоим?

Първите не чакат последните. Когато последните станат първи, и те не чакат последните.

Ако не можеш добре да действаш, научи се добре да бездействаш.

Четох някъде, че двете полукълба на мозъка непрекъснато си опонират.

От нищо нещо не става, но от нещо нищо става.

19

Прибързано бе също така и отменянето след Деве-ти на дотогавашните обичаи, обреди и празници като несъвместими с революционните промени. Коледа и коледуването, новогодишното сурвакане, Гергьовден с печеното агне, Великден с козунаците и боядисаните яйца, лазаруването, именните дни и още много празници и обичаи, проникнали в бита на народа и съхранили душевността, националното му самочувствие и съзнание като стоманена броня през многовековната му и страдалческа история, бяха отменени с едно махване на ръката.

Черквите, освен централните в по-големите градове, бяха занемарени или използвани за други цели с нихилистично кощунство, някои свещеници – насилствено обръснати, малтретирани и прогонени от енориите им, иконите разхвърляни и окрадени без ни най-малка отговорност и съзнание, че се посяга на духовната ни съкровищница.

Народът изпадна в мъчително недоумение – възможно ли е да се прави революция за неговото добро, а да му се отнемат с декрет изконни празници и обреди, на които си отдъхва от тежкия труд, отпуска душата си на празничната трапеза, без да им отдава някакво религиозно значение. Без да е запознат с революционните теории, народът знаеше от опит, че самата революция съдържа еволюция, която продъл-

жава с десетилетия, и тогава именно се създават ново мислене, нов морал, нова душевност.

А екстремизмът в останалите области на живота?

На колко улици, предприятия и селища се промениха имената според момента; колко пъти се затри-ваха и отново се изписваха „царете“ на уличните табели; колко прибързани преобразувания и експерименти са извършени и се извършват в икономиката, в строителството, в земеделието, в съдопроизводството, в културата? Колко закони и наредби се издават, а след това скоро се отменят или се забравят.

Бюрократията разиграва управленска самодейност. Съобразяване с изискванията на деня, прозорливост в бъдещето, тъй необходими за стабилността на всяко общество – никакви ги няма.

Алеко, Алеко!

Къде си? Не ти, който си горе на небето. А ти, който си тук, сред нас!

20

Казано е: На този свят нищо скрито не остава.

Не остава скрита и тайната на Кина. От няколко месеца тя се е „хванала“ с току-що назначения в местната болница млад зъболекар Драгнев. Той живее в малка таванска стая в очакване на по-добра квартира. Възможно е да си прави сметката след известно време да заживее в Кинината къща. Или флиртува с нея, докато влезе в тукашното общество. Тъй или иначе намеренията му изглеждат „сериозни“. Кина е готова да се омъжи за него, ако той пожелае. Бракът ще заличи миналото ѝ. Семейство, дом, дете или деца, и от миналото нищо няма да остане. И тъкмо това минало пази от младия зъболекар. С него посто-

янно е нащрек, мери всяка своя дума, жест или постъпка, дава си вид на стеснителна и целомъдрена. Не му позволява никаква близост освен някоя целувка, и то когато е по-настоятелен. Защото той изглежда увлечен, но и сдържан. Не прави усилие да мине „границата на позволеното“, защото я уважава като бъдеща съпруга. Има приятно лице, вежлив е, на срещите точен до минутата, облича се с вкус. Изобщо добра партия.

Един ден в края на сезона, когато летовниците оредяват, Драгнев се среща с един свой състудент и колега, дошъл на почивка в града. Срещат се следобед и Драгнев го поканва на вечеря, поканва и младата жена, която е с него. След половин час отварят ресторанта, тримата заемат маса под навеса срещу морето и си поръчват за пиене. След около час при тях сядат още двама познати на Драгнев, защото ресторантът скоро се препълва. Същата вечер той има среща с Кина на същото място. Когато тя пристига, компанията вече е „на градус“.

Драгнев я представя. Младата жена съвсем свойски ѝ подава ръка през масата:

– Ами че ние се познаваме.

И Кина я познава. Лежали са легло до легло в дом „Майка и дете“, но се държи така, като че оная се припознава. Младата жена, вече пийнала до степен да не се владее, най-безцеремонно ѝ се усмихва и съзаклятнически ѝ намира: „Помниш ли как там ние с теб...“

Кина едва ли е изпадала в по-нелепо и по-безизходно положение. Има две възможности да промени развръзката – да си отиде или да измъкне оная вън от компанията и да я помоли да си затваря устата. Но на пияна жена, и то точно на тая, може ли да се вярва? Тя и в трезво състояние е лекомислена и глупава, а сега е истинска пияна гъска.

Остава другата възможност – кавалерът ѝ да я придружи до дома, за да предаде на майка си ключа на къщата, и веднага да се върнат. Въпросът е да го отдалечи от тази жена, а после вън ще мисли как ще го склони да не се връща в ресторанта. Драгнев, при цялата си вежливост, отказва да я придружи. Показан е скъп приятел на вечеря и не може да го остави сам дори за минута. Най-добре е сама да отиде до дома си и да се върне. Чакат я.

Кина си отива и не се връща с надеждата, че компанията отива към голямо напиване, темите на разговора ще се сменят всяка минута, минават познати край масата и се заговарят, пияната гъска ще забрави за нея. Но пияната гъска я изпровожда с поглед до улицата и „изплюва камъчето“:

– Заедно ги цвъкнахме в Т. В един и същи час...

То се знае, мълвата ще се разнесе с мълниеносна бързина. Извънбрачни раждания е имало и има в града, но малко от тях могат да се потвърдят така положително, както това на Кина. Сега вече за всички – роднини, съседи, познати – причината за така дългото ѝ отсъствие от града е повече от ясна. И младият зъболекар не ще понесе коварната ѝ потайност.

За Канаврови настъпват дни на позор, на мъка и срам пред хората.

Кой от семейството ще понесе най-тежко ударите на нещастieto? Струва ми се – Иван Канавров. Той е роден и отрасъл в село и носи морала на хората от младостта си. В основата на този морал лежи и чувството за срам от нередни и лоши прояви. Срамът е един от най-строгите и неумолими съдници на човешкото поведение. Иван Канавров изстрадва позора на дъщеря си по-тежко от самата нея. Отново изпада в болезнено тежко състояние, сега вече и от състрадание към дъщеря си. На човек понякога е съдено да

обича най-силно този, който му причинява най-много страдания. Не можеш да му простиш, не можеш и да го низвергнеш от сърцето си.

С времето Кина става единствена грижа и смисъл на живота му. Струва му се, че я преследва някаква гибелна опасност, и това предчувствие се превръща в натрапчива мисъл. Сама тя не ще успее да преодолее тази съдбоносна опасност, така че непрекъснато трябва да бди над нея. Грешила е, позорила се е, но е нежна и безпомощна пред собствените си слабости. Как ще я остави да се погуби?

В живота ѝ, мисли Иван Канавров, трябва да настъпи някаква промяна. Ще се омъжи ли, друга работа ли ще захване, в друг град ли ще заживее, но промяната трябва да стане, за да се изтръгне от гнета, който я заобикаля. Или да си извоюва по някакъв начин по-високо положение, така че хората да се респектират от нея и да я оставят на мира.

Иван Канавров правилно предвижда, че една промяна ще се отрази добре на дъщеря му. Но как ще се осъществи? За брак, разбира се, не може и да се мисли, след като в града мнозина знаят, че е родила извънбрачно дете. Както и за промяна на местожителството. Друга работа може да ѝ се намери, но много трудно.

За да постигне промяна в живота на дъщеря си, Иван Канавров трябва да предприеме някаква дейност. Така ще промени и себе си, а тъкмо в това е може би основната идея на бъдещия разказ. На всяка цена трябва да промени житейските си принципи, характера и поведението си, иначе няма да успее в начинанието си. Не е трудно да се постигне. Така е измъчен и напрегнат, че ще направи всичко, за да отвори път към по-добро бъдеще на дъщеря си. В такова състояние човек е по-податлив и на компромиси от морален характер. Мога да го моделирам, както ми е

удобно, само че му липсва подтик за действие. Не мога да го измисля ето вече няколко седмици.

21

При срещата ни в село Янка ми посочи внучката си и докато се възхищаваше от хубостта ѝ, започна да се оплаква от нея. „Да бяха ми го казали, нямаше да го повярвам. Пуши цигари! Мъжът ми беше на четирсе години и пред баща и майка не смееше да запуши, а то вчерашно, едва шестнайсетгодишно, пък навирило оназ ми ти цигара, къщата накадява. Бабо, казва, много си изостанала.“

Всяко поколение осмива и осъжда нравите на предишните поколения, на „старите“. И обратно: „Какви бяхме ние едно време, какви са сегашните!“ Класических упреци, които поколенията взаимно си отправят открай време, отбелязани в литературните произведения във всички времена.

И в наше време младото поколение се отнася със снизхождение към старото, вмениява му неизменната старомодност, духовна ограниченост, конформизъм и пр. недъзи под общото название еснафщина. Вчерашните нрави се обявяват за еснафски и това е една спекуляция от страна на младото поколение, защото изисква от старото добродетели, каквито не притежава, и по този начин прикрива собствената си еснафщина.

Така че вчера еснафщина и днес еснафщина.

Закърмен съм в детството и младостта си с тогавашните нравствени категории и в случай че ми се наложи да избирам, ще предпочета някогашната еснафщина, ако изобщо може да се предпочита някаква еснафщина.

Тя наистина е обременена с някои предразсъдъци, а

понякога и жестока с бавната си възприемчивост на нови идеи, но пък доверчива (от бакалина се купуваше и на вяра), добродетелна, почтена, самоотвержена в семейната си чест и приятелството, самостоятелна, трудолюбива и нравствено устойчива до такава степен, че понякога, изнурен от крясъците и многословието на съвременността, от сексуалната експанзия, от безогледния практицизъм и фалша, изпитвам носталгия по нея, иска ми се да имам в живота си по-строго установени нравствени закони, спокойствие и доверие в семейството, в приятелството, в труда и в обществото.

Съвременната еснафщина е по-активна, по-изобретателна и по-безогледна от някогашната, защото разполага с повече средства за действие и информация. Тя е по-двойствена. Проповядва труд, но обявява труда за героизъм и го упражнява повече под надзора на обществото, отколкото доброволно и съзнателно. Проповядва справедливост, но не пропуска случая да се възползва от висотата на служебното си положение, от изгодата на приятелството, на роднинството и миналите заслуги. Присвоява си качества и добродетели с байганьовска самонадеяност. Няма или почти няма житейски проблем от материален или духовен характер, който тя не може да реши. Саморекламира се и спокойно се поставя на световно и дори над световно равнище. Надсмива се над старата еснафщина, задето поставя материалното състояние над женската хубост, но и тя не се жени за „картинки“. И тя не се отказва от „партия“. Ако я намери след брака, развежда се, за да се докопа до нея дори когато тя притежава само вилно място. На женската хубост се възхищава извънбрачно. Проповядва дръзновение, което се изразява в тракане на токове пред високостоящия, в сексуални подвизи, разводи и създаване на изоставени, „държавни“ деца.

Сегашната еснафщина „изкористява“ и развода дори когато сама го желае. Не се оттегля с достойнство, както би трябвало да се очаква, а прави всичко, за да опозори досегашния си партньор с цел да го изкара виновен за развода. Приписва му какви ли не пороци, за да го превърне в „противна страна“ (според съдебната терминология) и да откопчи нещо от дележа на жилището и имуществото. Изобщо в съда се държи така, като че нечия вража ръка я е принудила с нож на гърлото да сключи брак и да създаде деца.

И всичко това, защото „противната“ страна ѝ е досадила или по-вероятно е намерила по-изгодна партия, тъй като за нея както бракът, тъй и разводът са доходни мероприятия. Не са малко случаите, когато двама пък се развеждат фиктивно, за да запазят някакъв имот или някакви права. Понеже нямат причини за развод, те започват да се клеветят пред съда за несъществуващи грехове с помощта на свидетели – приятели.

Милка и Николай, далечни мои познати, живееха след сключване брака при Милкините родители. След около година те построиха самостоятелно жилище в един от крайните квартали на София. На Николай не му се харесваше да живее в покрайнините на града, защото бе свикнал да живее в центъра, където родителите му имаха самостоятелна, но много стара къща. Ето защо той настояваше Милкините родители да отидат да живеят в новото жилище в покрайнините, а те с Милка да си останат в центъра. Милкините родители, вече възрастни хора, не се съгласиха. В младото семейство започнаха спорове и кавги, които свършиха с развод. Милка бе вече бременна, но това не попречи на двамата да отидат в съда и взаимно да се оклеветят, за да получат развод.

След половин година им се роди дете, а още след

половин година Николай предложи на Милка отново да сключат брак. Бащината му къща трябваше да се събори по градоустройствения план и двамата можеха да се включат за строеж на апартамент на името на детето. След повторния брак заживяха при родителите на Николай. Но скоро те починаха при катастрофа. Николай бе единственият им наследник, но тъй като Милка притежаваше вече апартамент, родителската му къща трябваше да остане на държавата, ако в срок от две години не се уредят наследствените работи. Синът им можеше да построи жилище на мястото на тази къща, но нямаше пълнолетие.

За да я запази, Николай подаде молба до съда за втори развод. Скоро обаче излезе закон за собствеността на гражданите, който даваше право на едно семейство да притежава две жилища. Николай реши да прекрати молбата си за развод, но адвокатът му обясни, че според някакъв закон или наредба, ако е женен, ще загуби една осма част от наследствената къща, и той отново продължи делото за втория развод. Само за една осминка от наследствената съборетина.

Сега Николай живее с жена си и сина си, защото и вторият му развод е фиктивен. Беше главен специалист в едно предприятие, а преди около година стана голям началник. Слушал съм го няколко пъти да говори по телевизията, между другото и по нравствено-етични въпроси. Говори убедително.

22

Брак по сметка? Че какво в наше време не е по сметка освен смъртта?

23

Най-страшното в наше време е, че нечестните говорят за чест, лъжците – против лъжата, глупците – против глупостта, кариеристите – против кариеризма, бездарните – против сивия поток в изкуството, и пр., и пр.

24

Аз съм като всички – казвала и Янкината внучка, когато баба ѝ я коряла за пушенето.

И тя се оправдава с всички, с обществото, т.е. с времето. А времето е епохата, в която живеем. Епохата пък – това сме ние, които я създаваме. Тя не пада от небето.

Епохите се раждат една от друга и са свързани с приемственост. Има обаче епохи, които се отличават рязко от миналите и бъдещите. За тази рязка разлика са помагали много фактори – икономически условия, политически и религиозни течения, всеобща заблуди и не на последно място – способността на човека да се поддава на стадна психика.

Имало е епоха на Средновековие, на инквизиция, на индулгенции, на вещици и много други абсурдни неща. Имало е епоха на култ към телесната чистота, а след нея – епоха на ужасяваща нечистоплътност. Трудно е да си представим как Кралят-слънце е огрявал с животворните си лъчи толкова голяма държава, когато тялото му е било набъкано с насекоми, черно от мръсотия и вонящо като труп.

Великият крал не се е миел. Не са се миели и поданиците му, в това число и прекрасните придворни дами. Водата била забранена. Някои си миели лицата

със слюнка. За да притъпят донейде лошите миризми на телата си, нежните дами слагали под мишниците си гъби, напоени с разни благоухания.

Не са се миели следователно и ония велики личности, от чиито книги, изкуство, научни открития светът и до днес се възхищава. Дали са се бунтували срещу „добрия тон“ на нечистоплътността в тогавашното общество? Или за Молиер, Корней, Декарт, Паскал и др. е било съвсем естествено да отглеждат в перуките си въшки, да чешат до кръв немитите си тела и да пишат великолепните си драми, романи и философски съчинения? Или и те са били като „всички“, и те са се поддавали на стадната психика.

Вероятно е било така. Иначе не можем да си обясним как всевъзможни моди, „изми“ и стилове се налагат не само над мнозинството, но и над личности със свой вкус и разбиране. Днес един мъж например предпочита панталон с маншети и двуредно сако с остри ревери, но носи каквото носят всички. Само след година или две този костюм ще бъде на мода и ще го носят всички, които са го смятали за старомоден. Този диктат се налага и в изкуството, и в нравите, и в много области на живота.

Новото невинаги е умно, добро и полезно. Новото често се оказва старо ново. Още египтяните са открили, че земята има кълбовидна форма, но откритието принадлежи на Възраждането.

Защо тогава хората не могат или не желаят да се борят срещу отрицателните явления в епохата си? Може би защото мнозинството по природа е консервативно? Може би защото среща пречки от официален характер? В такива случаи, както се казва, на сцената излиза личността. Тя подготвя условия за промяна, която в благоприятен случай се нарича прогрес.

Нашата епоха се характеризира между другото и с

така наречената сексуална революция. И тя не е ново явление, а библейско. Тогавашното общество не е могло да ѝ се противопостави и така се стигнало до Содом и Гомор, т.е. до масов разврат. Добрият дядо Господ така се обезпокоил и разгневил, че предизвикал потопа, за да я изтръгне из корен. Нравствената разпуснатост в ония времена едва не станала причина да се затрие светът. Такива нравствени падения е имало и в по-късни епохи, когато хората така са се изплашвали от изчезването на добродетелите, че за да ги запазят, са стигали до краен пуританизъм, обявявали са за ерес всяка свободна мисъл, изгаряли са на клада за открити и сърдечни отношения между хората.

Сега няма Бог, да направи потоп, за да изтръгне из корен вредните и опасни страсти на нашата епоха, една от които е сексуалната революция. Тя не е дошла до своя завършек, но когато го достигне, неминуемо ще нанесе нравствени щети на човечеството. Разбира се, от сегашна наша гледна точка или дори само от моралната гледна точка на дадено поколение. Тогавашните поколения вероятно ще я приемат като морално завоевание, както ние сега смятаме, че сме го отвоювали от миналото. Сегашните „идеолози“ и последователи на бъдещото демократизиране на отношенията между половете имат вероятно за цел да освободят чрез безбрачие индивида от гнета на моралните норми. От ревността и суетата, от трудностите при намиране и запазване на брачния партньор за „собствено ползване“.

Ако бъдещото човечество постигне такава свобода на отношенията между половете, тя наистина ще бъде завоевание, макар че ще принизи човека до животното или до най-примитивните племена. Важно е тези отношения да се превърнат в бит, т.е. в морал на тогавашното общество. Историята на нравите

обаче ни показва, че опитите за многоженство и многомъжество, освен в някои мюсюлмански народи и племена с верски обременена или най-примитивна психика, не са успели, защото любовта е най-възвишеното чувство. То стои над егоизма на човека и така утвърждава неговата индивидуалност. При истинската любов той се освобождава от егоизма си и се изравнява с партньора си, слива личността си с неговата личност.

Според някои философи любовта е предел на индивидуалния живот. И наистина, за да осъществи своята индивидуалност, човек трябва да обича силно и разумно само една личност от другия пол, за да я издигне до себе си и сам да се издигне до нея. Развитието на човека е възход на неговата индивидуалност, така че истинската любов не може да се осъществи по колективен начин. Интимните чувства не могат да се обобществяват за разлика от материалните ценности.

Ето защо е възможно опитите за демократизация и пълна свобода на половете да доведат до разюзданост и тотален разврат. Въпреки това съвременният свят като че не се бори активно за моралния стабилитет на бъдещото човечество, както се бори за мир, за опазване на природата, както се бори с наркотиците, с болестите и пр. Отбелязват се само резултатите от явлението сексуална революция. Толкова и толкова разводи, толкова и толкова извънбрачни деца в една-коя си страна. Опитите да се обясни явлението не са много убедителни. Например, че в наше време младежите съзряват полово по-рано, отколкото в миналото – средно на 17- или дори 16-годишна възраст.

Майка ми ме е родила на 18 години. На тази възраст са родили първите си деца почти всички селски жени от онова време. На 19 или 20 години са се смятали за стари моми. В класическите романи момиче-

тата встъпват в брак на 16, 17, 18 години. А Жулиета според Шекспир е била едва 14-годишна.

Не само по-ранното полово съзряване на младежите е причина да водят извънбрачен полов живот. Те просто не желаят да встъпват в брак, а когато го осъществят, голяма част от тях се развеждат. Причините са различни, но основната като че е епохата: „Аз съм като всички.“

В едно допитване до група студенти в СССР на въпроса защо водят предбрачен полов живот 37 % от запитаните отговарят – от любов, 30 % – за развлечение и удоволствие, и само 7 % – с цел брак. При друго допитване в един провинциален град пак в СССР се оказва, че от хиляда деца само 317 са се родили в брак.

25

Не знаей дали в другите страни вземат някакви строги правни и морални мерки против нарастването на броя на извънбрачните деца. У нас такива строги мерки като че няма, а според средствата за информация извънбрачни деца се раждат годишно около или над 14 хиляди. Цифрата не предизвиква особена тревога сред нашата общественост или поне сред хората, които професионално са задължени да следят този процес. Напротив, те го приемат едва ли не като нещо положително в нашия нравствен живот. И те като че са обзети от провинциален снобизъм: „Ние (българите) сме като всички, не изоставяме от европейските страни. И у нас извънбрачните деца са узаконени и държавата се грижи за тях.“

Сексолози, педагози, социолози и пр. са убедени, че причината за увеличаването броя на извънбрачните деца у нас е сексуалното невежество, и с истинс-

ко вдъхновение са се заели да предават уроци по сексология на младите: „Не е срамно и неморално да водите интимен живот на каквато възраст си искате, правете го културно!“ Забавно е да се слушат по телевизията. Така са загрижени за сексуалното невежество на младите, та, казано в кръга на шегата, човек остава с впечатление, че са готови да покажат по телевизията филми с нагледни уроци по полов акт. Макар че филми със сексуални епизоди често се появяват на синия екран.

Преди да тръгне на училище, съседското момиченце Катя бе болезнено пристрастено към телевизията. Знаеше до подробности съдържанието на всички многосерийни филми, както и цялата програма. Истински телевизионен справочник. Гостуваше ни, кажи-речи, всеки ден и за да ѝ достави удоволствие, жена ми пускаше телевизора.

Един ден седяхме тримата в хола. Аз разлиствах някакво списание, а жена ми и Катя се забавляваха с детски игри. Забавляваха се, но Катя не пропускаше да поглежда и към телевизора. Вървеше някакъв чуждестранен филм. По едно време Катя извика:

– Хайде целувай бе, пъпеш!

Мъжът и жената на екрана бяха застанали един срещу друг с такова изражение, че Катя, тогава шестгодишна, бе предвидила любовната целувка поради „дългия опит“, който бе придобила от телевизията. След около минута мъжът и жената се „замляскаха“, после се разсъблякоха и се вмъкнаха в леглото. Катя, гледайки ги насмешливо, каза на жаргон, който вероятно бе чула от родителите си или от по-големи деца:

– Много страстно го давате бе!

Нашите деца и внуци така знаещо се усмихват на любовните сцени, че човек се смущава и срамува да гледа с тях телевизия. Колко неестествено, развраща-

ващо и грозно е, когато на вечеря се събере цялото ти семейство, на екрана да се разиграват сексуални сцени, да се предават уроци по еротика на екрана пред дядовци, бащи и деца – три поколения с три различни схващания за морала.

Най-важните актове в живота ни, като любовния акт, извършването на естествените нужди, раждането и умирането, по някакъв каприз на природата са неестетични. Дори и яденето е неестетично, когато наблюдаваме отстрани как някой дъвче, хрупа, гълта, мляска или се оригва. Ами ако свалиш кожата на човека, какво ще видиш? Кървави меса, вмирисани черва и много други неща, които само хирурзите могат да гледат равнодушно, и то след многогодишни усилия. Уверен съм, че всеки ще изпадне в ужас, ако се види на екрана, заснет със скрита камера, в момент на любовен акт. Защото в него има наслада и красота, когато се извършва в самота и тайна. Извърши ли се публично, той се превръща в животински акт, сваля се „кожата“ на интимното и духовното, което различава човека от животното.

В цял свят е така – казват ония, които пускат филми с подобни епизоди по телевизията. Не, не в цял свят, а в някои страни. В тези страни се прожектират и порнографски филми, филми на ужаса и всевъзможни глупости. Но не и на обяд и вечеря пред цялото семейство, а в специални кина или по едн-кой си телевизионен канал. В някои страни има по десетки канали, има видео. Тези прожекции са дело на ненаситния бизнес, но не се натрапват на зрителите от всички възрасти. Можеш да не ги гледаш или да ги гледаш според желанието и вкуса си сам.

Сексуално невежество има, разбира се, както го има във всички области на живота. Тези, които проповядват и изискват от младите сексуална култура, са прави. С тази култура младите няма да допуснат да се раждат толкова много извънбрачни деца.

Но какво е всъщност сексуалната култура?

Умение да се използват противозачатъчни средства и нищо повече. А щом е така, може да се каже, че сексолозите проповядват на младите най-обикновен начин на предпазване от бременност. Те се ограничават в професионалните си задължения. А педагозите?

Слушал съм няколко пъти социолози и учители да говорят по телевизията по този въпрос. И те, за съжаление, залагат преди всичко на сексуалната култура. Не чух нито един да каже, че ако половото възпитание на младите не върви заедно с нравствено-етичното възпитание, то няма да доведе до положителни резултати. Защото най-важният фактор е моралният.

Именно липсата на морална отговорност води до проституция и извънбрачни деца. Знаят ли педагозите защо липсва тази отговорност, кои са причините, които я поражда, и „бият ли тревога“ пред обществото? Знаят ли колко бързо става „заварката“ при младите? Знаят, разбира се. Нали ги наблюдават в училище, на улицата, по лагери, бригади и увеселителни заведения. За няколко часа. Колкото и да са сексуално неграмотни, двамата все пак знаят, че при общуване на двата пола женският забременява. Това животните и насекомите, и всички живи организми интуитивно го предусещат.

Работата е там, че двамата не си знаят още имената. Не изпитват един към друг нито чувства, нито ува-

жение и отговорност, следователно технологията на любовта е съвсем излишна. Тя, „мацката“, е спирка по пътя му (както съм чувал да се изразяват), тъй че няма защо да я пази от неприятни последствия. Не е нито първата, нито последната „спирка“ в житейския му път. И за мацката той не е нито първият, нито последният.

Педагозите, а и всички ние знаем, че „заварката“ става най-често с алкохол, а тогава и технологията не помага. Влизали сме в богоугодни заведения и сме виждали, че са пригодени преди всичко за млади хора. Естрада, оркестър, певица, уредба, танцова площадка. Лошото е, че масите са отрупани с алкохол. Шестнайсет-седемнайсетгодишни мъжлета играят на кавалери. Тропат и пердашат алкохол с дамичките си, а накрая плащат сметки като за ресторант първа или екстрена категория. Още незавършили гимназия или университет, още непостъпили на работа или получили първата си скромна заплата, а си позволяват този лукс.

Кой им дава пари? Родители, баби и дядовци. „Не се излиза наглава!“ Да се дават пари на юноши и младежи, за да се развличат с алкохол и дами, това май че си е нашенски патент за трудово и нравствено възпитание. Патент за готованство, леност, безотговорност и развращаване.

Ако публикувам някога тези бележки, сексолозите, социолозите и педагозите вероятно ще ме нарекат безнадеждно старомоден моралист, ще ме обвинят в социологизъм и пр. Моят „метод“ да си обясня някои нравствено-етични явления действително е емоционален и не се основава на научни данни. Когато мисля за извънбрачните деца например, все виждам събрани на едно място 14 хиляди хубави като ангелчета, но нещастни, лишени от родителски ласки малчугани. С времето техният брой расте – 140 хиляди, мили-

он и 400 хиляди, – растат и дечицата, стават мъже и жени, които на свой ред създават извънбрачни деца. Всеки от тях е първият и последният от рода си, няма родословно дърво. След 50-или 100 години цялото човечество ще се състои от извънбрачни.

Човекът и бездруго е наказан по каприз на природата да се ражда не по собствено желание. Няма възможност да избира и родителите си. Но ги има. Лоши или добри, има ги и те, малко или много, полагат грижи за него, отдават му ласките и любовта си.

Извънбрачният човек ще си има своя морал, свои нрави и добродетели, но ще бъде самотен и жесток, както са самотни и жестоки животните. Затова си мисля за него, а не за това, колко са свободни или ограничени сексуалните отношения в обществото. Интересуват ме преди всичко като причина за един бъдещ морал и като човек на времето си не го виждам положителен. Уверен съм, че повечето от нашите съвременници мислят така. Само че хората лесно се претопяват в мнозинството, унифицират се, придобиват всеобща психика и това ги прави неспособни да се опълчват срещу епохата си.

По-точно срещу някои отрицателни явления на епохата си. „Светът натам върви.“ Но невинаги накъдето трябва. Както не всеки процес е необратим. Светът винаги е вървял „натам“, но и много пъти се е връщал назад. Много пъти е стигал „дото̀м“ по инерция и се е разочаровал. Много пъти с кръв е плащал увлечението и малодушието си.

В Германия се раждат еди-колко си пъти повече извънбрачни деца, отколкото у нас. Тогава защо се безпокоим? Във Франция разводите са толкова и толкова пъти повече, отколкото у нас. Нямаме причина да се безпокоим. В Англия насилията и убийствата са хиляди пъти повече, отколкото у нас...

С една дума – изостанали сме от Европа. От нея се учим на всичко, на хубаво и лошо. Защо да не се учим и на секс? Да се учиш обаче, не означава да подражаваш. Защото и културна и демократична Европа си е имала и има своите пагубни увлечения и грешки. И тя често не се е противопоставяла на зловерните явления на епохата си.

Европа, в лицето на Франция например, в недалечно минало осъждаше и прокуждаше гениални автори на художествени произведения, а с импресионистите се отнесе по най-еснафски и варварски начин. Европа, в лицето на Италия, създаде мафията и фашизма. Германия и Испания го доведоха до съвършенство. В Северна Ирландия и до днес се пролива невинна кръв.

Човечеството все още не може да преживее кошмара на сталинизма и маоизма, все още води безсмислени войни, все още трупа ядрено оръжие. Ето докъде стига епохата, когато обществото не се противопоставя навреме на отрицателните ѝ тенденции.

Мъдростта на човечеството, ако я има, се изразява именно в способността му да предвижда навреме кога и накъде да върви.

Струва ми се, че измислих как да настъпи в живота на Кина оная промяна, на която баща ѝ възлага толкова надежди.

В града организират екскурзия до някои западноевропейски страни. Две момичета от квартала се записват за тази екскурзия. Ето възможност за Кина да промени „климата“, макар само за две седмици. Но екскурзията струва 1500 лева, а Кина няма толкова пари. Семейството разполага всичко на всичко с

2000 лева в книжка. Иван Канавров е готов да ги „отпише“, но жена му не дава и дума да става за това. Да се дадат толкова пари за едно „разкарване“ по Европа, това наистина е недопустим лукс за семейството.

Двете момичета от квартала, познати или приятелки на Кина, при случай все ѝ напомнят, че срокът за записване за екскурзията вече изтича. Едната от тях е Мария. В квартала я наричат Мара. Един неделен ден, когато Канаврови са пред къщата, на улицата спира яркочервена лада. От нея излиза Мара и се отправя към тях.

Трябва да опиша походката ѝ, как пристъпва със самочувствието на новобогаташка. И изрази на лицето ѝ, който се е превърнал в огледало на това самочувствие. В такива случаи плебеят, сдобил се с някакво предимство пред другите, винаги прави опит да го скрие, но така, че да го изтъква повече, отколкото е необходимо. Докато върви по пътеката към къщата, Мара демонстративно върти на пръст верижката с ключовете на колата.

– Кинче, записа ли се за екскурзията?

Един миг мълчание, сякаш Канаврови обмислят кой и какво да ѝ отговори.

– Не – казва Иван Канавров. – Другия път ще се запише. – И за да не ѝ даде възможност да задава други въпроси, прехвърля разговора на друга тема. – А честито!

– За какво?

– За оня мерцедес там.

– Ами, мерцедес! Таратайка!

Разбира се, че ще отидат да разгледат таратайката. Тя е съвсем нова, още в гаранционен срок. Обзаведена е по всички правила на провинциалната парвенющина: яркочервено халище от изкуствена вълна, разни дяволчета, лъвчета, крокодилчета, изкуствени

цветя над задната седалка и всевъзможни кичове от този род. И радиокасетофон, от който се чуват диви крясъци от джазова музика. От вътрешността на колата лъха гъст, застоял мирис на каучук, лакова боя и изкуствена кожа, който действа така уповащо на всеки българин. И още един, не особено дискретен мирис, който иде от самата Мара – Шанел 19. Не Шанел 5 или 6, а 19. Не го продават по магазините, а в Кореком с валута. Кина, както много други жени, е виждала само опаковката му, но знае, че е най-скъпият, и го разпознава безпогрешно с обонянието си. И всичко у Мара, освен самата тя, е корекомско: якето и панталонът от гълъбовосин дънков плат, обувките, очилата... Следователно и бельото, мисли си Кина.

Мара сядва зад кормилото и казва на Кина, преди да потегли:

– Съжалявам, че няма да се разходим заедно из Париж! Но догодина ще отидем в Гърция с две приятелки чрез турингклуба. Ще вземем и теб. Готино ще си прекараме. Чао!

Червената лада пропълзява бавно напред, като че се промъква през невидими препятствия, и се спуска надолу по стръмната улица. Иван Канавров едва ли е потресен от материалното благополучие на Мара, за което е чувал и сега видял с очите си. И все пак Мара с гълъбовосините дънки и наглото си самочувствие не излиза от ума му. Същата тази Мара, която често е идвала у тях като ученичка Кина да ѝ оправа домашните и не е могла да завърши техникума, но успяла да се намърда като барманка в Албена с помощта на дядо си. Да, само с помощта на дядо си, който цели 30 години след Девети с много усилия е признат за активен борец против фашизма. И каква е активната му борба с фашизма? При някакъв провал на РМС през 1943 година го задържат в околийския по-

лицейски участък, удрят му няколко плесници и го пускат да си ходи на село.

За тези две плесници той постъпва на служба в града и облагодетелства целия си селски род: синове, дъщери, внуци, роднини. Четирима завършват университета, трима – военно училище, други заемат разни служби в града. Все с предимство поради активната борба против фашизма на дядо си, чичо си, вуйчо си, свата си. Последна е облагодетелствана Мара. Преди години нейната служба се е наричала кръчмарска и никоя жена не е искала да стане кръчмарка; освен ако не е помагала на мъжа си, но сега за нея се водят истински битки. За да я заемеш, трябва да имаш зад гърба си голям човек или да бутнеш няколко хилядарки.

Какво чудно тогава, мисли Иван Канавров, че вътре в някакви си четири години Мара дигна още един етаж на къщата си и го дава лятно време на курортисти, купи си кола и скита по чужбина. До година, две и вила може да построи, и как няма да построи, когато парата тече в ръцете ѝ. Тези, дето ходят по баровете, не си броят парите и осъмват там, не да ги лъжеш в сметката, ами живи да ги одереш, няма да разберат. И какви напитки им сервират – нашенско уиски вместо скоч или скоч, разреден с по-евтино пие; най-обикновена гъмза от един лев – вместо чуждестранно вино по 20 лева бутилката. Чужденците, особено ония от западните страни, се напиват като прасета, гащите им да свалиш, няма да се усетят, камо ли да им задигнеш валутата. Не са богаташи – занаятчии или чиновници са, но за нас са богати. Пет долара да ти оставят – не е малко. Как Мара няма да слиза по-долу от стотарка на вечер? Как мъжете няма да се усукват около нея? Нашата Кина само дънките ѝ не може да купи със заплатата си...

Срещата с Мара потвърждава мисълта на Иван Канавров, че за да промени живота си и отношението на хората към нея, дъщеря му трябва да намери такава работа, която да ѝ осигури материална независимост и авторитет. Ако тя започне да си играе с пари като Мара, никой няма да си спомня за миналото ѝ, а мъжете ще се въртят като мухи около нея. Тогава тя ще може да избира и да си намери подходящ мъж. Парите при пари отиват. Така е било открай време, така е и сега. Така ще бъде и занапред.

Иван Канавров вече стои на завоя, готов да тръгне в посока, противоположна на тази, по която е вървял досега. Вътрешно той е подготвен, нужен му е само подтик да направи първата крачка. Както се казва, той е направил преценка на досегашния си живот и моралните му скрупули са превъзможнати. След 25-годишна „честна“ служба той си дава сметка, че за разлика от познатите му мъже не е успял да отдели нещо настрани, макар че е могъл да го стори и да остане с чисти ръце. А щом не е бил кадърен да осигури едно по-добро бъдеще за дъщеря си, длъжен е да направи така, че тя сама да го постигне.

Но как да стане това?

Сам той, а и никой от близките му няма да се досети. Някой трябва да му го подсказе. Този някой трябва да е по-интелигентен, да познава донейде творчеството на Йовков. Например някой служител в Балкантурист от София. Или журналист? Или архитект? А защо не и двамата заедно? Защо да не пристигнат по работа в общинския народен съвет? Може би са добри познати или приятели. След служебния разговор, на който присъства и Иван Канавров, става дума за новостроящ се хотел в Албена. Журналистът,

който е роден може би в Добруджа и познава този край, иронично забелязва, че наред с някои културни заведения като театри, читалища, училища и др. името на Йовков или на героите му носят и много предприятия и хотели в самото летовище Албена. И експресът Толбухин–София се казва Албена. Дори и ресторант сред една гора носи името на стара, негодна за работа кобила от Йовковите разкази – Айя.

Странно е, добавя журналистът, че тукашните хора, след като са възстановили дори воденицата, в която е работил мъжът на Албена, не са възстановили Антимовския хан, мястото, където се разиграват най-хубавите разкази на Йовков. Представете си какво оригинално заведение става! Вечер – бар. Голям, в битов стил. На тезгяха – Сарандовица. Както я рисува Йовков – оперена, със запрѣтнати ръкави, внушителна. Такова заведение ще прави голям оборот. Архитектът шеговито нахвърля проект на заведението, разговарят за други неща и си отиват.

Вечерта Иван Канавров с настървение рови оскъдната библиотека на дъщеря си, но не намира „Вечери в Антимовския хан“. Изпраща дъщеря си да намери книгата на всяка цена. Кина я взема от съседите, които имат ученичка в 11. клас, и му я донася. Той се затваря в стаята, сяда на дивана и започва да чете с настървение.

В семейството настъпва известен смут от необичайното му поведение. Никога не са го виждали да чете книги, и то с такова увлечение, отказва и да вечеря. Иван Канавров действително не е чел художествена литература от младежките си години. Чел е и чете само вестници и ведомствена литература, главата му е пълна със закони, наредби, финансови отчети и пр. Сега обаче е обладан от страстта на откривател. С всяка прочетена страница изпитва все по-

голяма наслада, но не естетическа, а наслада, че най-сетне е „хванал“ една идея в ръце, търсена с толкова голямо напрежение на ума. И вместо малката кръчма и хората, за които се разказва в книгата, той вижда широка зала с много осветителни тела, с естрада, оркестър, певица, танцуващи млади мъже и жени, а сред тях и чужденци. Пияни и щедри. Вместо Сарандовица на тезгяха – дъщеря си.

29

Сега на Иван Канавров му остава да убеди председателя на РПК да поеме строежа на Антимовския хан. Председателят се казва също Канавров, Петър Канавров, защото са от двама братя деца и живеят в един двор, откакто се помнят. Иван Канавров е финансист и не ще му е трудно да убеди братовчед си в изгодата за РПК от едно такова мероприятие.

Възлагане обекта на строежа на проектантска организация, одобряване на проекта от техническия съвет и ред други неща, на които няма защо да се спирам, а и не са ми напълно ясни. По-важно засега е, че в бъдещия разказ се вмъква Бербатов, председател на съвета за духовно развитие. Мъж на средна възраст, неуморим и плодовит графоман, автор на стихове, разкази, романи и пиеси (всички в ръкописи, защото столичните издателства „отхвърлят“ провинциалните автори), актьор в любителския театър, сътрудник на бившия окръжен вестник, ръководител на литературния кръжок, с една дума, всепризнат корифей на местния културен живот.

Бербатов намира идеята на Иван Канавров толкова „прекрасна“, че дори я ревнува от него и се опитва да я обсеби още от самото начало. Говори с такова

въодушевление наляво и надясно за необходимостта от Антимовския хан като голяма културна придобивка не само за града и Добруджа, а и за цялата страна, та мнозина остават с впечатление, че идеята е негова. Същевременно публикува две статии – проекти, в които предлага бъдещото увеселително заведение да се превърне в паметник на Йовков и героите му. В заведението ще има огромен бюст или портрет на автора и стенописи със сцени от „Вечери в Антимовския хан“. Всяка вечер през летните месеци те ще се „възпроизвеждат на живо“ от артистите на Толбухинския театър, ще се изпълняват хора и ръченици от танцов състав, ще се четат разкази. Нито в книгите, нито в театъра, в музеите или художествените галерии из този край народът не ще може да почувства атмосферата на Йовковото творчество и да се сроди с героите му така непосредствено, както в това заведение. То ще бъде и туристически обект...

30

Бербатов развихря графоманското си въображение между другото и за да убеди председателя на РПК, който проявява известно колебание да инвестира строежа, тъй като архитектурният проект се оказва далеч по-грандиозен, отколкото си го представя инвеститорът. Проектът предлага централна сграда с много помещения, мазета и други битови постройки, каквито трябва да има един селски хан: стаи за нощуване, обори за добитък, кладенец, каменен стобор, зеленчукова градина и т.н. Цял комплекс.

Всъщност председателят на РПК не се нуждае от по-настоятелно убеждаване. И той като Бербатов, архитектите и много други страда от оная нашенска бо-

лест, която може да се нарече културна мегаломания. Благодарение на тази болест у нас се правят усилия да се преувеличават духовните възможности на народа или, казано с езика на социологията, изсилване на съзнанието да изпревари битието. Тези усилия издават нещо като комплекс за културна малоценност и само с нея могат да се обяснят излишните културни мероприятия, които струват и време, и средства.

Културата не е само образование, знаене, осведоменост, а постепенно изграждащо се задълбочено усвояване на духовните ценности на света. В света не може да има двама, трима или повече омировци, сократовци, шекспировци, толстоевци, кантовци. Те са толкова във всяка епоха, колкото тя ги „пожелае“. А у нас като че тъкмо това се цели, и то формално – да се увеличава броят на хората на науката и изкуството, като им се лепва по една титла.

Имаме достатъчно хора с призвание в науката и изкуството. За тях трябва да се грижим, на тях трябва да създаваме плодотворни, демократични условия за работа, а не да ги обграждаме с посредственици, които „провеждат линията“, но нямат нищо общо с науката и изкуството. „Бройките“ в културата я превръщат в лъжедуховно, витринно, показно мероприятие.

Еди-коя си държава е десет пъти по-голяма от нашата, но има десет пъти по-малко музеи, паметници, театри, творчески съюзи и пр. културни заведения. Така е. Но това, че имаме десет пъти повече професори например, съвсем не означава, че нашата наука е десет пъти по-голяма от науката в тази страна. Същото е и с музеите, паметниците, културните домове и пр.

И с театрите. Във всички бивши окръжни, сега общински, градове, около трийсет на брой, има „народни“ театри. Повечето от тях са нови и най-съвременно обзаведени. Това също не означава, че нашето те-

атрално дело е по-добро от страните, в чиито провинциални градове няма народни театри. При това нашите провинциални театри работят по няколко дни в седмицата поради липса на публика, а през останалото време пътуват в околните градчета и села. Актьорите често играят при пълен сбор на празен салон. Местните предприятия изкупуват билетите, но невинаги посещават представленията.

Толкова са и дружествата на Съюза на писателите. Ако сравним броя им с този в някои страни като САЩ например, където няма и съюз на писателите, ще излезе, че нашата литература е около тридесет пъти по-голяма от тяхната. Пък може и така да е. „От Искър по-дълбоко нема...“

Все по силата на външни показатели у нас като че всеки втори човек съчинява книги, свири на някакъв инструмент или пее, рисува, танцува в танцов състав, изобретява, прави научни открития. Истинско „културно“ разточителство. Може би затова, кажи-речи, всяка работа у нас се обявява за творчество, в това число и детските занимания. Невръстни дечица, съчинили стихчета, нарисували картинка или направили кукличка, често говорят чрез средствата за информация за себе си с увереност: „Ние, малките творци...“

Добронамерени учители, графомани, културмегаломани от рода на Бербагов им внушават, че са творци, и те като всички дечица го вярват, без да знаят що е творчество. Някои от тях може би имат талант, но бербаговци го убиват или осакатяват още в зародиш. Бербаговци с необяснима страст се залавят да им обясняват тайната на творчеството, която сами не разбират. Обявяват се за техни наставници, за да им предават собственото си бездарие, невежество и духовна ограниченост. За тях изкуството е „народно“ достояние, море до колене, тъй че децата и юношите

не бива да се учат да плуват в дълбоки води, а да гаят в плитки и кални локви.

Това е манипулация на духа, на творческите пориви у децата.

Литературният талант не се нуждае от настойничество, а от нормални материални условия и преди всичко от свобода на словото. Той сам се учи, защото да знаеш от кого и как да се учиш, също е талант. Литературни институти, писателски съюз и други подобни учреждения раздават „свидетелства“ (тапи) за литературно майсторство, но тях само графоманите ги слагат в рамки и ги окачат в кабинетите си, за да поддържат „творческото“ си самочувствие.

Графомани винаги е имало и ще ги има веќе веков. Само че в миналото те плащаха за отпечатването на съчиненията си, а сега държавата го плаща, като отгоре на това им дава и хонорари. А повечето от тях са извънредно плодови. Но това не е кой знае каква беда – държавата има пари и плаща на когото и както си иска.

Неприятното при графоманите е, че след като положат много усилия да станат членове на съюза и се сдобият с тази привилегия, тутакси се устремяват към отговорни служби както в системата на съюза, така и извън нея. Изгубват вяра в способностите си (каквито, изглежда, не са и имали), изплашват се от залята и стават държавни чиновници. Те не се стремят към високо служебно положение само за големи заплати, тиражи и хонорари, а преди всичко за да утвърждават „творчеството“ си по административен път. И в това именно е бедата от тях – от позициите на „общественици“ те съдят литературните явления у нас. За пръв път в историята на културата писатели си служат с административно-политически мерки срещу творчеството на свои колеги.

По външната си структура Съюзът на писателите е едно помпозно учреждение с десетки излишни служители, с невероятно набъбнали редакции, с ресторант, кафене, недвижими имоти и пр., което не отговаря в никакъв случай на състоянието на съвременната ни литература. Това учреждение не е в състояние, а и не е възможно да оказва творческа помощ на писателите, следователно то върви на празен ход като творческа организация. Помощта му е материална и тя може да се осъществява от т.нар. творчески фонд или от друго учреждение.

По същество Съюзът на писателите е повече политически, отколкото творчески съюз и истинското му предназначение следователно е да работи за идейно-политическото обединение на писателите. Тази дейност се свежда до унифициране на мисленето и поведението на неговите членове, което ограничава творческия им мироглед и ги поставя в положението на най-обикновени обществени работници. Можем да се съмняваме дали в такъв случай те ще изпълнят духовното си предназначение (а защо не и мисия?) пред обществото и времето си, а именно: да се издигнат с творчеството и поведението си до ония духовни и нравствени висини, които са възделение на всяка национална култура и история.

Не е истина, че голямата литература не е нравствено-поучителна, социална и политическа. Ако погледнем проникновено и непредубедено в същността на великите литературни творби, ще открием поне един от тези елементи, който им придава и обществена, и социална значимост. Но писателят трябва да има собствен духовен и политически статут, който му осигурява свобода на избор, на тълкуване, на позиция спря-

мо света. Щом се подчинява и служи само на „политика“, която не е друго освен партизанско домогване до властта на отделни групировки или личности, той се превръща в оръдие на тази партизанщина и остава сляп за обективното развитие на света. Егоизмът, изгодата и угодата пред силните на деня и каква да е друга принуда го лишават от естественото му право и задължение на интелigent и духовен учител на народа да съди света със съда на съвестта си. Световната интелигенция на претендиращия за култура, хуманизъм и техническа революция два-сети век, поддавайки се именно на егоизъм, интелектуално спокойствие и лекомислена аполитичност, изгуби правото си да съди света със съда на съвестта си и допусна най-страшните социално-политически системи като фашизма, сталинизма, маоизма, апартейда, войните и други социални бедствия. Светът вече знае за фашизма и злодеянията му, но тепърва ще се изумява и потриса от злодеянията на сталинизма и маоизма. Светът знае за външните прояви на тези авторитарни режими, но все още не е изучил и осъзнал причините за тяхното зараждане и осъществяване и за това трябва да му помогне световната интелигенция.

Нашата литература не само че не е проникнала, но не се е докоснала до съвременния човек, не се е опитала дори да надникне в „бездната“ на неговите противоречия и драми, които са шекспировски по дълбочина и сила. Тя не отминава човека, разбира се, описва го твърде грижливо, пластично, дори понякога интересно, но това е външно описание. Човекът е показан в най-опростения му вид – като социалисти-

чески човек, т.е. положителен тип, от една страна, и като отрицателен, от друга. Подходът към изобразяването му не е художествен, а политически, следователно и целта е преди всичко политическа – да се потвърди и по художествен път, че същността на съвременния човек е тъждествена със социално-политическата система, в която живее. Ето защо той няма драми и ако ги има, те са малки, колкото да потвърдят положителния му характер. В нашето общество няма условия и почва за зараждането на душевни, философски и идейни драми, няма място следователно и за съмнение, противоречие, отчаяние и страдание. Съвременният човек като литературен герой на нашите съчинения има една-единствена драма, но положителна и градивна – труда. Цялата му същност е устремена към тази заветна цел – как да придобие великата добродетел да се труди. Защото ние му внушаваме, че след като придобие тази велика добродетел, той ще навлезе в царството на вечното щастие.

В стремежа си към това царство на вечното щастие той като всеки жив човек допуска някои малки слабости – мързел, пианство, негрижовно отношение към семейството и социалистическата собственост, съпругеска изневяра. И ние му прощаваме тези малки слабости, защото с времето те се заклепват в различни степени. Непосредствено след Девети например пианството или съпругеската изневяра, особено при партийните членове, се смяташе за морално разложение, а разводът – за крайно нравствено падение. Сега те не се вменяват в добродетел, но се и приемат като нещо обикновено.

Има още една слабост, която може да прояви съвременният човек – да противоречи на ръководителя си или, не дай Боже, да оспори държавно или партийно решение. Тази дързост вече не е слабост, а прес-

тъпление, и то най-тежкото – политическо. Политическият престъпник или грешник получава клеймо на „бивш“ човек, враг на народа, фашист, реакционер или агент на Запада. Да се усъмняваш, качество, което като смеха е дадено само на човека и го издига над всички същества, също е смъртен грях.

Съмняват се само враговете.

Така че ние, пишещите, нямаме проблеми с темите и характерите на бъдещите си литературни герои. Техните добродетели, слабости и идеи, които отразяват мисленето и поведението им в главни линии, предварително са ни предписани, подредени и прошнуровани по азбучен ред от дългогодишната ни традиция. За нас е достатъчно да знаем как да ги разпределяме по „глава на литературен герой“, както готвачът знае на кое ядене колко и каква подправка да сложи.

Останалото е вдъхновение.

Е, тези от нас, които са по-придирчиви към работата си и по-отговорни към съвестта, времето и читателите си, можем да си позволим още и малко достойнство, чест, искреност и дързост да изобразяваме живота и човека каквито ги виждаме през собствените си очи и сърца, да ги тълкуваме, приемаме и отхвърляме според собствените си склонности, мисли и способности. И тогава ще си възвърнем уважението, а може би и преклонението, което някога българските читатели са изпитвали към нашите предшественици. Ще си ги възвърнем, защото сме ги изгубили с творчеството, с поведението, с начина си на живот.

Нашите предшественици не са били тъй единомислещи като нас. Те са мислили различно за изкуството и живота, проявявали са гордост, честолюбие и независимост и дори са се карали и нагрубявали в споровете. И дори не са сядали на една и съща маса.

А ние сядаме на една и съща маса, защото нищо не

ни разделя. Нито спорове за изкуството, философията и идеите, нито какви да са житейски грижи, макар да не сме еднакво работоспособни и еднакво даровити. Посещаваме едно и също кафене, обядваме и вечеряме в един и същи ресторант, живеем в едни и същи жилища, летуваме в едни и същи почивни домове, ходим на едни и същи плажове. Ние непрекъснато се потупваме по рамото, за да изразяваме благоразположението си един към друг. Ние, ако може да се рече, живеем в творческа идилия или дори в нирвана. Възделение на всички поети от всички времена.

Нашите отношения са тъй открити, сърдечни и демократични, че отдавна са станали достояние на обществото и може би пример за него. То знае за нас онова, което и ние знаем за себе си. Кой от нас колко пъти е развеждан, употребява ли алкохол, има ли извънбрачни връзки и с кого, къде работи и каква длъжност заема, какви хонорари получава, как е обзаведено жилището му, каква марка лека кола притежава... Съвсем естествено е, че като ни гледа как се потупваме по рамото, и обществото да започне свойски да ни потупва по рамото. И то го прави. Само че в това потупване по рамото, в това интимничене има нещо като липса на уважение към нас, духовните му учители, нещо като презрение, а може би и нещо по-лошо.

33

Възниква въпросът къде да се построи Антимовският хан. Разбира се, че там, където е бил по времето на Йовков – твърди Бербаков. Ако не се построи на старото му място, няма да е единствено заведение в България, а като всички останали. Противниците на тази идея, начело с младия журналист Пейчинов,

предлагат бъдещият хан да се построи в гората непосредствено до курорта Албена. Тяхното предложение има безспорно предимство, тъй като всички комуникации – пътища, превоз, водоснабдяване, електричество, телефони и пр. – трябва тепърва да се построят сред полето, докато в Албена са готови и поевтиняват строежа около два пъти. Освен това на посетителите на бъдещото заведение, предимно летуващи в Албена, няма да се налага да пътуват десет или петнадесет километра.

Бербаков публикува бележка заедно с част от географска карта на селищата, където трябва да е било някогашното село Антимово. Това са селата от Балчик до Батово, тъй като някогашните кервани „към Балчишката скеля и батовските мелници“ нямаше през де другаде да минат“ освен през едно от тези села: Оброчище. Църква, Стражица, Соколово, Сенокос, Бобовец, Храбово, Карвуна...

След много проучвания и съображения Бербаков посочва мястото, където някога е бил Антимовският хан. Това е кръстовището между селата Карвуна и Сенокос. Узнавайки за това, учителят по литература в гимназията Арменов публикува бележка във вестник „Добруджанска трибуна“, в която обвинява Бербаков в липса на елементарно въображение и литературно невежество, надсмива му се, че прави „топографски“ разбор на Йовковото произведение, напомня му, че изразът „нямаше през де другаде да минат“ е обикновена художествена измислица на автора, за да може да събере на определено място героите си от „цяла Добруджа“. Бележката му е толкова уместна и хаплива, че привлича вниманието на културната общественост в Балчишката и Толбухинската община, а покъсно и в цялата област.

Така в местния вестник се слага началото на руб-

риката „Къде се е намирал Антимовският хан?“. В нея вземат участие журналисти, общественици, учители по литература с материали „за и против“. След като се разгаря до крайна степен, спорът се прехвърля от местния печат в областния вестник, а оттам в столичните вестници „Литературен фронт“, „Народна култура“, „Отечествен фронт“ и др. и се превръща едва ли не в национален въпрос. Сега вече стотици журналисти от цялата страна „кръстосват“ пера в битката за определяне мястото на съвременния Антимовски хан. Със същата пламенна страст те са бранили кестените и жълтите павета пред университета, обявявали са се в защита на кучетата, когато срещу последните бяха предприети някакви нелепи мерки, заклеимявали са дребни нередности в обществения живот, защо да не се втурнат да търсят и нещо несъществуващо?

За да спечели на своя страна ръководителите на града, Бербатов им раздава по едно томче с „Вечери в Антимовския хан“. Така те за пръв път вземат в ръце произведение на Йовков и прочитат само част от първата страница, защото това, което търсят, е в самото начало. „Ханът на Сарандовица в Антимово не беше само на кръстопът, а на едно място, дето се пресичаха много пътища. И есенно време, когато по цяла Добруджа тръгваха кервани подир кервани към Балчишката скеля и към водениците в Батово, нямаше през де другаде да минат освен през Антимово, край хана на Сарандовица.“

Както и трябва да се очаква, те тълкуват текста дословно и никой не може да ги разубеди, че селото Антимово е измислено. Името му може да е променено през войните или през румънско, но го е имало и го има и на всяка цена трябва да се открие. И Бербатов, неуязвим и неуморим, обикаля околните села, издирва емлячни книги и всякакви стари документи,

за да открие в тях името Антимово или подобно на него. В това упорито търсене той отстоява не само собствената си идея, но преди всичко престижа на началствата, които го подкрепят и в никакъв случай не желаят да се откажат от решението си да се построи ханът къде да е. Освобождават го от работа, дават му и шофьор на разположение, да обикаля селата.

Накрая Бербатов пише прочувствено писмо до Съюза на писателите и моли да се изпрати човек от ръководството да види и прецени на място как стои работата. Съюзът изпраща един от многобройните си секретари, най-вероятно този, който „отговаря“ за прозата. Бербатов му устройва срещи с културната общественост, с читатели, с деца, развежда го из селата, където трябва да се построи Антимовският хан. Секретарят одобрява както проекта, така и мястото на строежа.

34

Естествено е, че градските ръководители няма да позволят да се подрони авторитетът им и налагат своето решение. Ханът започва да се строи в полето между двете села. Започват и страданията на Иван Канавров и семейството му. Братовчеда му прави „въртели“. Двете семейства живеят в един двор, символично разделени от ниска телена ограда и лежа цветя. Отношенията им не са безупречни, което се дължи на характерите, навиците, интересите и материалното им състояние. Братовчеда винаги е имал подобро обществено положение. Единият от синовете му е завършил университет и живее в София, другият сега учи. И жена му е началник на отдел в службата. Къщата му е на два етажа, има и лека кола.

Накратко – пресметлив, практичен, алчен. Дворът му е така разположен, че има място за гараж само пред къщата, което ще я загрози. Иван Канавров има „местенце“ до улицата, съвсем удобно за гараж. То е около четиридесет квадрата, площ съвсем немалка в крайморския курортен град, но е принуден да го отстъпи на Братовчеда. Той непрекъснато го шантажира с назначаването на Кина. Ту обещава, ту се „отмята“. Веднъж някакво голямо началство претендираше за това място, друг път – от горе му наредили да не назначава никого до второ нареждане.

Иван Канавров освен че му отстъпва даром място за гараж, но започва да му прави и много други услуги. Пръска асмата му, оправя зеленчуковата му градина, пренася вглицата му („покрай моите – и твоите“) в мазето, а на всичко отгоре през свободните си дни работи на строежа на гаража му. Така Братовчеда непрекъснато го експлоатира и унижава и едва ли не го превръща в свой слуга.

Тук може би ще трябва да отделя място и на темата за унижението. То е причинявало страдание и е потискало гордостта на народа ни в цялата му история. Неслучайно се казва, когато става дума за душевността на българина, че той има робски характер. Това определение е традиционно и, струва ми се, пресилено, но съдържа и истина.

Ние сме свикнали да смятаме за унизителни крайно грубите отношения и постъпки спрямо нашата личност, но ако проявим повече наблюдателност и чувствителност, ще видим, че унижението ни преследва, кажи-речи, на всяка крачка. И понеже е предимно от обществен характер, нямаме възможност да му се противопоставяме. Напротив, ако се опитаме да му се противопоставим, то става още по-безогледно и брутално. Как да се противопоставим например на едно такова

незначително на пръв поглед обстоятелство като продажбата на сладолед по петдесет и една стотинки фунийката? Родители или сами деца се нареждат на опашка и когато им дойде редът, продавачът им иска не по 50 или 55, а по 51 стотинки. Повечето от купувачите обикновено нямат по една стотинка, а и продавачът винаги няма дребни да им развали. Те ровят из чантиите и джобовете или търсят къде най-близо могат да развалят по-едри монети и загубват реда си на опашката. По-нервните се възмущават, както обикновено, от продавача. Той не остава длъжен и така за една стотинка се стига до скандал и взаимно унижение.

Все пак това е унижение евтино, само за една стотинка, а колко други, по-скъпи, ни се поднасят за един ден? А какво да се каже за ония унижения, които ни струват съвестта, честта и гордостта човешка?

35

Честността става все по-негодно оръжие в борбата за нравствен живот. Трябва непрекъснато да се превъоръжаваме.

36

Ако не беше човекът, светът щеше да бъде рай.

37

Тъжно е, когато всички съзнават, че лъжат, и продължават да лъжат.

Добрината на отделната личност е милостиня за другите.

Както знаем, че ще умрем, но не го вярваме, така знаем, че светът е непоправим, но не го вярваме.

Човекът се ражда свободен, но не и добър.

Мъдрият няма идеали.

А ето и вероятния край на разказа.

Иван Канавров донася у дома две новини. Едната добра, другата лоша. Братовчеда вече е приел документите за назначението на Кина в бъдещото заведение. Тя ще се състезава с много други кандидатки, но има едно безспорно предимство пред тях – завършила е техникум по туризъм и обществено хранене.

Лошата новина идва от страна на вездесъщия Бербагов. Не бива да отстранявам от разказа такъв вдъхновен графоман, догматик и културмегаломан. Той е толкова разпространен у нас и толкова щети е нане-

съл и нанася на националната ни култура, че истинското му лице трябва да стане достояние на всички.

След като узнава, че Кина Канаврова кандидатства за бъдещата Сарандовица, той още същия ден „бие тревога“, защото тя не притежава физическите данни на класическата, Йовковата Сарандовица. Повдига въпроса отново чрез общинския вестник, а журналистите това и очакват. Както и по въпроса за мястото на Антимовския хан, те се разделят главно на две групи. Първата, начело с Бербагов, настоява бъдещата Сарандовица да притежава физическите данни на Йовковата и дори да ѝ прилича в лице – възпълна, яка, със селска хубост жена, а не „такава арматура“ като Кина Канаврова, през чиито кокали „вятър свири“ (изрази на Бербагов). Противниците им ги обвиняват както и преди в буквоядство, в дословно тълкуване на художественото произведение и препоръчват една съвременна Сарандовица, фина и стройна, която може да носи мини или дънки, а не сукман със запретнати ръкави и ръченик на главата.

На градските началства отново ще се наложи да прочетат по някоя и друга страница от „Вечери в Антимовския хан“, за да си кажат думата и по този спорен въпрос. Няма съмнение, разбира се, че ще застанат на страната на Бербагов, който е изразител на тяхната правда. Правда, която отстоява твърдо истината за физическия образ на една литературна героиня, а заобикаля житейската правда на съвременния човек; която разобличава например склерозизиран старец, като излага портрета му на видно място в квартала, задето е откраднал сто грама салам от магазина, а премълчава милиона, който е похитил някоя безотговорна личност. Правда, която не струва пукнат грош пред престижа на един ръководител.

Но в случая някои от градските началници са лич-

но заинтересувани, защото предлагат кандидатурите на свои близки и познати жени за бъдещата Сарандовица. И не само те. От цялата област се обаждат кандидатки за Сарандовица. За няколко месеца на бюрото на Братовчеда се натрупват стотици молби, придружени с устни и писмени ходатайства все от „отговорни“ хора и най-вече от активни борци против фашизма.

Конкуренцията застрашително расте, а шансовете на Кина намаляват. Единственото ѝ утешение е, че числото на кандидатките някак си ги обезличава. На Братовчеда, ако реши да се отметне от обещанието си, ще му е трудно да намери Сарандовица измежду толкова много жени, които са му далечни и непознати. Но ето че на „сцената“ неочаквано се появява една опасна конкурентка – племенницата на председателя на съвета Опълченков. По-интересно ще бъде, ако тя, обратно на Кина, пък е прекалено пълна.

Да, това е добро хрумване. Щом е толкова пълна, не е трудно и да ѝ се прикачи съответното прозвище – Дебелата Нада. Тя е разведена, с едногодишно дете и работи в магазин за хранителни стоки или може би е управителка в един от местните ресторанти. Във всеки случай трябва да има опит от работа в подобни заведения, което я прави по-опасна конкурентка.

На председателя Опълченков трудно може да се откаже и Братовчеда започва още по-жестоко да шантажира Канаурови. В семейството настъпва смут и тревога. Има дни, в които Кина и майка ѝ не издържат на нервното напрежение и са готови да махнат с ръка на барманската служба. Но Иван Канауров е непреклонен. От спокоен, затворен в себе си, разсъдлив и уравновесен той се превръща в болезнено амбициозен, угнетен и, което е най-лошо, озлобен човек.

Толкова много нерви е изхабил, толкова унижения е понесъл и понася, та да се откаже от целта си – за нищо на света! „По корем ще лазя, но ще постигна това, което съм решил!“ Да, той е вече фанатизиран и готов да упражни и насилие.

– Щом не те искат толкова слаба, ще напълнееш! – заявява той на дъщеря си.

– Как?

– Ще ядеш! Ще се тъпчеш от сутрин до вечер, но ще напълнееш и ще заемеш службата си в хана!

Жена му и дъщеря му се виждат в чудо, но не могат да го разубедят. Той не търпи вече възражения и заплашва с наказание. Кина не изтрайва тормоза му и тайно заминава за Варна с намерение да постои известно време при тяхна роднина и да си търси някаква работа.

Минават три дни в неизвестност и у Канаурови настъпва голяма тревога. Не смеят да я потърсят чрез милицията, да не би хората да помислят, че отново е отишла някъде да ражда извънбрачно или пък че е избягала с някой мъж. А ако се е случило най-лошото? Ако е посегнала на живота си, ако се е удавила в морето? Иван Канауров взема няколкодневен отпуск и от сутрин до вечер обикаля брега, подпитва рибарите от близките таляни, наднича в подножието на скалите. На четвъртия ден решават да се обадят в милицията, но рано сутринта жената – роднина, при която е отседнала Кина – се досеща, че работата ѝ не е чиста, и се обажда у дома ѝ. Канауров още с първия автобус заминава за Варна и я прибира вкъщи.

Въпреки всичко Иван Канавров не се отказва от намерението си да направи дъщеря си барманка в новото заведение. Напротив, колкото по-апатична става тя, толкова по-упорито настоява да направи всичко възможно, за да напълнее колкото е необходимо. Жена му също смята, че дъщеря им е прекалено слаба, и настоява да взема храни и течности за напълняване. За по-сигурно се съветва със съседката лекарка и тя ѝ дава „народни средства за напълняване“:

1. Ядене на варени царевици със захар.
2. Ядене на топъл хляб с бобови храни и много ядки (орехи, бадеми, фъстъци) след всяко хранене.
3. По време на ядене да се изпиват няколко чаши вода.
4. Ядене на много тлъсти храни, преди ядене – боза, след ядене – бира.

Всички тези храни и напитки се доставят вкъщи и Кина ги яде и пие. Като на мнозина слаби хора не ѝ липсва апетит, но сега започва да се „тъпче“ и за месец наддава около два килограма. Резултатът е окуражителен и Иван Канавров тържествува:

– Ето, видя ли, че не е толкова трудно да се позагладиш. Още няколко месеца, още десетина-петнайсет килца, и толкоз. Застанеш ли веднъж зад тезгяха на бара, отслабвай колкото си искаш. Ако щеш, на кука ставай!

След месец Кина наддава още един килограм. На третия – само 50 грама. Тлъстите и сладките храни ѝ се втръсват, загубва апетита си и възвръща предишното си тегло. Иван Канавров е силно разтревожен. Налага се отново да потърси съвет от лекарката. Този път тя им предлага дълъг списък с апетитовъзбуждащи средства. Това са:

1. Бионабол (синоними: Дианабол, Неробол, Метандростенолон, Метанабол) – таблетки. Приема се в продължение на 4–8 седмици. Противопоказан е при рак на простатната жлеза, бременност и чернодробна недостатъчност.

2. Неробол (синоними: Дураболин, Антикатаболин, Норадростенолон) – ампули. Прилага се за възстановяване след тежки наранявания, операции, за подобряване на жизнения тонус, настроението и апетита, при стенокардия и др. Инжектира се мускулно по 25 мг веднъж седмично. У жени предизвиква вирилизация, а у деца – спиране на растежа.

3. Калциум глицеринофосфорикум – прах. Има общо тонизиращо действие, увеличава апетита. Прилага се при неврастения, изтощение, импотенция, белодробна туберкулоза, анемии и др. Приема се орално 3 пъти на ден.

4. Церебро-лецитин – дражета, внос от СССР, със срок на годност 12 месеца. Съдържа лецитини, получени от говежди мозък. Използва се при заболявания на нервната система, адинамия, анемия, рахит и др. Приема се орално 3 пъти на ден.

5. Енцефалолizat – ампули, българско производство. Препаратът съдържа хидролизат от свински мозък и аминокиселини. Нормализира патологично променената обмяна в кората на главния мозък и подобрява функциите на вегетативните центрове. Отстранява физическата и умствената преумора и функционални мозъчни смущения. Инжектира се мускулно по 1 ампула всеки ден в продължение на 15–20 дни, след това по 1 ампула през ден няколко седмици.

6. Енербол – синоними: Енцефабол (ФРГ), Енербол (Полша). Препаратът се произвежда като сироп, ампули и дражета с годност 3 години. Прилага се при намалена работоспособност, при трудности за запа-

метяване, енцефалити, след операции, олигофрения, неврози. При терапия с препаратите може да се наблюдава безсъние. Хапчетата се пият три пъти дневно в продължение на няколко седмици. Ампулите се прилагат в доза 200–400 мг дневно венозно капково с глюкоза 5 %.

7. Глюкоза – ампули и банки. Разтворите на глюкоза се въвеждат венозно капково.

8. Хидролизин – банки със срок на трайност пет години. Прилага се по капковия метод, като се започва с 20 капки в минута. При добра поносимост скоростта се увеличава на 40–60 капки в минута. Преди прилагане разтворът се загрява до температура на тялото. Наведнъж могат да бъдат въведени до 2 литра от разтвора. В отделни случаи може да се предизвика зачервяване на лицето, повдигане, повръщане, сърбеж, уртикария.

9. Левулоза – банки и ампули. Прилага се орално и венозно (струйно или капково) в доза 1–6 ампули.

10. Сорбитол – банки. Прилага се венозно капково в продължение на 5–6 часа за набавяне на енергията.

11. Тинктура Хине композита.

12. Винум Хине фератум.

44

Бербатов не проявява благосклонност и към Дебелата Нада. Макар да е племенница на председателя на съвета, той остава верен на догматичните си принципи – тя е прекалено пълна, за да представя славната героиня на Йовков. Нада обаче няма намерение да оттегля кандидатурата си за Сарандовица. Сама же на с дете, тя знае, че само като барманка ще си оправи положението, още повече че има голям опит в

кръчмарската работа. Обратно на Кина, тя трябва да намали теглото си и лекарите ѝ препоръчват следните „народни средства“ за отслабване:

1. Ядене на абсолютно безсолна храна.

2. За много бързо отслабване – сутрин – само домати, вечер – само варена тиква.

3. За много бързо отслабване – няколко дни да се яде само варено жито – сутрин, обед и вечер по 1–2 чаши варено жито с малко сол.

4. За бързо отслабване – 7 дни 3 пъти на ден по 250 г топло прясно мляко и вода с лимон. Следващите седем дни топло мляко сутрин и вечер, на обед – сушени плодове.

5. Ядене на ябълки – два дни само ябълки (до 1,5 кг на ден), на третия ден – лека храна, пак два дни само ябълки, после 4 дни лека храна.

6. Няколко дни да се яде само смес от настъргани моркови, гулия, зеле, лук и ряпа.

7. Два дни се яде само сурова млечна царевица.

8. Една супена лъжица ябълков оцет с една чаена лъжица мед в чаша топла вода сутрин рано и вечер преди лягане.

9. Пиене на чай от: корен от селим, плодове от хвойна, корен от зърнастец и равнец.

10. Пиене на чай от равнец и звъника по равни части.

11. Пиене на чай от корен от сладник и анасонови плодчета.

12. Пиене на чай от кора от зърнастец, корен от глухарче, плодчета от магданоз, плодчета от резене и листа от мента.

13. Пиене на отвара от исландски лишей с орехови черупки и мед сутрин, обед и вечер 10 минути преди ядене по една кафена лъжица.

14. Вместо вода да се пие чай от бял равнец.

15. Да се яде сухар с малко мармалад.

16. За бързо отслабване – изяждане сутрин, обед и вечер по един варен или печен картоф.

17. Преди ядене да се изяжда по една кисела ябълка.

Сега остава вече двете жени да се оправят сред тази гора от медикаменти и да си изберат най-подходящите за ползване. На Кина може би ще бъде по-леко. Тя ще взема апетитовъзбуждащи средства, тъй че проблемът при нея е какво количество храна ще поеме стомахът ѝ. Дебелата Нада, обратно, ще трябва да гладува или да поема безсолни, сурови, горчиви и съвсем безвкусни храни, а това е неприятно и мъчително.

Междувременно многобройните по-далечни и непознати кандидатки за Сарановица малко по малко отпадат и остават само двете – Кина и Дебелата Нада. Конкуренцията не е голяма, но много сериозна, защото и двете са племенници на отговорни мъже, и двете са решени на всяка цена да постигнат целта си. Така между тях се разгаря необичайно съревнование, едната – да напълнее до необходимата степен, другата – да отслабне. Те, естествено, ще се наблюдават лично, когато имат възможност, а през останалото време ще се осведомяват една за друга посредством трети лица и това ще бъде нещо като медицински шпионаж.

45

След около половин година строежът на хана е вече напреднал. Главната сграда е покрита, строят се и останалите. И тогава Бератов се сеща, че най-важното лице в Антимовския хан след Сарановица е Калмука. Много хора в града са заинтересувани от състава на персонала в бъдещото заведение, но за службата на Калмука никой не се „натиска“. Малци-

на знаят, че той е един от героите на Йовковата книга, и го възприемат като пазач или прислужник в хана. Към неговата длъжност проявява интерес само един пенсионер. Но когато Бератов обяснява образа на Калмука в литературното произведение и предстоящата му длъжност в бъдещото заведение, кажи-речи, цялото мъжко съсловие се втурва да подава молби за назначение.

Натискът за длъжността на Калмука е много по-голям от този за Сарановица и това е естествено. Тя ще работи и ще има голяма материална отговорност, а Калмука ще изпълнява най-сладката длъжност на света – ще си дреме на една маса до тезгяха на бара, ще си пийва каквото и когато му се поднесе, ще се забавлява с гостите, ще „брани“ Сарановица от понахалните, а може и да си флиртува с нея. Към такава служба мъжете от града не с лакти, а с юмруци ще си пробиват пътя.

Изборът на Калмук може да се превърне в нещо като конкурс за Мистър Калмука. И за него се изискват определени качества – да е висок не по-малко от метър и осемдесет, да е як, защото ще изпълнява, когато му се наложи, и длъжността на бияч в бара. Най-важното му качество е да бъде ленив, за да може да издържа на дълго бездействие.

Последното изискване не може да не съблазни мъжете от цялата община, защото е присъщо на всички. До конкурса се допускат най-високите, най-здравите и най-ленивите и въпреки това пресяване кандидатите наброяват около четири хиляди мъже. За да се намали броят им, поставят още някои условия – кандидатът да не е по-млад от петдесет години и да не тежи повече от седемдесет и пет килограма. Така броят на кандидатите рязко спада на хиляда и четиристотин.

Конкурсът се провежда в спортната зала в продължение на десет дни от комисия в състав – председателят на РПК, лекар, Бербатов, двама милиционери и още няколко души служители, които проверяват паспортите и мерят ръста и теглото на кандидатите. За десет дни през залата преминават най-здравите, най-високите и най-ленивите мъже като на военна комисия, така че през тези дни учрежденията, предприятия и селата остават без мъже.

Комисията се принуждава да поставя все нови и нови ограничения за конкурса, като например кандидатът да не е рус, кестеняв или плешив, а мургав, с тъмна, но леко прошарена коса, с изпъкнали скули, какъвто е бил истинският Калмук. И още – да няма ни най-малък белег по лицето, да не му липсват пръсти на ръцете, да няма мустаци или брада, да е късо подстриган и да не пуши.

Накрая остават дванайсет души, които отговарят на всички условия. Как ще се подбере един от тях за Калмука? Ще трябва да се поставят още по-прецизни условия, на които да отговаря само един кандидат, но какви? В момента не мога да измисля нищо, но се сещам за една друга възможност да се назначи някой мъж за длъжността на Калмука. Този мъж може да бъде брат или близък на Бербатов. Предвиждайки трудността при назначаването на Калмука, той умишлено е оставил тази работа за последния ден, когато няма да има време за друг избор. Така Бербатов все пак ще наруши принципа си на честен догматик. Но това е банално. По-интересен е първият вариант. В него има хумор, гротеска, абсурд, а в това е и идеята на разказа.

А Кина и Дебелата Нада (която впрочем вече съвсем не е дебела) продължават да се съревновават. Едната – като се тъпче денонощно с храна, а другата – като гладува или като взема средства за отслабване. Двете са много упорити и най-после всяка от тях успява да постигне тегло до определената норма. Трудно е в такъв случай да се предвиди коя ще бъде назначена за барманка. При равни шансове вероятно ще трябва да се хвърля жребий и тогава едната ще трябва, уви, да отпадне след толкова много усилия.

Но съдбата се оказва неблагоприятна и към двете. Излиза министерско постановление за спиране на строежи на вили и заведения за обществено хранене. Независимо от постановлението строежът пак е щял да бъде „замразен“ от инвеститора, тъй като се оказва, че е оскъпен два пъти повече от предвиденото и няма средства за обзавеждане на заведението. Кога ще бъде отменено постановлението, не се знае, но не по-малко от година или две, а може би и повече.

Спирането на строежа се отразява на Кина и семейството ѝ тежко, а може би и трагично. Бедата не е в това, че Кина няма да стане барманка, а във физическото и психическото ѝ разстройство. Прекаленото приемане на свръхкалорични храни и препарати ѝ причинява неравномерно затлъстяване с натрупване на мазнини по горната половина на тялото – гърдите, раменете и корема. Лицето ѝ става кръгло като луна и вишневочервено. Петна със същия цвят се появяват и по цялото ѝ тяло, повишава се кръвното ѝ налягане, изпитва мускулна слабост, става чувствителна към най-леките инфекции. Някои от тези телесни деформации могат да се преодолеят с отслабване. На това може би се е надявала Кина – след като

постъпи на работа, да смъкне теглото си само за месец. Но идва и нещо по-лошо. Изведнъж започва да се окосмява – най-напред горната устна, после брадата, гърба, раменете, крайниците.

През семейството е преминала някаква стихия, подобна на смърт, която е отнела щастливата младост на дъщеря им, и Канаврови живеят като в траур. Бащата е потресен и измъчен от безразсъдството си, майката – сломена от мъка. Няма я вече тънката и стройна Кина с изпъкнали мургави ключици като на Наташа Ростова, с грациозна и гъвкава талия и нежно одухотворено лице. Сега въщи стои една преждевременно състарена жена с пълно и кръгло като чиния лице, с мощни мъжки рамене и огромни гърди, а с тесен таз и тънки крачета. И най-лошото, най-отчайващото – с тъмни косми под носа и по брадата и с морави петна по бузите като алкохоличка. Самотна е, не ходи на работа, за да не се среща с хора, и никой не я търси.

Възможно е за около месец тя да отслабне и възвърне предишното си тегло, форма и самочувствие. По тялото ѝ ще останат може би неприятни следи, като бръчки и окосмяване, които могат да се премахнат с козметични средства. Но тя вече страда от фобии, от които не може да се излекува напълно. Една от фобиите, която най-тежко я измъчва, е чувството ѝ за вина пред извънбрачното ѝ дете. Хората правят най-искрена равностметка на живота си, когато страдат най-много. Тогава са способни не само да признават и осъждат грешките и греховете си, но и да се самобичуват до кръв. Кина непрекъснато мисли за детето, което е оставила в дом „Майка и дете“.

През ония дни то е било за нея само къс, макар и живо месо, излязло на бял свят от само себе си или кой знае как, но не от нея. Сега то расте във въобра-

жението ѝ, неимоверно бързо става бебе с криви крачета и чипо носле. Косичките му са тъмни, очичките – синьо-зелени като нейните, но хубавите черти на лицето му едва се забелязват изпод омацаните бузки и потеклото носле. Облечено е с вехти, неокърпени, с мазни петна дрешки, ръчичките му мръсни, с нерязани кални нокти, килимчето на пода орфано и цялата стая е неуютна, тъмна и нечиста. От време на време при него влиза възрастна жена с посивели коси, събрани на тила като опашчица, жълтолика и развлечена, вероятно „бабата“ на детето. Родителите, след като са го осиновили, са се развели и то е дадено от съда на бащата, а той пък го е предал на майка си или на някоя жена да го гледа.

Бащата работи по обекти из страната или е несретник и пияница, не се завръща с месеци у дома си и детето расте хилаво и нечистоплътно като жената, която го „гледа“. Завършва основно училище, след него някакъв техникум и като не може да продължи в университета по липса на средства, работи на различни места различни професии. Обзема я отчаяние, огрубява като хората, с които общува. Една от ония „изпуснати“ млади жени, които не знаят къде и с кого замръкват. Може би се е омъжила, но се развежда и живее сама на квартира, обругана и отхвърлена от порядъчните хора...

И ето един ден на вратата се звъни. Кина е на почтена възраст, живее самотна в сегашната си къща. На прага стои около дваисет и пет годишна жена. От пръв поглед се забелязва агресивност и безцеремонност в облеклото и в израза на лицето ѝ. Пуши цигара и я гледа вторачено до неприличие.

– Ти ли си Кина Канаврова?

– Да – казва Кина и в този миг по тялото ѝ минава странна тръпка, а сърцето ѝ болезнено притупва и

спира дъха ѝ. В продълговатото мургаво лице, във враждебния блясък на синьо-зелените очи на младата жена тя вижда нещо от снимките си през младите години, очите, устата и скулите на баща си, струва ѝ се, че е чула дори неговия глас.

– Аз съм дъщеря ти. Онова малко, грозно бебенце, което ти остави на произвола на съдбата.

Младата жена „тръсва“ тези думи в лицето ѝ, обръща се и с бързи крачки излиза на улицата. Когато Кина се опомня след няколко секунди, излиза на улицата, но младата жена е изчезнала.

А може би детето е отрасло в порядъчно и интелигентно семейство при добри условия за живот. След завършване на гимназията завършва университет и си намира добра работа. Възможно е да прояви и някои дарби, да завърши ВИТИЗ, Музикалната или Художествената академия. Става актриса, художничка, певица или поетеса.

Едно кратко анонимно писъмце с печат от друг град ѝ съобщава: „Дъщеря ви е естрадна певица. Щастлива майка сте.“ Много хора в града знаят за извънбрачното ми дете, мисли Кина, но кой може да таи такава злоба към мен повече от двадесет години, за да ми нанесе сега този удар? Анонимният автор знае името и адреса на дъщеря ми, но не ги съобщава, защото така мъката ми ще бъде по-голяма. И наистина какво по-голямо терзание от това, да знаеш, че дъщеря ти, която не си виждала и тъй страстно копнееш да видиш, е една от ония млади жени, които слушаш и гледаш по радиото и телевизията, и не можеш да узнаеш коя от тях е дъщеря ти? Лятно време в града идват много естрадни състави на гастрол, дали и тя не е идвала и пяла, дали не я е гледала и слушала?

През свободното си време, на работа и където има възможност Кина слуша по радиото и телевизията

естрадна музика. Взира се в певиците, за да открие познати черти в лицето на някоя от тях, но, разбира се, напразно – те са така гримирани и облечени и така бързо се сменят кадрите, че не успява да види дори очите им. Заспива късно през нощта, изнурена от хаоса от образи, накъсани кадри, светлини и мелодии, които терзаят до болка въображението ѝ.

А ако дъщеря ѝ е осиновена в този град и всеки ден се срещат по улиците и магазините? Или може би работят в едно и също предприятие и стоят една до друга? Или е омъжена тук и живее в съседната къща, или е снаха на някои познати и роднини? Не, това е непоносимо.

Не бива да мисля така, казва си Кина, минали са повече от двайсет години, а детето може и да не е живо. Но въображението на човека съвсем не му е подвластно. То е необузdana стихия, която не се спира пред време и пространство, за да му поднесе неподозирани мисли и чувства. Ако волята и разумът успяват да го потиснат и обуздаят, то ще се развихри в сънищата. То е проклетие и щастие. Ад и рай.

Ние като че живеем повече с въображението си, отколкото с реалността. Въображението е нещо като неосъществена реалност, приятна или не, желана или не, но еднакво натрапваща се на съзнанието ни. Обладана от въображението си, Кина изстрадва живота си предварително, в бъдеще време, а това е най-тежкото преживяване на сегашния живот. И най-мъдрото. Но само ако човек страда от някаква фобия като нея. Иначе тази мъдрост не е присъща на хората и те вечно откриват открити неща и изстрадват изстрадани болки и страсти.

Какво ще донесе бъдещето на Кина? Нейната фобия ѝ предвещава само страдание и тя все по-силно

си внушава, че единственото ѝ успокоение и спасение е в смъртта.

И много е вероятно тя да се самоубие по някакъв начин. Но вероятно е също така да се успокои и излекува, нравствено да се прероди и да осъзнае, че човекът е наказан от природата да се ражда не по своя воля и така бива обезправен и обречен на страдание още преди раждането си. Няма съмнение, че ако можеше да избира между битието и небитието, той не би приел един натрапен живот, без да знае нито условията за съществуването си, нито участта си. Той идва от Нищо и става Нещо и това Нещо е най-сложното природно създание, най-мислещо, най-чувствително, следователно и най-страдащо. И колко странно и необяснимо е, че това толкова сложно същество се ражда по най-прост начин. Ражда се от мимолетна сляпа страст, поради която хората дори не съзнават, че създават човек. Ражда се от случайно срещнали се мъж и жена, от скука, от изнасилване, от измамници, пияници или развратници, от изневеряващи, глупци, психопати и престъпници, като резултат от задоволена страст или някакви житейски съображения. Той идва на бял свят някак неочакван и често нежелан, натрапен на света и светът на него натрапен.

Природата си е свършила работата, без да иска да знае защо и какво е създала. Тя е сляпа, самоосъществяваща се, създаваща и умъртвяваща енергия. Не се съобразява нито с нашите човешки истини, нито с нашия морал и етика. Тях ние, хората, си ги създаваме, за да се противопоставим на нейната жестокост.

Филмовата камера ни показва на океанското дъно безброй насекоми, влечуги и всевъзможни животни, тъй различни по форма, цвят и големина, каквито въображението на един художник не може да си представи. Всички те съществуват за самото същест-

вуване и за да го поддържат, по-силните изяждат по-слабите. Смисълът на съществуването на тази гмеж е именно по-силният да изяжда по-слабия. Така се получава нещо като виталистично перпетуум-мобиле, което ние наричаме природно равновесие или хармония. Наричаме така това безсмислено явление, защото не можем да го обясним. Или просто правим реверанс на природата.

Тя си знае работата, казваме ние, не бива да нарушаваме нейното равновесие. Но дали това равновесие се е нарушило, след като са изчезнали животните великани като динозаври и мамути, или ще се наруши, ако се изстребят хлебарките, дървениците, въшките, отровните змии и хиляди други насекоми и животни, които носят зарази и причиняват болести на човека?

Цялостното и безкритично връщане към природата означава за съвременния човек да заживее със суровите и жестоките ѝ закони, да отхвърли нравствено-етичното начало и да се превърне в пещерен обитател или дори в животно. Именно страхът от това връщане го е карал, откак съществува, да се бори против несъвършенството на природата и да я коригира. В тази борба е единствената допирна точка между науката и религията.

Като следствие от повика за връщане към природата стана модно да се отрича цивилизацията, да ѝ се приписва вина за всички минали, сегашни и бъдещи беди на човечеството. Всеки що-годе грамотен човек, ако не е чел Библията, знае или е чувал още в младостта си легендата как Бог е създал Адам и Ева

и как те биват съблазнени от дървото на познанието. Бог затова ги и наказва така жестоко с изгонването от рая. Те са прокълнати и обречени на познанието. За да сътворят тази най-мъдра и най-проникновена от всички легенди, хората още от библейски времена са предвиждали, че човешкото познание, а с него и цивилизацията са, казано на съвременен език, необратими процеси. Освен ако светът не претърпи някакъв катаклизъм, подобен на библейския потоп, за да започне от наколното жилище и пещерата.

На цивилизацията се хвърля тежка вина и за войните, особено за оная, след която, ако избухне, ще настъпи краят на света. Но историята е пълна с войни, насилия и жестокости още от времето, когато не е имало цивилизация, и то в много по-голяма степен, отколкото ни съобщават историческите документи, защото не е имало средства за информация. Сега още начаса се узнава за такива произшествия като прииждането на някоя река в другия край на света, а от миналото до нас са достигнали най-оскъдни сведения за значителни събития, и то в много случаи като легенди. Да не говорим за всекидневните войни, водени от хиляди племена и народи, закътани в дебрите на континентите и останали неизвестни до днес.

Къде е тук зловещият пръст на цивилизацията? Тя или идеите правят войната? Идеите, това са интересите на хората и техните страсти.

Човекът се ражда без познание за добро и зло и мнозина от философите твърдят, че това е състоянието му на блаженство. И обратно – познанието го прави нещастен, от него идват всичките му беди. Но това е философска риторика. Ние сме „програмирани“ като духовни и природни същества не по наша воля и желание и непрекъснато придобиваме все повече познание, като в същото време носим в себе си и природ-

ните инстинкти. Нищо не можем да сторим срещу това предопределение „свише“, освен да се примирим със съдбата си – духовното у нас да се бори с природното. Тази борба е продължила милиони години и не се е водила напразно – човекът е извоювал велика победа от самия себе си, успял е да постигне равновесие между двете начала, благодарение на което е оцелял до днес.

Този дуализъм е извоюван с усилията на добрия стар разум, на чийто гръб мнозина са свикнали да стоварват кривите дърва. Защо сега, след като е извоювал толкова продължителна и тежка победа, да не „хване в ръце“ собствената си цивилизация и да я впрегне в полезни за себе си дела? Длъжен е да го стори, нещо повече, осъден е бил да го стори още там, в пределите на Едем, „без право на обжалване“. Иначе мрачното предсказание за апокалипсиса ще се сбъдне. Но не, добрият стар разум е всъщност винаги млад и не е свикнал да стои със скръстени ръце, защото знае, че човечеството никога няма да се върне към детството си и че блаженството на бедните духом, уви, никога няма да се постигне.

48

Моята бъдеща героиня Кина е средно интелигентна най-малкото за това, че не е лишена от известна информация за света като повечето от младите хора, а от време на време прочита и някоя книга. Положението, в което се намира, вероятно ще изостри сетивата и ума ѝ и тя сигурно ще може да осъзнае, че трябва да умеем да се възползваме от сляпата творческа енергия на природата. Тя ни причинява много страдания, но пък ни е дарила с много блага. Едно от тях

е разумът, който ни помага да осъзнаваме що е добро и зло, що е грях и добродетел. Пред Кина има три възможности. Да превъзмогне болезненото си състояние, да се отдаде на отчаянието си за цял живот или, ако не може да го понесе, да се самоубие.

Коя от тези възможности ще предпочете, ще реша, когато започна работа над разказа.

Балчик, 1988 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

Объркани записки. Първа книга.....	5
Объркани записки. Втора книга	141
Фесът	143
Надяждане	145
Селският сбор	147
Нашето семейство	171
Смъртта на майка ми	204
Спомен за Фурнаджиев	223
Няколко думи за Елин Пелин.....	236
За третото измерение	247
Нашият Антропос	253
Дневник на един ненаписан разказ и някои други неща	265

Ивайло Петров

Избрани съчинения в седем тома

Първи том
Мъртво вълнение

Втори том
Хайка за вълци

Трети том
Преди да се родя и след смъртта ми

Четвърти том
Ако няма брегове

Пети том
Объркани записки

Шести том
Първа тайна

Седми том
Лея се годява

Ивайло Петров
ОБЪРКАНИ ЗАПИСКИ

Редактор
ИВАН ГРАНИТСКИ
Графично оформление и дизайн
ПЕТЪР ДОБРЕВ

Коректор
ВАЛЕРИЯ СИМЕОНОВА

Формат 32/84/108
Печатни коли 22,5

Издателство
„ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ“
office@zstoyanov.com
www.zstoyanov.com

Печат
УИ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“